

ԲԱԼԱԶՈՒՐԻ

ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆՎԱՃՈՒՄ (ՖՈՒՏՈՒՆ ԱԼ-ԲՈՒԼԴԱՆ)

ԱՍՈՐԻՔԻ (ՇԱՄ) ՆՎԱՃՈՒՄԸ

ԼՂ 115 - 116

Երբ Արու Բաքրը¹ վերջացրեց հավատափոխների ղեմ պայքարը, որոշեց զորք ուղարկել Ասորիք: Նա գրեց Մեքքայի, Թաիֆի², Եմենի ժողովրդին և Նաջդի³ ու Հիջազի⁴ ըրողը արաբ բեղեփներին հրավիրելով սրբազան պատերազմի (ջիհադ) ու ողևորելով հոռոմներից ստանալիք ավարով:

Ամեն կողմից՝ եկան մարդիկ՝ շահ տենչացողն էլ, երկնային վարձատրություն ակնկալողն էլ և հավաքվեցին Մադինայում⁵: Նա [հրամանատարություն], երեք զրոշ հանձնեց երեք հոգու՝ Ուալիդ իրն Ասիդ իրն Ասի իրն Ումայյային, Բանու Զումահ ցեղի ղաշնակից Շուրահիլ իրն Հասանային և Ամր իրն ալ-Աս իրն Վաիլ ալ-Սահմիին⁶: Այս զրոշները հանձնվեցին տասներեքերորդ տարվա (634-635) Ասֆար ամսի սկզբին (6 ապրիլ 634) հինգշաբթի օրը, այն բանից հետո, երբ զորքերը ճամբարում են եղել ամրոց Մուհառամ ամիսը (7 մարտ - 5 ապրիլ) ժայռոտ վայրերում, ուր Արու Ուբայդա իրն ալ-Ջառահր նրանց հետ աղոթում էր: [.....]

Աբու Բաքրը հրամայեց Ամր իրն ալ-Ասին ընթանալ Ալյատի ճանապարհով՝ ուղղվելով դեպի Պաղեստին (Ֆիլասթին): Եղիդին հրամայեց Տարուկի ճանապարհով դնալ, իսկ Շուրահիլին՝ նույնպես նույն ճանապարհով: Ամեն մի ամիրի (հրամանատարի) սկզբում տվել էր երեք հազարական [զորք], սակայն չուտով Աբու Բաքրը նոր ուժեր ուղարկեց, մինչև որ ամեն մի ամիր ունեցավ յոթ հազար հինգ հարյուր, ապա նրանց ընդհանուր թիվը (գումարը) դարձավ քսանչորս հազար:

Վակիդին վկայում է, որ Արու Բաքրը Ամրին նշանակել էր Պաղեստինի, Շուրահիլին՝ Հորդանանի (Ուրդուն), իսկ Եղիդին՝ Դամասկոսի կառավարիչներ: Նա նշել էր, որ եթե պատերազմ լինի, ապա ընդհանուր հրամանատարն է այն դավառի կառավարիչը, ուր այդ բուպեն գտնվում էին: Պատմել է նաև [Վակիդին], որ նա Ամրին հրամայել էր,

որ երբ բոլորը մի տեղում են լինում զինվորների հետ ազոթքը ինքր ղեկավարի. իսկ եթե [ներքը] տարրեր տեղերում են գտնվում, ամեն մեկի ամիրը թող ազոթի իր զինվորների հետ: Նա հրամայեց, որ ամեն մի ցեղն իր գրոչն ունենա:

Երբ Ամր իրն ալ-Ասր հասավ Պաղեստինի առաջին գավառը⁷, զրեց Արու Բաբրին հայտնելով թշնամու թվի մեծությունը, լավ սպառազինությունը, հողերի ընդարձակությունը և ռազմիկների մարտունակությունը: Այն ժամանակ Արու Բաբրը զրեց Նալիդ իրն ալ-Վալիդ իրն ալ-Մուդիրա ալ-Մախդումիին⁸, որն Իրաքում էր, հրամայելով նրան գնալ Ասորիք: Ասվում է, որ նա պատերազմի համար բոլոր սմիրների վրա ամիր (հրամանատար) էր նշանակվել, իսկ ուրիշներ զտնում են, որ Նալիդը ամիր էր միայն իր մարդկանց համար: Սակայն երբ մահմեդականները միասին պատերազմի մեջ էին լինում, պարտավոր էին նրան հրամանատար դարձնել իր քաջություն, ռազմական հմտության և իմաստուն խորհուրդների համար:

Առաջին ընդհարումը մահմեդականների ու թշնամու միջև տեղի էր ունեցել Ղազդայի⁹ գյուղերից մեկում, որը կոչվում էր Դասին և գտնվում էր նրանց (մահմեդականների) ու Ղազդայի պատրիկի միջև: Սաստիկ կոիվ տեղի ունեցավ, սակայն Ալլահը հաջողություն տվեց իր հավատարիմներին և թշնամիներին պարտության մատնեց, նրանց ռազմությունը ցրեց և այս բոլորը կատարվեց նախքան Նալիդ իրն ալ-Վալիդի Ասորիք հասնելը: Եղիդ իրն Արու Սուլֆիանը դնաց այդ պատրիկին փնտրելու և երբ իմացավ, որ Պաղեստինի հողում՝ Արաբայում հռոմեների մի ջոկատ կա, նրանց դեմ ուղարկեց Աբու Ումամա ալ-Սուդա իրն Աջլան ալ-Բահիլին, որը ջարդեց նրանց, սպանեց նրանց պետին ու հեռացավ:

Արու Միխնաֆը պատմում է, որ Արաբայի կովի օրը հռոմեների վեց զորավարներ եկել էին Արաբա երեք հազարով, իսկ Աբու Ումաման մի խումբ մահմեդական [ռազմիկների] հետ հարձակվեց ու հաղթեց, զորավարներից մեկին սպանեց, ապա մինչև ալ-Դուբբիյա հետապնդեց, ուր հաղթեց նրանց և մահմեդականները մեծ ավար վերցրեցին:

ՀՈՐԴԱՆԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Էջ 124 - 125

Պատմել է Մուհամմադ իրն Սահմ ալ-Անթաքին (Անտիոքացի), լսելով ուրիշ ծերունիներից, թե քառասունինը թվականին (669) հռոմեները հարձակվեցին ծովափերի վրա: Այդ ժամանակ նավաշինարան (սինաա) կար միայն Եդիպտոսում, իսկ Մուլավիա իրն Արու Սու-

Ֆիաներ Հրամայեց Հավաքել արհեստավորներին, ատաղձագործներին և գործի դրեց ծովափերում: Նավաշինարանը Հորդանանի Ակրա¹⁰ (Աքքա) քաղաքում էր: [.....]

Վակիդին պատմել է, որ նավաշինարանը մնաց Ակրայում մինչև որ Մարուանի որդիները իշխանության գլուխ անցան և այն տեղափոխեցին Տյուրոս (Սուր)¹¹ և այնտեղ մնում է մինչև օրս: Իսկ Հավատացելոց իշխան Մուսավաքբիլ Ալալահը երկու հարյուր քառասունյոթ (861-862) թվականին Հրամայեց նավեր պատրաստել Ակրայում և բոլոր ծովափնյա վայրերում ու կայագործներ նշանակել:

ԴԱՄԱՍԿՈՍ ՔԱՂԱՔԻ ԵՎ ՆՐԱ ՀՈՂԵՐԻ ՆՎԱՃՈՒՄԸ

Էջ 127 - 128

Ասում են, որ մահմեդականները ալ-Մարջի¹² մոտ իրենց դեմ Հավաքվածների Հետ կռիվը վերջացնելուց Հետո, տասնհինգ օր սպասեցին: Ապա վերադարձան Դամասկոսի պարիսպների մոտ տասնչորսերորդ տարվա Մուհամմադի տասնվեցին (13 մարտ 635): Նրանք կռվով գրավեցին ալ-Ղութան¹³ և նրա եկեղեցիները, իսկ [Դամասկոսի] բնակիչներն ամրացան և դարպասները փակեցին: Ուալիդ իբն ալ-Վալիդը կանդ առավ քաղաքի Բաբ ալ-Շարկիի (Արևելյան դուռ) առջև՝ հինգ հազար հոգով, որոնց ստացել էր Աբու Ուբայդայից: [.....]

Եպիսկոպոսը, որը ռազմական գործողությունների սկզբին Ուալիդին մթերք էր տվել, հաճախ կանգնում էր պարսպի մոտ: Մի անգամ նրան Ուալիդի մոտ կանչեցին և երբ վերջինս եկավ, Ուալիդը ողջունեց նրան ու ղրուցեց նրա Հետ: Մի օր եպիսկոպոսն ասաց նրան՝ ով Աբու Սուլայման, ձեր հաղթանակը մոտենում է, իսկ դու ինձ խոստում էիր տվել, ուստի եկ պայմանագիր կնքիր ինձ Հետ այս քաղաքի համար: Ուալիդը պահանջեց թանաքաման և թուղթ ու գրեց.

Հանուն Ալլահի ամենագութ, ամենողորմ.

Սա տվել է Ուալիդ իբն ալ-Վալիդը Դամասկոսի բնակիչներին, առ այն, որ երբ մտնի քաղաքը, կերաշխավորի նրանց կյանքը, ունեցվածքը: Եկեղեցիներն ու քաղաքի պարիսպները չեն քանդվի և ոչ ոք նրանց տներում չի ապրի (չի գրավի): Դրա համար ունեն Ալլահի անվամբ երաշխավորագիրը, մարգարեի, խալիֆաների ու հավատացյալների հովանավորությունը և նրանք միայն բարիք կգտնեն, եթե վճարեն ջիզիան (զլխահարկը):

Ինձ պատմել է Աբու Ուրայդը. լսելով Հիշամ իբն Ամմարից, որը լսել էր ալ-Վալիդ իբն Մուսլիմից, իսկ վերջինս ալ-Աուդաիից, թե սկզբնական շրջանում Ասորիքում գլխահարկը վերցվում էր ամեն մի անձից մեկ ջարիր¹⁴ և մեկ դինար: Ապա Օմար իբն ալ-Նաթթաբը որոշեց ջիդիա վերցնել ոսկի դրամ օգտագործողներից՝ չորս դինար չափով. իսկ արծաթե դրամ օգտագործողներից՝ քառասուն դիրհև և դասերի ռաժանեց ըստ հարուստի հարստության, աղքատի աղքատության և միջակի միջակության:

Հիշամն ասել է, որ լսել եմ, թե ինչպես մեր ծերունիներն ասել էին, որ հրեաները քրիստոնյաների նման դիմմի էին, նրանց հետ խարաջ էին վճարում՝ նրանց հետ ենթարկվելով պայմանագրին:

Որոշ յորույցների հեղինակներն ասում են, որ Նալիդ իբն ալ-Վալիդը, երբ պայմանագիր կնքեց Դամասկոսի բնակիչների հետ, ի շարս այլ պայմանների պահանջեց, որ ամեն մեկը պարտավոր է մեկ դինար ջիդիա, մեկ ջարիր ցորեն, ինչպես նաև քացախ և ձեթ տալ մահմեդականների պարենավորման համար: [.....]

Ասվել է նաև, թե Օմարը գրեց բոլոր նահանգների ռազմական հրամանատարներին, հրամայելով ջիդիա սահմանել բոլոր հասունացած տղամարդկանց, արծաթ օգտագործողներից պահանջելով քառասուն դիրհև ամեն անձից, իսկ ոսկի օգտագործողներից՝ չորս դինար: Նրանք պարտավոր էին որպես պարեն, մահմեդականներին տալ ցորեն ու ձեթ, ընդ որում, երկու մող¹⁵ ցորեն և երեք կիսթ¹⁶ (բաժին) ձեթ տալ ամեն ամիս Ասորիքում (Շամ) ու Զադիրայում ապրող ամեն մահմեդականի: Նա պարտավորեցրեց տալ նաև յուղ, մեղր, չգիտեմ ինչ քանակությամբ: Իսկ եգիպտոսում պարտավորեցրեց, որ ամեն մարդ ամսական մեկ արդար¹⁷ [ցորեն] ու հագուստ տա և երեք օր հյուրասիրի [մահմեդականի]:

ԼԶ 136

Վերջացնելով իր գործը Դամասկոսում Աբու Ուրայդան գնաց Հիմա¹⁸ և անցավ Բաալբեք¹⁹ մոտով: Նրա բնակիչները երաշխավորագիր լնդրեցին ու հաշտություն: Նա հաշտություն կնքեց նրանց հետ, երաշխավորելով նրանց կյանքը, ունեցվածքն ու եկեղեցիները: Նա գրեց.

«Հանուն Ալլահի ամենագութ, ամենողորմ.

Աս երաշխավորագիր է տրված այսինչի որդի այնինչին և Բաալբեքի բնակիչներին՝ Հոռոմներին, պարսիկներին ու արաբներին, ապահովելով նրանց կյանքը, ունեցվածքը, եկեղեցիները և տները,

Թե՛ քաղաքից ներս, թե՛ քաղաքից դուրս և նրանց ջրագացները: Հոռոմներին թուլյատրվում է անասուն արածացնել իրենց բնակավայրից տասնհինգ մղոն հեռավորություն վրա, սակայն թուլյ չի տրվում բնակվել ուրիշ բնակելի վայրերում (գյուղերում): Իսկ երբ անցնեն Ռաբի և Զումադա Ա ամիսները, կարող են գնալ ուր կամենան: Նրանցից ով ընդունի մահճակալանությունը, նույն իրավունքներն ու պարտականությունները կունենա, ինչ որ մենք ունենք: Վաճառականներին թուլյատրվում է գնալ ուր կամենան, այն վայրերում (քաղաքներում), որոնց հետ պայմանագրեր ենք կնքել: Իսկ ով կմնա իր կրոնին՝ կվճարի ջիզիա ու լսաբաջ: Վկա է Ալլահը և նրա վկայությունը բավական է»:

ՑԱՐՄՈՒՔԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

Լջ 140 - 141

Ասում են, որ Հերակլը անթիվ զորք հավաքեց, բաղկացած Հոռոմներից, սիրիացիներից (Ասորիքի ժողովրդից) և Զազիրայի ու Հայաստանի ժողովրդից: Նրանց թիվը մոտավորապես երկու հարյուր հազար էր: Նրան հրամանատար նշանակեց իր մերձավորներից մեկին, իսկ առաջապահի հրամանատար դարձրեց Ղասսան²⁰ ցեղից Զաբալա իբն ալ-Այհամին, քրիստոնյա արաբների հետ, որոնք ապրում էին Ասորիքում և պատկանում էին Լալսմ, Զուզամ և այլ ցեղերի: Նա նպատակ ուներ կռվել մահճակալանների դեմ և եթե սրանք պարտվեին, ամեն ինչ լավ կլիներ, իսկ հակառակ դեպքում կհեռանար Ռումի երկիրը ու կմնար Կոստանդնուպոլսում:

Մահճակալանները հավաքվեցին և Հոռոմների զորքը նույնպես չարժվեց նրանց կողմը: Յարմուքի մոտ նրանք ամենադաժան ու կատաղի պատերազմն ունեցան, իսկ Յարմուքը գետ է: Այդ օրը մահճակալանների թիվը քսանչորս հազար էր: Հոռոմները և նրանց հպատակները այդ օրը չղթայվեցին իրար, որպեսզի փախուստի մասին չմտածեն: Ալլահի օգնականությունը նրանցից յոթանասուն հազար կոտորվեց, իսկ մնացորդները փախան ու պատսպարվեցին Պաղեստինում, Անտիոքում, Հալերում, Զազիրայում ու Հայաստանում:

Լջ 141

Աբու Ուբայդան Հաբիբ իբն Մասլամա ալ-Ֆիհրին նշանակեց հեծելազորի հրամանատար, որն առաջ նետվեց ու թշնամուց կոտորեց՝ ում որ պատահեց:

Երբ Հերակլը լսեց Յարմուքի ճակատամարտի մասին և թե ինչպես մահմեդականները կատաղի կռիվ էին մղել իր զորքի հետ, Անտիոքից փախավ Կոստանդնուպոլիս և անցնելով լեոնանցքը ասաց՝ մնաս բարով Ասորիք և ինչ հրաշալի երկիր է սա մեր թշնամիների համար, ակնարկելով Ասորիքի հողն ու նրա բազմաթիվ արոտավայրերը: Յարմուքի ճակատամարտը տեղի ունեցավ տասնհինգ թվականի Ռաջար ամսին (9 օգոստոս – 7 սեպտեմբեր 636):

Ինձ պատմել է Աբու Հաֆս ալ-Դիմաշկին, լսելով Սաիդ իրն Աբդ ալ-Ադիդից, թե նրան հաղորդել են, որ երբ Հերակլը, նախքան Յարմուքը, հավաքել էր իր զորքը մահմեդականների դեմ և վերջիններս իմացան, որ հռոմեները մոտենում են, ապա Եմեսայի բնակիչներին վերադարձրին այն հարկը (խարաջ), որ նրանցից վերցրել էին, ասելով՝ մենք այլևս ի վիճակի չենք ձեզ օգնել և պաշտպանել, ինքներդ ձեր մասին մտածեցեք: Ասացին Եմեսայի բնակիչները՝ ձեր իշխանությունը և արդարությունը մեղ ավելի դուր են դալիս, քան այն անարդարությունն ու վիրավորանքները, որին ենթարկվում էինք: Ձեր կառավարչի հետ մենք կարող ենք մեր քաղաքը պաշտպանել Հերակլի զորքերից: Հրեաներն ասացին՝ երգվում ենք Աստվածաշնչով (Թորա), որ Հերակլի կառավարիչը մեր քաղաք կմտնի միայն մեր պարտությունից ու ջախջախումից հետո: Եվ նրանք քաղաքի դարպասները փակեցին ու հսկողություն սահմանեցին:

Նույն ձևով վարվեցին նաև այլ քաղաքների քրիստոնյա ու հրեա բնակիչները, որոնք մահմեդականների հետ հաշտություն պայմանագրեր էին կնքել: Նրանք ասում էին՝ եթե հռոմեներն ու նրանց հետևորդները մահմեդականներին հաղթեն, մենք կվերադառնանք մեր նախկին վիճակին, իսկ հակառակ դեպքում մենք կմնանք մեր ներկա վիճակում. քանի դեռ մահմեդականները բազմամարդ են: Երբ Ալլահի օգնականությունը անհավատները փախստյան մատնվեցին և հաղթանակ տարան մահմեդականները, այդ քաղաքների բնակիչները բացեցին իրենց քաղաքների [դարպասները], կանչեցին երաժիշտներին, որոնք դափ էին նվագում, սկսեցին զվարճանալ ու վճարեցին խարաջը: Ապա Աբու Ուբայդան գնաց Կիննասրինի ջուռդը²¹ ու Անտիոք և նվաճեց այն:

ԿԻՆՆԱՍՐԻՆԻ ԶՈՒՆԴԻ ՈՒ ԱՎԱՍԻՄ²²
ԿՈԶՎԱՄ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

էջ 150 - 151

Աբու Ուբայդա իրն ալ-Ջառահր Յարմուքի շրջակայքում գործերը դասավորելուց հետո շարժվեց դեպի Եմեսա և կարգավորեց գործերը, ապա եկավ Կիննասրին:

Հալեր քաղաքի մոտ կար մի բնակավայր, որը կոչվում էր Հալերի Հադիր, ուր ապրում էին տարբեր մարդիկ՝ Տաննուխ ցեղի արարներ և ուրիշներ: Աբու Ուբայդան նրանց պայմանադիր էր տվել դլսահարկ վճարելու պայմանով: Ապա նրանք իսլամ էին ընդունել և նրանք ու նրանց հետնորդներն ապրել էին մինչև հավատացելուց իշխան Ռաշիդի մահը: Այդ ժամանակ Հադիրի բնակիչները պատերազմեցին Հալերի բնակիչների հետ՝ կամենալով նրանց արտաքսել [քաղաքից]: Նրա բնակիչներից Հաշիմիները գրեցին իրենց շրջապատող արաբական ցեղերին՝ օգնություն խնդրելով: Առաջինը, որ օգնություն հասավ, Արբաս իրն Զուֆար իրն Ասիմ ալ-Հիլալին էր:

Սակայն Հադիրի բնակիչները չկարողացան դիմադրել Աբբասին ու նրա մարդկանց: Ուստի նրանք դուրս բերվեցին Հադիրից և այն ավերվեց. և սա պատահեց Մուհամմադ իրն Ռաշիդի ապստամբության օրոք: Նրանք տեղափոխվեցին Կիննասրին և բնակիչները ուտելիք ու հագուստ հայթայթեցին նրանց: Սակայն երբ քաղաք մտան, կամեցան գրավել այն, ուստի նրանց արտաքսեցին և երկրում ցրվեցին: Ոմանք Տիբրիտում²³ հաստատվեցին և ես տեսել եմ նրանց, ոմանք էլ՝ Հայաստանում ու տարբեր երկրներում:

ՄԱՐԴԱՅԻՏՆԵՐԻ (ՋԱՐԱՋԻՄԱ)²⁴ ՄԱՍԻՆ

էջ 163 - 167

Ինձ պատմել են Անտիոքի ծերունիները, թե մարդայիտները (ջարաջիմա) Ամանոս (Լուքբա)²⁵ լեռների վրա գտնվող մի քաղաքում էին ապրում, որն ընկած էր Մաադան ալ-Ջաջի (արջասպի հանք) մոտ, Բայասի ու Բուկայի միջև և կոչվում էր Ջարջումա:

Երբ հռոմեները իշխում էին Ասորիքում և Անտիոքում նրանք (մարդայիտները) ենթակա էին Անտիոքի պատրիկին ու կառավարչին: Իսկ երբ Աբու Ուբայդան եկավ Անտիոք ու նվաճեց, սրանք փակված մնացին իրենց քաղաքում, սակայն վախենալով իրենց անձերի համար, կամեցան գնալ ու միանալ հռոմեներին: Մահմեդականները նրանց ուչադրություն չդարձրին և նրանք էլ ուչադրություն չհրավիրեցին:

րեցին: Ապա Անտիոքի ժողովուրդը խախտեց պայմանն ու դավաճանեց և Արու Ուրայդան [դորք] ուղարկեց այն կրկին նվաճելու, կառավարիչ նշանակելով Հարիր իրն Մասյամա ալ-Ֆիհրիին: Սա արշավեց Զարթումա, սակայն ընակիչները չդիմադրեցին, այլ անմիջապես երաշխավորագիր (աման) ու հաշտություն խնդրեցին: Նրանց Հետ հաշտություն կնքվեց այն պայմանով, որ լինեն մահմեդականների օգնականներն ու նրանց լրտեսները և դառնան սահմանային կայադոր (մասալիհ) Ամանոս լեռներում: Զիդիա չէին վճարելու և կարող էին իրենց պահել թշնամուց վերջված պարը, եթե նրանց (մահմեդականների) Հետ արշավանքների մասնակցեին: Այս պայմանագիրը վերաբերում էր նաև ռուրո նրանց քաղաքում ապրողներին՝ վաճառականներին, ծառայություն կատարողներին, հպատակներին, լինեն արամեացի (նարթ), թե ոչ, ինչպես նաև գյուղացիներին: Սրանք կոչվեցին Հետևորդներ, քանդի պայմանագրում նրանցից (մարգայիաներից) Հետո էին հիշված, սակայն նրանցից չէին: Ասվում է նաև թե նրանք Հետևեցին [մարգայիտներին], երբ գալիս էին մահմեդականների ճամբարը և այդ պատճառով կոչվեցին Հետևորդներ:

Մարգայիտները մերթ հպատակ էին կառավարիչներին և մերթ ապստամբում էին ու նամակագրություն ունեին հոռոմների Հետ՝ համակրանք ցուցաբերելով նրանց: Իրն ալ-Զուբայրի ապստամբության օրերին, երբ Մարուան իրն ալ-Հաքամը մեռավ և Աբդ ալ-Մալիքը, որը նշանակված էր ժառանգորդ և ձգտում էր խալիֆա դառնալ, պատրաստվում էր շարժվել դեպի Իրաք Մուսաա իրն Զուբայրի դեմ պայքարելու, Հենց այդ ժամանակ Հեծյալները իրենց զորավարներից մեկի հրամանատարություն տակ, հարձակվեցին Ամանոս լեռների կողմը, ապա հասան Լիբանան: Նրանց միացել էին մարգայիտների, արամեացիների և մահմեդականների մոտից փախած ստրուկների մեծ խմբեր: Աբդ ալ-Մալիքը ստիպված եղավ նրանց Հետ հաշտություն կնքել չաբաթական հազար դինար վճարելու պայմանով: Նա հաշտություն կնքեց նաև հոռոմների բռնապետի Հետ որոշակի գումար վճարել պարտավորվելով, քանզի զբաղված լինելով ի վիճակի չէր պատերազմել նրա դեմ և վախենում էր, որ եթե նա հարձակվի Ասորիքի վրա, կհաղթի: Այսպիսով նա կրկնեց Մուավիային, որը նման պայմանագիր էր կնքել, երբ զբաղված էր Իրաքի մարդկանց դեմ պայքարելով: Նա համաձայնվել էր որոշ գումար վճարել և նրանցից պատանդներ վերցնելով տարել պահել էր Բաալբեքում: Սրան զուգահեռակց այն, որ Ամր իրն Սաիդ իրն Ալ-Ասիդ խալիֆայությունը վերցնելու նպատակով փակել էր Դամասկոսի դռները, Հենց որ Աբդ ալ-Մալիքը Հեռացել էր և սա առավել ևս բարդացրել էր Աբդ ալ-Մալիքի վիճակը: Այս ամենը կատարվել էր յոթանասուն (25 հունիս 689 – 14 հունիս 690) թվականին:

Ապա Արդ ալ-Մալիքը Հոռոմի (զորավարի) դեմ ուղարկեց Սահիմ իրն ալ-Մուհաջիրին, որը ծպտված քաղցր խոսեց, սիրաշահեց ու մերձենալով նրան, բարեկամ ձևացավ ու սկսեց բամբասել Արդ ալ-Մալիքին, Հայհոյեց նրան և նրա վստահութիւնը շահեց խաբելով, ապա հանկարծակի հարձակվեց Արդ ալ-Մալիքի մատուլաներով ու զինվորներով, որոնց նախապատրաստել էր կռիւի համար և պահել հարմար վայրում: Նա սպանեց նրան (զորավարին) և նրա մոտ եղած Հոռոմներին: Ապա հայտարարեց, որ երաշխավորագիր էր տալու նրանց, ովքեր միացել էին Հոռոմ զորավարին:

Այսպիսով մարզայիտները ցրվեցին Եմեսայի ու Դամասկոսի գյուղերում, իսկ մեծամասնութիւնը վերադարձավ իրենց քաղաքը Ամանոս լեռներում, արամեացիք եկան իրենց գյուղերը, իսկ ստրուկները վերադարձան իրենց տերերի մոտ: Վերջիններից էր Մայմուն ալ-Ջուրջումանին, որը Մուավիա իրն Աբու Սուֆիանի քրոջ տոհմի (Սակի ցեղին պատկանող) Հոռոմ ստրուկն էր և համարվել էր մարզայիտ նրանց Հետ չփում ունենալու և Լիբանանի լեռներում միասին կռվելու պատճառով: Արդ ալ-Մալիքը լսելով նրա քաջության ու կորովի մասին, նրա տերերից պահանջեց աղատ արձակել նրան և նրանք այդպես էլ արեցին ու նա բերվեց Անտիոք: Նա Մասլամա իրն Արդ ալ-Մալիքի Հետ, հազար անտիոքացի ռազմիկներով արշավեց Տիանա և քաջաբար կռվեց ու նահատակվեց: Արդ ալ-Մալիքը նրա մահվան առթիւ զայրացավ և մեծ զորք ուղարկեց Ռումի գեմ նրա վրեժը լուծելու նպատակով:

Ութսունինը (1 դեկտեմբեր 707-19 նոյեմբեր 708) թվականին մարդայիտները հավաքվեցին իրենց քաղաքում, նրանց մոտ եկան նաև զինված Հոռոմներ Ալեքսանդրեկից²⁶ ու Ռուսիսից²⁷: Ապա Վալիդ իրն Արդ ալ-Մալիք [սալիֆան] ուղարկեց Մասլամա իրն Արդ ալ-Մալիքին, որը հարձակվեց մեծ բազմութեամբ ու նվաճեց այն [քաղաքը] և պայման դրեց, որ կարող են Ասորիքում բնակվել ուր կամենան, նրանցից ամեն մեկն ստանալու էր ութ դինար, իսկ ամեն ընտանիք ստանալու էր ցորեն ու ձկնթ, ընդ որում երկու մող ցորեն և երկու կիսթ ձկնթ: Նրանց, ինչպես նաև կանանց ու երեխաներին չէին ստիպելու քրիստոնեությունից հրաժարվել, նրանք կարող էին մահմեդականի տարազ կրել, նրանցից, ինչպես նաև երեխաներից ու կանանցից ջիդիա չպետք է գանձեին: Սակայն նրանք պարտավոր էին մահմեդականների Հետ մասնակցել արշավանքներին, թշնամուց վերցրած ավարը կարող էին իրենց պահել, եթե նրա Հետ մենամարտել էին: Նրանց առևտրից, հարուստների ունեցվածքից պետք է վերցվեր նույն հարկը, որ վերցվում էր մահմեդականների ունեցվածքից:

Ապա [Մասլաման] կործանեց նրանց քաղաքը, իսկ նրանց իջեցրին

232

ու ընակեցրին Հիւլար լեռան շուրջը, և Սունհ ալ-Լույուն ու Ամկ Տի-դին վայրերում: Ոմանք գնացին Եմեսա: Ջարջուսա [քաղաքի] սլատրիկը մի խումբ մարդկանց հետ գնաց Անտիոք, ապա փախավ հոռոմենների երկիրը: Հարկահաններից մեկը Անտիոքի մարդա-յիտներին պարտադրել էր ջիդիա վճարել, լակ նրանք այդ մասին ռոզոքեցին՝ Վասիկ Բիլլահ խալիֆային և նա հրամայեց այդ ընդհանրապես չպահանջել:

Ինձ պատմել է մի վստահելի անձնավորություն, որը զրազիր է, թե Մուտավաքիլ Ալալլահ [խալիֆան] ջիդիա էր վերցրել այդ մարդայիտներից, իսկ սահմանված կերակուրը պետք է տրվեր, քանի որ նրանք սահմանային կայազորի ղեկ էին կատարում: Աբու-լ-Նաթթար ալ-Ազդին գտնում է, թե իբր մարդայիտները Աբդ ալ-Մալիքի օրոք ասպատակում էին Անտիոքի գյուղերը և Ամկը, իսկ երբ ամառային արշավանք էր լինում, ետ մնացող ռազմիկների ճանապարհն էին կտրում, ինչպես նաև ում որ գտնեին զորքի թիկունքում: Նրանք այնքան վնաս էին պատճառել մահմեդականներին, որ Աբդ ալ-Մալիքը հրամայել էր, որ Անտիոքի բնակիչների ու արամեացիների մի մասին ոռոգիկ նշանակվի՝ զարձնելով նրանց կայազոր և ստի-սլելով, որ ամառային արշավանքի վերջապահ զորքի ետևից գնային: Այս պատճառով էլ նրանց կոչել էին հետևորդներ: Սակայն ստույգ է առաջին տեղեկությունը:

Ինձ պատմել է Աբու Հաֆս ալ-Շամին, լսելով Մուհամմադ իբն Ռաշիդից, իսկ սա Մաքհուլից, թե Մուավիան քառասունինը կամ հիսուն (29 հունվար 670 — 17 հունվար 671) թվականին [Միջերկրա-կան] ծովի ափերը տեղափոխեց Բասրայի ծաթերին (զուլթիթ) և Սիյա-րիջաներին²⁸, իսկ մի մասին՝ հաստատեց Անտիոքում: Ասել է Աբու Հաֆսը, և Անտիոքում կա մի թաղամաս, որը կոչվում է Զուլթիթ: Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մալիք [խալիֆան] Անտիոք էր փոխադրել Սինգի ծաթերին, որոնց բերել էր Մուհամմադ իբն Կասիմը Հաջջաջի համար, իսկ վերջինս ուղարկել էր Ասորիք:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը վերցնելով Վակիդիից, թե Լիբանանի լեռներում մարդիկ ընդվզեցին Բաալբեքի հարկահանի (ամիլ խարաջ) դեմ: Սալիհ իբն Ալի իբն Աբդալլահ իբն Արբասը զորք ուղարկեց, որը կոտորեց նրանց ռազմիկներին, մնացածներին թույլ տալով պահել իրենց կրոնը (քրիստոնեությունը) ու վերադառնալ իրենց գյուղերը, իսկ Լիբանանի ժողովրդի մի մասին արտաքսեց:

Ինձ պատմել է Կասիմ իբն Սալամը, լսելով Մուհամմադ իբն Քասիրից, թե Աուզահին երկար նամակ է գրել Սալիհին, որից պահպանվել է հետևյալը. «Դու իմացել ես Լիբանանի լեռներից զիմայի մարդկանց դուրս քշելու մասին, որոնք ապստամբներ չեն եղել, նրանց մի մասին կոտորել են, իսկ մնացածներին վերադարձրել են գյուղերը:

Ինչպևս կարևոր է առանձին մարդկանց հանցանքի պատճառով բոլորին դատապարտել, արտաքսել իրենց երկրից ու վերցնել ունեցվածքը: Չէ՞ որ Ալլահը դատել է. «Ոչ ոք ուրիշի համար չպետք է պատասխանատու լինի»: Սա է արդար լուծումը, որին պետք է հետևես: Պատգամը, որին պետք է հնազանդվես դա՝ մարգարևի պատգամն է. «Եթե մեկն անիրավություն գործի նրան, ով մեզ հետ պայմանադիր ունի և նրանից պահանջի կարողությունից ավելին, ես նրա հակառակորդն եմ»: Սրան ավելացրել էր նաև այլ մեջբերումներ:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սահա ալ-Անթաքին. թե լսել է Մուավիա իբն Ամրից, իսկ սա Արու Իսհակ ալ-Ֆազարիից. թե Օմայանները արչավում են Ռումի երկիրը Ասորիքից ու Զազիրայից հավաքված զորքով՝ կատարելով ամառային ու ձմեռային դրոհներ Ասորիքի ու Զազիրայի սահմանային ամրություններից այն կողմ: Նրանք նավեր էին կանգնեցնում արչավանքի ժամանակ ու հսկում էին ծովափերը և երբ իմանում էին, որ թշնամին հզոր ու զգաստ է, արչավանքից հրաժարվում էին կամ ուշացնում այն:

Երբ Աբու Ջաֆարը դարձավ խալիֆա, ստուգեց ծովեզերյա բերդերը, քաղաքները, շենացրեց, ամրացրեց, վերակառուցեց ինչ որ նորոգման կարիք էր զգում: Նույնն արեց սահմանային ամրությունների (սուղուր) դոտու քաղաքներում: Երբ խալիֆա դարձավ Մահդին, ավարտեց մնացած քաղաքների ու բերդերի շինարարությունը և ուժեղացրեց կայազորները: Ասել է Մուավիա իբն Ամրը՝ տեսել ենք, թե ինչպես հավատացելոց իշխան Հարունը մեծ ֆանսիերությամբ արչավանքներ կատարեց, առաջնորդեց սրբազան պաշարր (ջիհադ) և իրոք մեծ գործեր իրագործեց: Նավաշինարաններ պատրաստեց, որոնք նախկինում չկային, կալվածներ ըաժանեց սահմանային ամրությունների գոտում և ծովեզերյա [վայրերում], ճնշեց հոռոմներին ու հաղթեց նրանց: Իսկ Մուտավաքքիլ Ալլալահը հրամայեց նավեր կանգնեցնել բոլոր ծովափերին և ռազմիկներով լցնել: Սա կատարվեց երկու հարյուր քառասունյոթ (17 մարտ 861 – 6 մարտ 862) թվականին:

ԱՍՈՐԻՔԻ (ՇԱՄ) ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԱՄՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ (ՍՈՒՂՈՒՐ) ՆՎԱՃՈՒՄԸ

Էջ 168 – 176

Ինձ պատմել են Անտիոքի բնակիչներից ծերունիները և ուրիշներ, որ մահմեդական [պետություն] Ասորիքի սահմանային ամրությունների շրջանն, Օմարի ու Օսմանի օրոք և դրանից հետո, բաղկացած է եղել Անտիոքից և այլ քաղաքներից, որոնց ամբողջությունը հետա-

234

դայում Ռաշիդը անվանել է Ավստիմ: Մահմեդականներն արչավում էին զրանցից այն կողմ, ինչպես այժմ արչավում են Տարսոնից այն կողմ [գտնվող Հոգևոր]: Ալեքսանդրեկի և Տարսոնի միջև եղել են հոռոմների ընդդեմ ու կայազորներ (մասալիհ), որոնցով այսօր [աղատ] անցնում են մահմեդականները, իսկ մի ժամանակ դրանց բնակչությունը վախից լրել ու հեռացել էր Ռումի երկիրը ու բերվել էին հոռոմ ռազմիկներ զբանք ամրացնելու: Հերակլը Անտիոքից հեռանալու ժամանակ այս քաղաքների բնակչությունն իր հետ է տարել, որպեսզի մահմեդականները չկարողանան չեն տարածու թշան միջով անցնել Անտիոքից Ռումի երկիրը դնալիս:

Պատմել է իբն Թուսուն ալ-Բադրասին, լսելով որոշ ծերունիներից, թե ասել են՝ մեր իմացածն այն է, որ Հերակլը այդ բերդերի մարդկանց իր հետ տարավ ու [բերդերը] կործանեց և երբ մահմեդականներն արչավում էին, այնտեղ ոչ ոքի չէին գտնում: Երբեմն հոռոմ ռազմիկները զարան էին մտնում և հանկարծակի հարձակվում ետ մնացողների կամ հեռացողների վրա: Այդ պատճառով ձմեռային ու ամառային արչավանքների դորավարները երբ հարձակվում էին Ռումի երկիրը, մեծաթիվ զորք էին թողնում [որպեսզի հսկեն] մինչև իրենց վերադարձը:

Պատմողները տարակարծիք են այն մասին, թե ով առաջինը կտրեց անցավ լեռնանցքը (զարբ) այսինքն Բադրասի լեռնանցքը²⁹: Ոմանք ասում են, թե այն անցավ Մայսարա իբն Մասրուկ ալ-Աբսին, որին ուղարկել էր Աբու Ուբայդա իբն ալ-Ջառահ: Մահմեդիկացի հոռոմների մի զորամասի, որի հետ էին Ղասսան, Տաննուկ և Իյադ ցեղի քրիստոնյա արարները և կամենում էին միանալ Հերակլին: Նա հաղթեց նրանց և մեծ կոտորած արեց: Ապա նրան օգնություն հասավ Մալիք ալ-Աշտար ալ-Նախաին, որն ուղարկված էր Անտիոքում դռնվող Աբու Ուբայդայի կողմից:

Ոմանք էլ ասում են, թե առաջինն, որ լեռնանցքն անցավ Օմար իբն Սաադ ալ-Անսարին էր, երբ ուղարկվել էր Ջաբալա իբն ալ-Այ-համի հարցով: Ասել է Աբու-լ-Նաթթաթ ալ-Ադդին՝ լսել եմ, թե Աբու Ուբայդան անձամբ ամառային արչավանք է կատարել, անցել Մամեստիան և Տարսոնը, որոնց ինչպես նաև մերձակա բերդերի բնակչությունը հեռացել էր, իսկ ինքը հարվածելով թշնա-մուն արչավել էր մինչև Ջանդա: Մեկ ուրիշն ասել է, թե իրականում նա ուղարկել է Մայսարա իբն Մասրուկին, որը հասել է Ջանդա:

Ինձ պատմել է Աբու Սալիհ ալ-Ֆառան, լսելով Դամասկոսի բնակիչներից մեկից, որը կոչվում է Աբդալլահ իբն ալ-Վալիդ իբն Հիշամ իբն ալ-Ղադ, որը նույնպես լսել է Ուբայդա իբն Նասիից, որը համարվում է իբն Սալիհ, թե երբ Մուավիան քսանհինգ (28 հոկտեմբեր 645 – 16 հոկտեմբեր 646) թվականին արչավեց Ամորիոն, գտավ որ

Անտիոքի ու Տարսուսի միջև գտնվող բերդերը լքված են և այնտեղ Ասորիքի, Զազիրայի ու Կիննասրինի մարդկանցից զորք տեղավորեց. մինչև արշավանքից վերադառնալը: Սրանից մեկ կամ երկու տարի Հետո Եզիդ (Յադիդ) իրն ալ-Հուռ ալ-Արսիին ամառային արշավանքի ուղարկեց ու Հրամայեց նույնը կրկնել և բոլոր կառավարիչները նույնը կրկնում էին: Նույն անձնավորությունն ասել է, թե «Մուավիայի արշավանքների գրքում» գտել եմ, որ գրված է թե երեսունմեկ թվին (24 օգոստոս 651 — 11 օգոստոս 652) Մուավիան արշավել է Մամեստիայի կողմից ու հասել Դորիլիում³⁰ (Դարաուլիյա) և վերադարձի ճանապարհին մինչև Անտիոք, ամեն մի բերդի կողքով անցնելիս քանդել է:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը՝ վերցնելով վակիդիից և ուրիշներից, թե ութսունչորս (24 հունվար 703 — 13 հունվար 704) թվականին ամառային արշավանքը գլխավորեց Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մալիք իբն Մարուանը, որն անցավ Անտիոքի լեռնանցքից ու հասավ Մամեստիա, ուր վերակառուցեց բերդը Հին Հիմքերի վրա: Նա տեղավորեց զինվորների, որոնցից երեք հարյուր հոգու ինքն էր ընտրել իբրև անվախ և քաջ [ռազմիկների]: Դրանից առաջ մահմեդականները երբեք այստեղ չէին ապրել: Նա մզկիթ կառուցեց Տալլ ալ-Հիսնի (բերդի բլուր) վրա, ապա իր ղորքով հարձակվեց Սինան բերդի վրա ու գրավեց: Նա ուղարկեց Եզիդ իբն Հունայն ալ-Թաի ալ-Անթաքիին, որն արշավեց ու վերադարձավ նրա մոտ:

Ասել է Աբու-լ-Պաթթաբ ալ-Ազդին, թե մահմեդականությունը օրոք Աբդ ալ-Մալիք [սալիֆան] առաջինն էր, որն իր որդու՝ Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մալիքի ձեռքով ութսունչորս թվականին կառուցել է Մամեստիայի բերդը Հին Հիմքերի վրա և կառուցումն ու մատակարարումն [զենքով ու մթերքով] ավարտել է ութսունհինգ (14 հունվար 704 — 1 հունվար 705) թվականին: Բերդում եղել է եկեղեցի, որը շտամարանի է վերածվել: Անտիոքից դուրս եկող առաջապահ ղորքերը ամեն տարի դալիս էին այստեղ, ձմեռում, ապա վերադառնում և նրանց թիվը լինում էր հազար հինգ հարյուրից երկու հազար:

Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզ [սալիֆան անձամբ եկավ և այցելեց Մամեստիայի շտամարանը ու կամեցավ քանդել քաղաքը, ինչպես նաև նրա ու Անտիոքի միջև գտնվող բերդերը: Նա ասել է՝ չեմ սիրում, որ հոռոմները պաշարում են նրա բնակիչներին: Սակայն մարզիկ նրան բացատրեցին, որ Հենց դրա համար է կառուցված, որ դիմադրի հոռոմներին Անտիոքի դեմ արշավանքի դեպքում և եթե դա քանդվի, թշնամին մինչև Անտիոք արգելքի չի հանդիպի: Նա թողեց ու բնակիչների համար մայր մզկիթ կառուցեց Քաֆաբրայայի կողմում: Այստեղ ջրապահեստ (տահրիջ) կառուցել տվեց, որի վրա նրա անունն էր գրված: Մղկիթը, որը կոչվում էր բերդի մզկիթ, Մուտասսիմ

խալիֆայի օրոք արդեն քանդվել էր:

Ապա Հիշամ Արդ ալ-Մալիք (խալիֆան) կառուցեց նրա արվարձանը, իսկ Մարուան իբն Մուհամմադ (խալիֆան) կառուցեց փայտաշեն աներ Պիրամոսի (Ջայհան) արևելյան ափին և նրա շուրջը պարիսպաշեն, փայտե դարպաս շինեց ու խրամատ փորեց: Երբ Աբու-լ-Աբրահա խալիֆա զարձավ, Մամեստիայի կայազորի վրա հավելյալ չորս հարյուր հոգու համար ոռոգիկ նշանակեց ու հողամասեր բաժանեց: Երբ Մանսուրը խալիֆա դարձավ, Մամեստիայում չորս հարյուր հոգու համար ոռոգիկ նշանակեց, իսկ հարյուր երեսունինը (5 հունիս 756 — 24 մայիս 757) թվականին հրամայեց վերակառուցել Մամեստիա քաղաքը, որի պարիսպը երկրաշարժից քանդվել, քայքայվել էր և քաղաքի ներսում քիչ բնակիչներ էին մնացել: Նա քաղաքի պարիսպը վերակառուցեց, հարյուր քառասուն (25 մայիս 757 — 13 մայիս 758) թվականին մարդկանց բնակեցրեց և այն անվանեց ալ-Մամուրա (չենացած), նրանում մայր մզկիթ կառուցեց Հին մեհյանի տեղում և Օմարի մզկիթից մի քանի անգամ մեծ դարձրեց: Մամուն (խալիֆան), երբ Աբդալլահ իբն Թահիր իբն ալ-Հուսայնը Մաղղիբի կառավարիչ էր, այն (մզկիթը) ավելի մեծացրեց: Դեռ Մանսուրը հազար ռազմիկի համար ոռոգիկ էր նշանակել, ապա փոխադրեց փայտե տների բնակիչներին՝ պարսիկներին, սլավոններին (սակալիբա) և քրիստոնյա նաբաթներին (արամեացիք), որոնց այնտեղ բնակեցրել էր Մարուանը, հողամասեր հատկացրեց քաղաքում նրանց Հին տների փոխարեն, նույն չափով, իսկ Հին տները քանդեց ու նորերը կառուցելու օգնեց: Այս զորականներին նա հատկացրեց հողամասեր ու բնակարաններ: Երբ խալիֆա դարձավ Մահդի, Մամեստիայում երկու հազար ռազմիկի համար ոռոգիկ նշանակեց, սակայն հողային կալվածներ չտվեց, քանզի քաղաքն արդեն կանոնավոր դոքքով ու կամավորներով ապահովված էր: Պարբերաբար եկող առաջապահ զորքերը շարունակեցին ամեն տարի գալ Անտիոքից մինչև Սալիմ ալ-Բարալլուսիի կառավարիչ դառնալը, որը Հինգ հարյուր ռազմիկների համար ոռոգիկ նշանակեց, որոշելով ամեն մեկին տալ տասական դինար: Այսպիսով քաղաքում եղածները (զորք ու բնակչություն) բազմացան և ուժեղացան: Այս դեպքերը կատարվեցին Մահդի խալիֆայի օրոք:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սահմը, լսելով սահմանային ամրությունների շրջանի ծերունիներից (չելխերից), թե հոռոմները ճնշում բանեցրին Մամեստիայի [մահմեդական] բնակիչների վրա, պահանջելով քաղաքից դուրս գալ և նրանք դուրս եկան: Սակայն Սալիհ իբն Ալին ուղարկեց Ջաբրիլ իբն Յահիա ալ-Բաջալիին, որը հարյուր քառասուն (25 մայիս 757 — 13 մայիս 758) թվականին վերաշինեց քաղաքը և մահմեդականների բնակեցրեց: Ռաշիդ (խալիֆան)

կառուցեց Քաֆարբայան, սակայն ասվում է, որ նրա շինությունն սկսվել է Մահդիի խալիֆայության օրոք. իսկ Ռաշիդը բարեփոխել է շինվածքը և ամրացրել խրամատով: Ապա Մամունին բողոք ներկայացվեց քաղաքի տների սղության մասին և նա վերացրեց [վարձը]: Նրանց տները իջևանատների, պանդոկների նման էին: Նա հրամայեց քաղաքի շուրջը պարիսպներ կառուցել և բարձրացնել. սակայն չկարողացավ ավարտել մահվան պատճառով: Մուտասիմ Բիլլահը հրամայեց ավարտել ու պատշաճ բարձրության հասցնել:

Մուսակկար բերդը ամրացրել է Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մալիք [սալիֆան] Հասսան իբն Մաավայհ ալ-Անթաքիի ձեռքով: Երբ եկավ տեսավ, որ փորվող խրամատի մեջ մի սաստիկ երկար սրունքի ոսկոր է գտնվել, ուղարկել տվեց Հիշամին:

Հիշամը կառուցեց Կաթարդաշ բերդը Աբդ ալ-Ադիլ իբն Հայյան ալ-Անթաքիի ձեռքով: Հիշամը կառուցեց նաև Մաուրա բերդը Անտիոքից եկած մի մարդու միջոցով: Սրա կառուցման առիթն այն էր, որ հոռոմները նրա (Հիշամի) դեսպաններից մեկին խանգարեցին Ամանոսի լեռնանցքում ալ-Ակարա ալ-Բայդայի (սպիտակ լեռնանցք) մոտ, ուստի նա քառասուն հոգու և մի խումբ մարդայիտների (Ջարաջիմա) նշանակեց, իսկ Բաղրասում դրեց Հիսուն հոգուց կայազոր և դրա համար մի բերդ կառուցեց: Հիշամը կառուցեց նաև Բուկա բերդը Անտիոքի գավառում, որը վերջերս վերանորոգվեց ու բարեկարգվեց: Մուտասիմ Բիլլահի խալիֆայության ժամանակ Մուհամմադ իբն Յուսուֆ ալ-Մարուազին, որը հայտնի է Աբու Սաիդ անվամբ, կառուցեց մի բերդ Անտիոքի ծովի ափին, հոռոմների այնտեղ կատարած հարձակումից հետո:

Ռակկայի³¹ դատավոր Դաուդ իբն Աբդ ալ-Համիդը պատմել է լսելով իր հորից, իսկ վերջինս իր պապից, թե Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը [սալիֆան] կամեցել է քանդել Մամեստիան ու բնակիչներին այնտեղից փոխադրել, քանզի հոռոմներից շատ էին նեղվում, սակայն նախքան իրագործելը մահացել է:

Անտիոքի և Բաղրասի բնակիչներից ոմանք ինձ պատմել են, թե Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մալիքը, երբ արշավել էր Ամորիոն, իր հետ էր տարել իր կանանոցը ու նրա մարդիկ ևս իրենց հետ էին տարել իրենց կանանց: Օմայաններն այս բանն անում էին, որպեսզի իրենց կանանց պատվի համար [ռազմիկները] լավ կռվեն: Երբ Բաղրասի լեռնանցքը հասան այն նեղ ճանապարհի մոտ, որն իշխում է հովտին, ժանվարներից (գահավորակ) մեկի վրայից մի կին ընկավ ձորը և Մասլաման հրամայեց բոլոր կանանց, որ քայլեն և նրանք քայլեցին: Այդ լեռնանցքը կոչվեց Ակարատ ալ-Նիսա (Կանանց լեռնանցք): Հետագայում Մուտասիմը այդ ճանապարհի եզրին քարե ցածր պատ էր կառուցել:

Ասել է Աբու-լ-Նուման ալ-Անթաքին, թե Անտիոքից Մամեստիա ընթացող ճանապարհին կար առյուծների որջ ուր առյուծները մարդկանց նեղում էին: Երբ Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքը խալիֆա դարձավ, այդ մասին նրան բողոքեցին և նա բաց թողեց չորս հազար որձ և էդ վայրի դոմեշ և դրանով ցանկալի արդյունքն ստացվեց Ալլահի հաճությամբ:

Բանն այն էր, որ Հաջջալ (իսթաբլայի)³² նշանակած կառավարիչը Սինդում Մուհամմադ իբն ալ-Կասիմ ալ-Սակաֆին այնտեղից հաղարավոր (վայրի) գոմեշներ էր ուղարկել նրան, իսկ Հաջջալը դրանցից ուղարկել էր Վալիդին, որից և վերջինս, ինչպես ասվեց, չորս հաղարն այնտեղ ուղարկեց, իսկ մնացածը՝ Քասբարի խիտ անտառներում բաց թողեց: Երբ Յադիդ իբն ալ-Մուհալլաբը հանվեց ու սպանվեց և Յադիդ իբն Աբդ ալ-Մալիք խալիֆան Մուհալլաբ ցեղի ունեցվածքը բռնադրավեց, վերցրեց նաև չորս հազար գոմեշ ու բերեց Տիգրիսի և Քասբարի գավառները: Ահա սրանց ևս Յադիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքը ուղարկեց Մամեստիա՝ ծաթերի (գուլթ) Հետ միասին: Ուստի գոմեշները Մամեստիայում դարձան ութ հազար և Անտիոքի ու Կիննասրինի ժողովուրդը նրանցից չատերին ընտելացրել և իրենց համար վերցրել էին, Մարուան իբն Մուհամմադ իբն Մարուան (խալիֆայի) օրոք տեղի ունեցած խռովության ժամանակ: Երբ Մանսուրը դարձավ խալիֆա, հրամայեց այդ բոլորին վերադարձնել Մամեստիա: Իսկ [ինչ վերաբերում է] Անտիոքում եղած գոմեշներին, ապա զրանք ծաթերի կողմից բերվածներն էին, ինչպես նաև Բուկայի գոմեշները:

Աբու-լ-Նաթթարն ասել է, թե Ադանայից Մամեստիա ընթացող ճանապարհի վրայի կամուրջը, որը Վալիդի կամուրջ (ջիսր ալ-Վալիդ) է կոչվում, և Մամեստիայից ինը մղոն հեռավորության վրա է, կառուցել է Վալիդ իբն Յադիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքը [որն սպանվեց] հարյուր քսանհինգ թվականին (4 նոյեմբեր 742 - 24 հոկտեմբեր 743): Սակայն Աբու Նուման ալ-Անթաքին և ուրիշներ ասել են, թե Ադանան կառուցվել է հարյուր քառասունմեկ (14 մայիս 758 - 2 մայիս 759) կամ հարյուր քառասուններկու (4 մայիս 759 - 21 ապրիլ 760) թվականին, երբ այնտեղ ճամբար էր դրել Նորասանի զորքը Մասլամա իբն Ֆահիա ալ-Բաջալիի գլխավորությամբ, ինչպես նաև Ասորիքի զորքը իրեն Մալիք իբն Ալհամ ալ-Բահիլիի հրամանատարությամբ տակ և այս երկուսն էլ ուղարկված էին Սալիհ իբն Ալիի կողմից:

Հարյուր վաթսուհինգ (26 օգոստոս 781 - 14 օգոստոս 782) թվականին Մահդի (խալիֆան) իր Հարուն ալ-Ռաշիդ որդուն արչավանքի ուղարկեց Ռումի երկիրը: Սա կանգ առավ Նախլի (ծոց)³³ մոտ, ապա զնաց ու նորոգեց Մամեստիան ու նրա մզկիթը, կայազորն ավելացրեց ու բնակիչներին ղինեց: Նա վերակառուցեց պալատը, որն Ադա-

նայի Սարոս (Սայհուն)³⁴ գետի վրա գտնվող կամուրջի սոսա էր: Նախապես Մանսուրը արչավանքի էր ուղարկել Սալիհ իրեն Ալիին Ռումի երկիրը և սա Հանձնարարել էր Հիլալ իրեն Դայդամին Դամասկոսի, Հորդանանի (Ուրդուն) և այլ վայրերի մի խումբ ռազմիկների հետ այդ բերդը վերակառուցել: Սակայն կառուցվածքն ամուր չէր և Ռաշիդը քանդեց ու վերստին կառուցեց:

Հարյուր իննսունչորս (15 հոկտեմբեր 809 – 3 հոկտեմբեր 810) թվականին Աբու Սուլայմ Ֆարաջ ալ-Նադիմը (ներքինի) կառուցեց Աղանան, որը լավ կառուցապատեց և բերդով ամրացրեց և այնտեղ հաստատեց խորասանից և այլ վայրերից բերված զորքը, ավելացնելով նաև ռոճիկը: Նա գործում էր Մուհամմադ իրեն ալ-Ռաշիդի հրամանով: Նորոգեց նաև Կասր Սայհանը (Սարոսի պալատը): Երբ Ռաշիդը Հարյուր իննսունեակնեքին (25 հոկտեմբեր 808 – 14 հոկտեմբեր 809) մեռավ սահմանային գոտում, նրա նշանակած տասանորդի վերակացուն էր Աբու Սուլայմը, որն այժմ վերահաստատվել էր Մուհամմադ իրեն Ռաշիդի կողմից: Այս Աբու Սուլայմը Անախորի նստավայր պալատի տերն էր (սահիր ալ-դար):

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրեն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից, թե Հասան իրեն Կահթաբա ալ-Թաին Ռումի երկիրն արչավեց Հարյուր վաթսուներկու (26 սեպտեմբեր 778 – 16 սեպտեմբեր 779) թվականին խորասանի, Մոսուլի, Ասորիքի զորքերով, Եմենի օգնական զնդերով և Իրաքի ու Հիջազի կամավորներով, հասնելով Տարսոնից այն կողմ: Նա Մահդի լիսալիֆային) տեղեկացրեց, թե ինչպիսի նշանակություն ունեն վերջինիս (Տարսոն) վերակառուցումը, ամրացումը, և նրանում կայազորի հաստատումը, որը հնարավորություն կտար մահմեդական պետությանը մեծ անախորժություններից խուսափելու և ճնշելու թշնամուն, երբ վերջինս փորձում է հարձակվել ու դավեր նյութել: Հասանն այս արչավանքների ընթացքում մեծ քաջագործություններ էր կատարել և հռոմոց երկիրն այնպես էր ասպատակել, որ նրան կոչել էին սատանա (չայտան): Այս արչավանքների ժամանակ նրա հետ էին քուֆացի հադիսագետ Մանդալ ալ-Անադին ու Մուտամիր իրեն Սուլայման ալ-Բասրին:

Ինձ ասել է Մուհամմադ իրեն Սաադը, որ լսել է Սաադ իրեն ալ-Հասանից, թե երբ Հասանը (իրեն Կահթաբա) վերադարձավ Ռումի երկրից, իջավ Տարսոնի դաշտը ու ձիով մոտեցավ քաղաքին, որն ավերակ վիճակում էր: Ջննեց, բոլոր կողմերից շրջեց և մոտավորապես զնահատեց, որ կարող է Հարյուր հազար բնակչություն տեղավորել: Երբ ներկայացավ Մահդի լիսալիֆային, նկարագրեց քաղաքի վիճակը և թե ինչպիսի առավելություններ կունենան մահմեդական պետությունն ու նրա բնակիչները և ինչպիսի զայրույթ ու հուսախաբույթություն կունենա թշնամին, երբ քաղաքը վերականգնվի և կայազոր

ունենա: Նրան անդեկացրեց նաև Հաղասի վիճակը, այնպիսի ձևով, որ համոզեց Հրաման տալ վերակառուցելու քաղաքը: Սա Հրամայեց որ սկզբում վերակառուցվի Հաղասը, որն իրոք կատարվեց և ապա՝ Տարսոնը:

Հարյուր յոթանասուներեկին (22 Հունիս 787 – 10 Հունիս 788) Ռաչիդին յուր հասավ, թե հոռոմսերն իրենց մեջ համաձայնել են դուրս դալ արչավանքի դեպի Տարսոն [այն] ղրավելու, այնտեղ ամրանալու և ուսղմիկներ տեղավորելու նպատակով: Նա այդ տարում արչավանքի ուղարկեց Հարսամաս իրն Այանին, Հրամայելով կառուցել Տարսոնը, բնակչություն հաստատել և ամրացված քաղաքի վերածել: Նա Հրամանը գործադրեց Ֆարաջ իրն Սուլայմ ալ-Ռադիմի (ներքինի) միջոցով, Ռաչիդից թույլտվություն վերցնելուց հետո: Ֆարաջին հանձնարարվեց հսկել շինարարությունը, իսկ Արու Սուլայմը գնաց Մադինատ ալ-Սալամ (Ռադադություն քաղաք, Բաղդադ) և ուղարկեց առաջին կայազորը, խորասանյան ղորքից՝ երեք հազար հոգի, որը եկավ Տարսոն: Ապա ուղարկեց երկրորդ կայազորը՝ երկու հազար մարդ, որից հազարը Մամեստիայից էր, հազարը՝ Անտիոքից, ամեն մեկի ոռճիկի վրա ավելացնելով տաս դինար: Երկու կայազորները բանակ դրեցին Մադաինում՝ Բար ալ-Ջիհադի (սրբազան պատերազմի դուռ) մոտ, հարյուր յոթանասուներկու թվականի Մուհամմադ ամսի սկզբին (11 Հունիս 788), մինչև որ ավարտվեց Տարսոնի շինարարությունը, ամրացումն ու մզկիթի կառուցումը: Ֆարաջը չափեց երկու զետեռի միջև եղած տարածությունը, որը կազմում էր չորս հազար բնակելի հողակտոր, ամեն մի հողակտորը քսան կանգուն քառակուսի: Այդ հողակտորները որպես կալված հատկացրեց Տարսոնի բնակիչներին (կայազորներին): Այսպիսով երկու կայազորները տեղավորվեցին քաղաքում հարյուր յոթանասուներկու թվականի Ռարի Բ ամսին (8 սեպտեմբեր – 6 հոկտեմբեր 788):

Արդ ալ-Մալիք իրն Սալիհը Տարսոնի կառավարիչ նշանակել էր Յազիդ իրն Մուխալլադ ալ-Ֆազարիին, սակայն Ռորասանի դուքսը նրան քաղաքից վտարեց, վախենալով նրանից, քանզի Հուբայրիյա ցեղին էր պատկանում: Սա իր փոխարեն նշանակեց Աբու-լ-Ֆավարիսին և Արդ ալ-Մալիք իրն Սալիհը հաստատեց նրան: Այս դեպքերը տեղի ունեցան հարյուր յոթանասուներեք թվականին (31 մայիս 789 – 19 մայիս 790):

Ասել է Մուհամմադ իրն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից, թե Սիսի³⁵ (Սիսիյա) ժողովուրդը դուրս եկավ իր տներից և Ռումի լեռնային հեռավոր շրջանները հասավ հարյուր իննսուներորս (15 հոկտեմբեր 809 – 3 հոկտեմբեր 810) կամ հարյուր իննսուներեք (25 հոկտեմբեր 808 – 14 հոկտեմբեր 809) թվականներին: Իսկ Սիս քաղաքը (կառուցված) է Անադարբայի³⁶ բլրի (Տալլ Այն Ջարբա) վրա: Կառուցվել է

Մուտավաքքի Ալալլահի խալիֆայության օրոք, Ալի իրն Յահիա ալ-Արսանիի՝ կողմից, հետո հոռոմներն ավերեցին այն:

Ասվել է, թե նա որ Ռումի երկրում վառել է Անտիոքը Աբբաս իրն ալ-Վալիդ իրն Աբդ ալ-Մալիքն է, որի պատճառով մահվան է դատապարտվել:

Իսկ Տալլ Զուբայրն այսպես է կոչվել Անտիոքից մի պարսիկի անվամբ, որն այդ վայրում ընդհարում է ունեցել [հոռոմների հետ]: Այս վայրը (բերդը) Տարսոնից տաս մղոն հեռավորության վրա է:

Զուլ-Քիլա անվամբ ծանոթ բերդը, պարզապես Զուլ-Կիլա (բերդեր ունեցող) է կոչվել, քանզի այնտեղ երեք բերդ (կալա) կա, սակայն աղավաղվել է: Նրա անունը հունարեն (հոռոմներեն) նշանակում է «աստղավոր բերդ»:

Քանիսատ ալ-Աուլ (հաշտության եկեղեցի) վայրի անունը մեկնաբանվում է նրանով, որ հոռոմները, երբ եկել էին Ռաշիդ [[սալիֆային] հաշտություն առաջարկելու, այստեղ էին իջևանել:

Մարջ Հուսայն վայրն իր անունն ստացել է Հուսայն իրն Մուսլիմ ալ-Անթաքիից, որն այստեղ ընդհարում է ունեցել և հաղթել թշնամուն:

Մահդին իր որդուն՝ Հարուն ալ-Ռաշիդին հարյուր վաթսուներեք (17 սեպտեմբեր 779 — 5 սեպտեմբեր 780) թվականին արչավանքի ուղարկեց և նա պաշարեց Դամալուն, որը հասարակ ժողովուրդը կոչում է Սամալու: Բնակիչները երաշխավորագիր խնդրեցին տաս նշանավոր տոհմի համար, որոնց մեջ էր նաև Կոմսը (կումիս), և նա ընդառաջեց: Պայմաններից մեկն այն էր, որ նրանք իրարից չանջատվեն, ուստի նրանց բոլորին տեղավորեցին Բաղդադի Բաբ ալ-Շամ-մասիյա դռան մոտ ու նրանց թաղը կոչեցին Սամալու, որն այսօր էլ հայտնի է: Ասվում է նաև, որ նրանք Մահդինն էին հանձնվել, որը նրանց կյանքը խնայեց և բերեց այս վայրը՝ հրամայելով, որ կոչվի Սամալու: Ռաշիդի հրամանով բերդում մնացածներին դուրս ըրեցին ու հրապարակորեն վաճառեցին: Բռնել էին մի եթովպացու, որը հայհոյել էր Ռաշիդին ու մահմեդականներին և սրան աշտարակներից մեկի վրա խաչեցին:

Ինձ պատմել է Ահմադ իրն ալ-Հարիս ալ-Վասիթին, լսելով Մուհամմադ իրն Սաադից, իսկ վերջինս՝ Վակիդիից, թե հարյուր ութսուն (16 մարտ 796 — 4 մարտ 797) թվականին Ռաշիդը հրամայեց վերականգնել Անազարբա քաղաքը, ամրացնել և այնտեղ նշանակել Ոռ-րասսանից ու այլ վայրերից բերված կայազոր, նրանց բնակարաններ հատկացնելով որպես կալված: Ապա հարյուր ութսուներեքին (12 փետրվար 799 — 31 հունվար 800) հրամայեց կառուցել Հարունիյան³⁸, որն իրոք կառուցվեց ու կոչվեց նրա անունով: Այնտեղ հաստատվեց ռազմիկների կայազոր, ինչպես նաև եկան կամավորներ: Ասվում է

նաև, թե Ռաշիդը այն կառուցել է Մահդիի խալիֆայության օրոք, ապա ավարտել է իր խալիֆայության տարիներին:

Ալ-Քանիսատ ալ-Սաուդան³⁹ (սև եկեղեցի) կառուցվել է սև քարից և դա Հոռոմների կառուցածն է եղել: Ունեցել է Հին բերդ, որը պատերազմների ընթացքին քանդվել է: Ռաշիդը հրամայեց վերակառուցել ալ-Քանիսատ ալ-Սաուդա քաղաքը, ամրացնել և նշանակել ռաիմիկների կայադոր, բարձր ոռոգիկով:

Սահմանային ամրությունների դոտու բնակիչներից Աղդուն իրն Սաադն ինձ տեղեկացրել է, թե Հոռոմները հարձակվել են այդ քաղաքի վրա, երբ կասիմ իբն Ռաշիդը Դարիկում էր: Նրանք բնակիչների Հոտերը տարան և շատերին գերեվարեցին: Այստեղ շտապեցին Մամեստիայի դորքերն ու կամավորները և փրկեցին ամեն ինչ որ տարել էին, շատերին սպանեցին, իսկ մնացածները վերադարձան Ջարգված, կոտորված: Կասիմը մարդ ուղարկեց ու ամրացվեց քաղաքը, նորոգվեց ու ավելացվեց կայադորը: Այստեղ տեղավորվեց նաև ծաթերի այն մասը, որին Մուտասիմ Բիլլահ [խալիֆան] փոխադրել էր Անադարա և նրա գավառները բերելով Բաթաիհից (Ճահճուտ տափաստան), որը գտնվում է Վասիթի ու Բասրայի միջև:

Ինձ պատմել է Աբու Ասլիհ ալ-Անթաքին, թե Աբու Իսհակ ալ-Ֆադարին ասում էր սահմանային ամրությունների շրջանում Հոգեր գնելը, ասելով՝ նրանք ովքեր սկզբում այդ Հոգերը խլել են Հոռոմների ձեռքից իրենց միջև չեն բաժանել այն և հետագայում ընկել են ուրիշների ձեռքը: Այս բանը մի տեսակ տարակուսանք է առաջացնում, ուստի իմաստուն մարդը պետք է խուսափի դրանից:

ՋԱԶԻՐԱՅԻ (ՎԵՐԻՆ ՄԻՋԱԳԵՏՔ) ՆՎԱՃՈՒՄԸ

ԼՂ 176 - 185

Ինձ պատմել է Ռակկայի դատավոր Դաուդ իբն Արդ ալ-Համիդը, լսելով Հորից, իսկ նա պապից ու սա էլ Մայմուն իբն Միհրանից, թե Ջադիրան ամբողջովին նվաճվել է Իյադ իբն Ղանմի կողմից Աբու Ուբայդայի մահվանից հետո: Օմար [խալիֆան] նրան նշանակել էր [Ջադիրայի] կառավարիչ: Աբու Ուբայդան [Իյադին] իրեն հաջորդ էր նշանակել Ասորիքում, սակայն Օմար իբն ալ-Նաթթաթը նշանակեց Եղիդ իբն Աբու Սուֆիանին, ապա Մուավիային՝ Ասորիքի կառավարիչ, իսկ Իյադին՝ հրամայեց արչավել Ջադիրա:

Ինձ պատմել է Հուսայն իբն ալ-Ասուադը, լսելով Յահիա իբն Ադամից, որը լսել էր բազմաթիվ ջազիրացիներից, իսկ սրանք Սուլայման իբն Աթա ալ-Կուրաշիից, թե Աբու Ուբայդան Իյադ իբն Ղանմին

ուղարկել էր Զաղիրա և երբ նա այնտեղ էր, Աբու Ուբայդան մահացել էր. իսկ Օմարը դրանից հետո էր նշանակել [Ղանսին] կառավարիչ [Զաղիրայի]:

Ինձ պատմել է Բաքր իբն ալ-Հայսամը լսելով Աբդալլահ իբն Մուհամմադ ալ-Նուֆայլիից և սա Սուլայման իբն Աթաից. թե Իյադ իբն Ղանսը նվաճեց Եդեսիան (Ռուհա), ուր ուղարկել էր Աբու Ուբայդան. կանգնեց նրա դռան առջև աշխատ նժույգի վրա և նրանք (բնակիչները) հաշտություն կնքեցին նրա հետ առ այն, որ նրանց էր մնում տաճարը իր շրջակայքով. չպետք է նոր եկեղեցի կառուցեին բացի եղածից, պարտավոր էին մահմեդականներին օգնել թշնամիների դեմ. իսկ եթե պայմաններից որևէ մեկն անտեսվեր, այլևս հովանավորություն չէին վայելի: Զաղիրայի բնակչությունն ընդունեց այս նույն պայմանները, որ ընդունել էին Եդեսիայի բնակիչները:

Մուհամմադ իբն Սաադն ասել է, թե Վակիդին հաստատում է այն, որ լսել էինք Իյադի մասին՝ թե Աբու Ուբայդան մահացել է էմմաուսի ժանտախտի տարին 18 (639) թվականին՝ փոխանորդ թողնելով Իյադին: Այդ ժամանակ վերջինիս հասավ Օմար [սալիֆայի] նամակը. որով նա նշանակվում էր Եմեսայի, Կիննասրինի և Զաղիրայի կառավարիչ: Նա արշավեց Զաղիրա 18 թվականի Շաաբան ամսի կեսին (19 օգոստոս 639) հինգշաբթի օրը. հինգ հազարով, առաջապահ զորքի հրամանատար ունենալով Մայսարա իբն Մասրուկ ալ-Աբսիին, աջ թևին՝ Սաիդ իբն Ամիր իբն Հուզայմ ալ-Ջումահիին, իսկ ձախ թևին՝ Սաֆուան իբն ալ-Մուաթթալ ալ-Սուլամիին: [Կարծվում է թե] Խալիդ իբն ալ-Վալիդն էր ձախ թևին, սակայն ասվում է, որ Խալիդը Աբու Ուբայդայից հետո ոչ ոքի դրոշի տակ չի ընթացել, այլ մնացել է Եմեսայում մինչև իր մահը 21 (641 - 642) թվականին: Նա Օմարին կտակարար էր նշանակել: Ոմանք պնդում են, որ նա Մադինայում է մահացել, սակայն Եմեսայում մեռած լինելն ստույգ է:

Իյադի առաջապահը հասավ Ռակկա (Կալինիկում) և հարձակվեց շրջակայքում գտնվող արաբական մի բնակավայրի ու գյուղացիների վրա և ավար վերցրեց: Ով փրկվեց փախավ ու մտավ Ռակկա քաղաքը:

Եկավ Իյադը իր զորքով և պատրաստությունը կանգ առավ [Ռակկայի] Եդեսիայի դռան (Բար Ռուհա) մոտ, որը նրա դռներից մեկն էր: Մահմեդականներին մեկ ժամ նետահարում էին և ոմանք վիրավորվեցին: Նա ետ քաշվեց նրանցից որպեսզի քարերն ու նետերը իրենց չհասնեն: Նա ձիով շրջեց քաղաքի շուրջը և նրա դռների առջև հեծյալ գնդեր նշանակեց, ապա իր զորքի մոտ վերադարձավ: Նա ձիավոր ջոկատներ ցրեց, որպեսզի գերիներ և ուտեստեղեն բերեն: Հնձի ժամանակ էր, և երբ հինգ կամ վեց օր անցավ, ու նրանք այդ վիճակում էին, քաղաքի պատրիկը լուր ուղարկեց Իյադին երաշխավորագիր (աման)

խնդրելով: Իյադը Հաշտութիւն պայմանադիր կնքեց, խոստանալով երաշխավորել բնակիչների անձի, ընտանիքների, ունեցվածքի և քաղաքի ապահովութիւնը: Իյադն ասում էր՝ Հոգը մերն է և մենք ենք այն նվաճել: Նա թողեց այն (Հոգը) նրանց ձեռքում խարաժ վճարելու պայմանով: Նա վերցրեց այն Հողերը, որ դիմիները չէին կամենում մշակել և տվեց մահմեդականներին տասանորդ վճարելու պայմանով: Նա ջիդիա դրեց նրանց վրա և ամեն մեկին պարտավորեցրեց տարեկան մեկ դինար վճարել, ադատելով կանանց ու երեխաներին: Դինարից բացի պահանջեց նաև մի քանի կաֆիզ¹⁰ ցորեն և որոշ չափով ձկնթ, բացալս ու մեղր, սակայն երբ իշխանությանը տիրացավ Մուավիան, այս բոլորը Հաշվեց որպէս ջիդիա: Ապա նրանք բացեցին քաղաքի դռները և մահմեդականների համար շուկա սարքեցին Եղեսիայի դռան մոտ: Իյադը դրեց նրանց.

«Հանուն Ալլահի ամենադուրի և ամենոգորմ,

Սա շնորհեց Իյադ իրն Ղանմը Ռակկայի բնակիչներին իր քաղաք մտած օրը: Երաշխավորադիր տվեց նրանց՝ անձերի, ունեցվածքի համար, նրանց եկեղեցիները չեն քանդվելու կամ բնակվելու, եթե վճարեն ջիդիան, որ նրանց վրա դրված է, կամ չդավաճանեն և կամ նոր եկեղեցիներ, տաճարներ չկառուցեն, [եկեղեցու] զանգը ուժեղ չհնչեցնեն, Զատկի երկուշաբթին բացահայտ չտոնեն, խաչը Հրապարակորեն չցուցադրեն: Վկա է Ալլահը և նա բավական է իրրե վկա»:

Եվ Իյադը կնքեց իր կնիքով:

Ասվում է, որ Իյադը Ռակկայի ամեն մի հասունացած [տարիքի] բնակչից պահանջեց չորս դինար: Ճշմարտութիւնն այն է, որ Օմարը հետադայում դրել էր իր կառավարիչ Ումայր իրն Սաադին, որ ամեն մեկին պարտավորեցնէ չորս դինար վճարել, ինչպէս պարտավոր էր վճարել ոսկի օգտագործող բնակչութիւնը:

Ապա Իյադը եկավ Ուառան⁴¹ և իջավ Բաջուղդայում և իր առաջապահ զորքին ուղարկեց, սակայն Ուառանի բնակիչները փակեցին դռները նրանց առջև և ետ մղեցին: Երբ [Իյադը] պաշարեց այն, բնակիչներից (հեթանոս) խառանցիք տեղեկացրին, որ քաղաքի մի մասն իրենց ձեռքում է գտնվում և թող [Իյադը] գնա Եգեսիա և ինչպիսի պայմանադիր որ կնքի նրանց հետ, իրենք համաձայն են այն ընդունել: Իսկ ինչ վերաբերում է [Ուառանի] քրիստոնյաներին, ապա դրանց հետ թող վարվի ինչպէս կամենա: Քրիստոնյաներն այդ լսելով [Իյադի] մոտ մարդ ուղարկեցին հայտնելով, որ իրենք համաձայն են [հեթանոս] խառանցիկների առաջարկին և հնազանդվեցին:

Ապա նա եկավ Եղեսիա, որի բնակիչները նրա դեմ զորք հավաքեցին և մի ժամ նետահարում էին մահմեդականներին: Նրանց ռազմիկները քաղաքից դուրս եկան, իսկ մահմեդականները փախուստի մատնեցին նրանց, ստիպելով քաղաք ապաստանել: Սակայն չուտով

Հաշտություն ու երաշխավորագիր խնդրեցին և Իյադը համաձայնեց ու դրեց մի թուղթ որի պատճենն է.

«Հանուն ամենագութ, ամենողորմ Ալլահի.

Սա է Իյադ իբն Ղանմի թուղթը Եղեսիայի եպիսկոպոսին առաջն, որ եթե դուք իմ առջև բացեք քաղաքի դուռը, պարտավորվելով ամեն մի մարդու համար ինձ վճարել մեկ դինար. երկու մոգ ցորեն, ապա դուք կարող եք ապահով լինել ձեր անձերի, ունեցվածքի և ենթակաների համար: Դուք պարտավոր եք մոլորյալին ճանապարհ ցույց տալ, կամուրջները, ճանապարհները նորոգել և խորհուրդներ տալ մահմեդականներին: Վկա է Ալլահը և նա բավական է իրեն վկա»:

Ինձ պատմել է Դաուդ իբն Աբդ ալ-Համիդը, լսելով իր հորից, իսկ նա՝ իր պապից, թե Իյադի թուղթը Եղեսիայի բնակիչներին հետևյալն է.

«Հանուն ամենագութ, ամենողորմ Ալլահի.

Սա է Իյադ իբն Ղանմի ու նրա ընկերակից մահմեդականների թուղթը Եղեսիայի բնակիչներին առաջն, որ ես երաշխավորում եմ նրանց արյունը (կյանքը), ունեցվածքը, զավակները, կանանց, քաղաքը և ջրաղացները, եթե կատարեն իրենց վրա դրված պարտավորությունները: Նրանք մեզ պարտավոր են կամուրջները նորոգել, մոլորյալներին առաջնորդել: Վկա են Ալլահը, նրա հրեշտակները և մահմեդականները»:

Ապա Իյադը եկավ Ռառան և ուղարկեց Սաֆուան իբն Մուաթթալին ու Հաբիր իբն Մասլամա ալ-Ֆիհրիին Սամոսատ (Սումայսաթ)⁴²: Իյադը Հաշտություն կնքեց Ռառանի բնակիչների հետ Եղեսիայի Հաշտության պայմաններով և նրանք դռները բացեցին: Սա այնտեղ կառավարիչ նշանակեց: Ապա գնաց Սամոսատ և գտավ Սաֆուան իբն Մուաթթալին ու Հաբիր իբն Մասլամային, որոնք շարունակում էին պաշարումը, նրա գյուղերից ու բերդերից որոշ մասը գրավելուց հետո: [Իյադը] նրա բնակիչների հետ Հաշտություն կնքեց Եղեսիայի բնակիչների հետ կնքվածի նման: Իյադը Եղեսիայից արչավանքներ էր կատարում և ապա վերադառնում:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից, իսկ նա Մուհամմարից և վերջինս՝ Զուհրիից, թե Զադիրայում չմնաց ոտք դնելու տեղ որ չնվաճվեր Օմար իբն ալ-Ռաթթար [սալիֆայի] օրոք, Իյադ իբն Ղանմի ձեռքով նվաճվեցին Ռառանը, Եղեսիան, Ռակկան, Կարկիսիան⁴³, Մծբինն⁴⁴ (Նասիրին) ու Սինջարը⁴⁵: Ինձ պատմել է Մուհամմադը, վերցնելով Վակիդիից, իսկ սա՝ Աբդ ալ-Ռահման իբն Մասլամայից, իսկ նա՝ Ֆուրատ իբն Սալմանից և նա էլ՝ Սաբիտ իբն ալ-Հաջջաջից, թե Իյադը նվաճել է Ռակկան, Ռառանը, Եղեսիան, Մծբինը, Նիրկերտը (Մայյաֆարիկինը)⁴⁶, Կարկիսիան և

Եփրատի գյուղերն ու քաղաքները Հաշտությամբ, իսկ նրա Հողերը՝
րոնի ուժով:

Պատմվում է, որ երբ Իյադը Ռակկայից Ռառան եկավ, այն դա-
տարկ դտավ, քանդի նրա ընակիչները տեղափոխվել էին Եղեսիա:
Երբ Եղեսիան գրավեց, եկան իրենց քաղաքը և նրա համար Հաշտու-
թյուն կնքեցին, Եղեսիայի Հաշտության պայմաններով: Ինձ պատմել
է Արու Այյուբ ալ-Ռակկի ալ-Մուադդաբը. թե Հաջջաջ իրն Աբու Մա-
նի ալ-Ռուսաֆին պատմել է՝ լսելով իր հորից, նա էլ իր պապից, որ
Իյադը նվաճեց Ռակկան, Եղեսիան, Ռառանը և Սամոսատը Հաշտու-
թյան նույն պայմաններով: Հետո եկավ Սարուջ⁴⁷, Ռասքայֆա⁴⁸, ալ-
Արդ ալ-Բայդա⁴⁹ և Հողերը նվաճեց, իսկ նրանց բերդերի մարդկանց
հետ Եղեսիայի Հաշտության պայմաններով Հաշտություն կնքեց:
Ապա Ասամոսատը դավաճանեց և երբ նա լսեց, եկավ պաշարեց մինչև
որ դրավեց: Երբ լսեց, որ Եղեսիայի ժողովուրդը խախտել է պայմանը,
բանակ դրեց նրա առջև: Բացեցին քաղաքի դռները ու նա մտավ և
նշանակեց կառավարիչ, ղորադնդով հանդերձ:

Նա դիմեց Եփրատի շրջակայքը ուր Զիսը (կամուրջ) Մանբիջն է իր
հարակից մասերով ու նվաճեց նույն պայմաններով: Եկավ Այն ալ-
Վարդա, որը Ռաս ալ-Այնն⁵⁰ է, բայց երբ սա դիմադրեց, նա թողեց
ու հեռացավ Տելլ Մաուդան⁵¹ ու գրավեց Եղեսիայի պայմաններով:
Սա տեղի ունեցավ 19 (640) թվականին:

Իյադը Կարկիսիա ուղարկեց Հաբիբ իբն Մասլամա ալ-Ֆիհրիին,
որը գրավեց և Հաշտություն կնքեց Ռակկայի Հաշտության պայման-
ներով: Իյադը առանց կովի գրավեց Ամիդը Եղեսիայի Հաշտության
պայմաններով: Գրավեց Նփրկերտը՝ նույն պայմաններով: Կովով
գրավեց Քաֆար Տուսա ամրոցը և Մծբինը, սակայն Եղեսիայի պայ-
մաններով: Նվաճեց Թուր Արդինը, Մարգին ամրոցը⁵² և Գարան⁵³,
նույն ձևով, իսկ Կարդան⁵⁴ ու Բաղարդան⁵⁵, Մծբինի Հաշտության
պայմաններով:

Նրա մոտ եկավ Զավադանի (Անձևացյաց) պատրիկը⁵⁶ և նա Հաշ-
տություն կնքեց նրա հետ Հողերի համար հարկ վճարելու պայմանով:
Այս բոլորը կատարվեց 19 (640) թվականին և 20-ի Մուհառամ ամսի
(31 դեկտեմբեր 640 – 20 հունվար 641) որոշ օրերին: Ապա գնաց
Արդն⁵⁷ ու նվաճեց այն Մծբինի պայմաններով, մտավ լեռնանցքը⁵⁸ ու
հասավ Բաղնշ (Բաղլիս)⁵⁹, հետո անցավ Ուլաթ (Ուիլաթ)⁶⁰ Հաշտու-
թյուն կնքեց նրա պատրիկի հետ և կանդ առավ ալ-Այն ալ-Համիդա-
յի⁶¹ առջև՝ Հայաստանում, որից այն կողմ չգնաց: Հետո վերադարձավ
ու Բաղնշի տիրոջը պարտավորեցրեց երաշխավորել Ուլաթի ու նրա
գլխահարկի (Ջիզիայի) վճարումը և նրա պատրիկի պարտավորու-
թյունները: Ապա հեռացավ Ռակկա ու դնաց Եմեսա, որի կառավա-
րիչն էր նրան նշանակել Օմարը և մեռավ 20 (640-641) թվականին:

Օճարը [Ջողիրայի] կոտավորիչ նշանակեց Ստիգ իրն Ամիր իրն Հիդյամին, որը քիչ մնալուց հետո մեռավ և Օճարը նշանակեց Ումայր իրն Սաադ ալ-Անարիին: Սա պլուտեց Այն ալ-Վարդան սաստիկ կովից հետո:

Ասում է Վակիդին, ինն պատմել է մեկը, որը լսել է Իսհակ իրն Արու Ֆարուայից, իսկ սա լսել է Արու Վահր ալ-Ջայլանի Դայլում իրն Մուսուայից, որ Օճար իրն ալ-Նաթթարը գրել է Իյադին՝ հրամայելով Ումայր իրն Սաադին ուղարկել Այն ալ-Վարդա ու նա ուղարկեց նրան, իսկ սա առաջադաՀ պարսկ առաքեց, որոնք պլուգադինների մի մասի վրա հարձակվեցին և թշնամու հոսերը քչեցին: Ապա քաղաքի բնակիչները [պլուտայի] պլուները փակեցին և քարանետ մեքենաներ պրեցին: Ասհմեղականներից շատերն ուղանվեցին քաղաքից ու նեաերից, և պլուս եկավ նրանց ոլոսպիկներից մեկը ու հայհոյեց առելով՝ մենք ձեր առաջնեցից չենք: Այսուհանդերձ հեաադայում քաղաքը պրավվեց հաշտության սլայմանսդրով:

Ինձ սլաումել է Ամիր իրն Մամունը, լսելով Հաջջաջ իրն Արու Մանիից, իսկ սա իր հոլվից և սլապից, թե Ռաս ալ-Այնը դիմադրեց Իյադ իրն Ղանմին և այն գրավեց Ումայր իրն Սաադը, որը Օճարի նշանակած կաուսավալիչն էր Ջողիրայում, մահմեդականների ղեմ բնակիչների մղած կաաադի կովից հետո և մահմեդականները բռնությամբ մասն քաղաքը: Աղա հաշտություն կնքեցին այն պայմանով, որ հոդն իրենցը լինի և լաս ջիդիա գրվի ամեն մի ղլիին չորս ղինար, սակայն նրանց կանանց ու երեխաներին չգերեվարեցին: Ասել է Հաջջաջը, լսելով Ռաս ալ-Այնի ձերունիներից, թե հիշում են, որ Ումայրը երբ մտել է [քաղաք] ասել է՝ լավ է լավ, [ևկեք] ղեպի ինձ, ղեպի ինձ և սա նրանց համար երաշխավորագիր է համարվել: Հայսամ իրն Ադին գտնում է, որ Օճար իրն ալ-Նաթթարը ուղարկել էր Արու Մուսա ալ-Աշարիին՝ Այն ալ-Վարդա, որի վրա նա հարձակվեց Ջողիրայի դորքով Իյադի մահվանից հետո: Ճշմարիտն այն է, որ Ումայրն է այն նվաճել սրով, սակայն չի ղերեվարել և նրանց սլարտավորեցրել է լսարաջ ու ջիդիա վճարել: Այս բանը Հայսամից բացի ոչ ոք չի սսել: Հաջջաջ իրն Արու Մանին ասել է, որ նա (Ումայրը) Ռաս ալ-Այնի բնակիչների մի մասին գլուս քչեց և նրանց հոդերի վրա բնակեցրեց մահմեդականների, որոնց հոդարաժիններ (իկթա) բաշխեց:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրն ալ-Մուֆադդալ ալ-Մաուսիլին, լսելով Սինջարի ձերունիներից (չելխերից), որոնք ասել էին, թե Սինջարը հռոմենների ձեռքում էր, ապա Նոսրովը, որը ծանոթ է Պարուեղ (Արարուիդ)⁶² անվամբ, կամեցավ սպանել հարյուր պարսիկների, որոնց իր մոտ էին բերել ինչ որ լռոզության և բմրոստության պատճառով: Նրանց համար բարեխոսել էին և նա հրամայեց ուղար-

կել Սինջար, որը նա չէր կարողանում գրավել: Նրանցից երկուսը մահացել էին, իսկ իննսունութը հասան ու միանալով այնտեղ կոփող ոաղմիկներին, գրավեցին քսղսը և այնտեղ հաստատվելով սերնդագործեցին: Երբ Իյադը Ուլաթից հեռացավ ու հասավ Զադիրա, գորք ուղարկեց Սինջար, որը գրավեց այն հաշտության պայմանագրով և այնտեղ արարների բնակեցրեց: Զրուցարաններից (ռավի)* մեկը սլատմել է, որ Իյադը գրավել է Մոսուլի⁶³ (Մաուսիլ) մոտ մի ամբողջ, սակայն դա ճիշտ չէ: [.....]

Ասել է Վակիդին, թե ոմանք պատմել են, որ երբ Ուալիդ իրն ալ-Վալիդը Օմար [սալիֆայի] կողմից Զադիրայի որոշ մասի կառավարիչ էր նշանակվել, մի օր Ամիդում թե այդուր բաղնիքում քսվել էր ինչ որ [օծանելիքի], որի մեջ գինի (սալիրտ) կար և երբ Օմարը լսեց, հեռացրեց նրան, սակայն դա ստույգ չէ:

Ամր իրն Նակիդը պատմել է լսելով Հաջջաջ իրն Մանիից, և սա իր հորից ու պապից, իսկ վերջինս՝ Մայմուն իրն Միհրանից, թե [Իյադը] սկզբում Զադիրայի բնակիչներից, որպես մահմեդականների օգտին տրվող հարկ, որոշ ժամանակ վերցնում էր ձեթ, քացախ և կերակուր, ապա թեթևացրեց ու դոհացավ քառասունութ, քսանչորս և տասներկու դիրհմով, ըստ մարդու վիճակի: Ամեն մի մարդ, բացի ջիդիայից վճարում էր նաև երկու մող ցորեն, երկու քսեստ (կիսթ) ձեթ և երկու քսեստ քացախ:

Ռակկայի բնակիչներից շատերն ինձ պատմել են, թե երբ Իյադը մեռավ և Զադիրայի կառավարիչ դարձավ Սաիդ իրն Ամիր իրն Հիդյամը, կառուցեց Ռակկայի ու Եղեսիայի մզկիթները, ապա նա մեռավ և Դիար Մուգարում⁶⁴ ու Դիար Ռարիայում⁶⁵ մզկիթներ կառուցեց Ումայր իրն Սաադը: Հետո, երբ Մուավիան Ասորիքի և Զադիրայի կառավարիչ նշանակվեց, Օսման իրն Աֆֆան [սալիֆան] նրան հրամայեց, որ արարներին տեղավորի քաղաքներից ու դյուղերից հեռու վայրերում և նրանց թույլ տա մշակել միայն այն հողը, որը ոչ ոքի չէր պատկանում: Սա տեղավորեց Տամիմ ցեղի մարդկանց Ռարիայում, իսկ Մադիհին և Մուդայրի վայրերում տեղավորեց Կայս, Ասադ և այլ ցեղերից՝ խառն վիճակում: Այս բանն արեց Դիար Մուգարի տարբեր վայրերում, իսկ Ռարիա ցեղին տեղավորեց նույն ձևով Դիար [Ռարիայում]: Նա քաղաքների, դյուղերի ու սահմանային կայազորների վրա խնամակալներ նշանակեց, որոնք թոշակ էին ստանում որպեսդի պաշտպանեն նրանց և թողեց իր կառավարիչների հետ:

Ինձ պատմել է Աբու Հաֆս ալ-Շամին, լսելով Համմադ իրն Ամր ալ-Նասիրիից, թե Մծրինի կառավարիչը գրել էր Մուավիային, որը

* Ռավի - բանաստեղծությունների, ինչպես նաև մահմեդական խարանների (ավանդապատում դրույցների) և հադիսների ասացող և փոխանցող:

Օսմանի կոյմից Ասորիքի ու Ջալիրայի կառավարիչ էր, բողոքելով որ իր Հեա եղած մահճեղականներից շատերը կարիճներից խայթվել են: Սա զրևյ նրան, որ քաղաքի ամեն մի թաղի ընակիչներին սլալառավուրեցնի ամեն պիչևր թնալուրված կարիճնելու գնել: Այլպես էլ արեցին ու լերած էլին կարիճները, որոնց նա հրամայում էր սատկեցնել:

Պաամել է ինձ Արսու Այլուր ալ-Մուաղղար ալ-Ռակկին, լսելով Արու Արուլլահ ալ-Կարկիսանից, իսկ սա լսել էր ծերունիներից (չեյ-իսրից), ի՞նչ Ումայր իրն Սաալլ, Ռաս ալ-Այնը նվաճելուց Հեսու, քայլեց Նալուր [ղեախ]⁶⁶ երկայնքով, մինչև որ Հասավ Կարկիսիա, որի ընակիչները իսալուտել էին [սուլթանապիր], իսկ նա նրանց Հեա Հաշաություն կնքել նախկին պայմանագրի ձևով: Ասլա եկավ Եփրաաի բերդերը, մեկ առ մեկ նվաճեց և այս րուրին սիրացավ Կարկիսիայի Հաշաության լղայմաններով: Այնտեղ նա մեծ դիմադրություն չհանդիպեց, այլ ընակիչներից ոմանք երբեմն քարեր էին նետում: Երբ նվաճեց Տալրասը, Անաար, եկավ ալ-Նավիսա, Ալուսա և Հիու ու տեսավ Ամմար իրն Ցասիրին՝ Օմար իրն ալ-Նաթթարի կողմից նշանակված Քուֆայի կառավարչին, ուր Սաաղ իրն Ամր իրն Հարամ ալ-Անսարիի հրամանատարությունը, զորք էր ուղարկել՝ Անրարի վերևի կողմերը նվաճելու: Այդ բերդերի ընակիչները եկան երաշխավորադիր (աման) ինտրելու և նա սովեց: Իսկ Հիտի ընակիչներից՝ եկեղեցու կեսը վերցնելուց Հետո Ումայրը դնաց Ռակկա:

Որոշ դիաակ մարդիկ ինձ սլալումել են, որ Հիտը և այն բերդերը, որոնք Քուֆայից այն կողմ են, նվաճել է Միղլաջ իրն Ամր ալ-Սուլամին՝ Արդ Շամս ցեղի ղաչնակիցը, մի ջոկատի Հետ միասին: Նա նվաճեց այն և Եփրաաի վրա կառուցեց ալ-Հաղիսան⁶⁷: Նրա որդիները մնացին Հիսուս և նրանցից մեկը՝ Արու Հարուն կոչված, ղեռ Հիչվում է այնտեղ: Ասվել է նաև, թե Միղլաջը Սաաղ իրն Ամր իրն Հարամի կողմից էր նշանակված, սակայն ճշմարտությունն Ալլահը դիտի:

Ասել են, որ Սաիդ իրն Արդ ալ-Մալիք իրն Մարուանի անվամբ կոչված (սա նա է, որը կոչվել է Սաիդ ալ-Նայր (րարիք), քանզի լստակրոն էր) ղետի մոտ մի թփուտ կար, ուր աշուծներ կային: Վալիդը այն պարզեց էր նրան և վերջինս գետ (ջրանցք) փորեց ու րարեկարգեց շրջակայքը: Ոմանք էլ գտնում են, թե Օմար իրն Արդ ալ-Աղիդ [Սալիֆան] էր, որ այդ կալվածը պարզեց նրան:

Գտնում են, որ Ռաֆիկան Հին չէ, այլ կառուցվել է Հավատացնող իշխան Մանուրի կողմից 155 (771-772) թվականին, ըստ իր [կառուցած] Բաղդադ քաղաքի Հատակագծի և Նորասանից բերված զորք նշանակեց այնտեղ, Հետո անցավ Մահգիի ձևքը, երբ գահաժառանգ էր, ապա [Հարուն] ալ-Ռաշիդը ամրոցներ կառուցեց: Ռակկայի ու Ռաֆիկայի միջև կային մշակված դատարկ տարածություններ և երբ

Ջաղիրայի կառավարիչ դարձավ Ալի իրն Սուլայման իրն Ալին, Ռակ-կայի չուկաներն այնտեղ փոխադրեց: Անցյալում Ռակկայի մեծ չուկան Հայտնի էր Հիչամի Հին չուկա անվամբ, ապա երբ Ռաչիդը եկավ Ռակկա, մեծացրեց չուկանների թիվը և մինչև Հիմա այդ չուկանների վարձքը բոնագրավված հողերի հարկի հետ միասին հավաքվում է:

Իսկ ինչ վերաբերում է Հիչամի Ռուսաֆային, ապա Հիչամ իրն Արդ ալ-Մալիք [խալիֆան] է այն Հիմնել, և նախքան այդ նա իջևանում էր ալ-Ջայուունայում: [Հիչամը] փորեց ալ-Հանի և ալ-Սարիա ջրանցքները և այնտեղ Հիմնեց Ռակկայի Վասիթ [քաղաքը]: Ապա այդ կալվածը [Արրասյան] պետություն սկզբնական շրջանում բոնագրավվեց, ասյա տրվեց Ջաաֆար իրն ալ-Մանսուրի դուստր Ումմա Ջաաֆար Ջուրայդային և սա այնտեղ բնակավայր հաստատեց, որը կոչվում է նրա անունով ու շենացրեց:

Կարկիսիայից ցածր գտնվող Ռահրան⁶⁸ այնքան էլ Հին չէ: Այն կառուցել է Մալիք իրն Թաուկ իրն Ատաար ալ-Տաղլիթին՝ Մամունի խալիֆայության ժամանակ:

Աղրաման Դիար Ռարիայի Հին գյուղերից էր, և այն նվաճեց Հասան իրն Օմար իրն ալ-Նաթթար ալ-Տաղլիթին նրա տիրոջ ձեռքից: Սա կառուցեց մի բերդ ու ամրացրեց:

Քաֆր Տուսան Հին բերդ էր: Այն վերցրին Արու Ռիմսայի որդիները, բնակվեցին, քաղաք դարձրին ու ամրացրին:

Ինձ պատմել է Մուաֆա իրն Թաուսը, լսելով իր հորից, թե հարցրել եմ ծերունիներին Բալադի, Դիար Ռարիայի և Բառիյայի հողերի տասանորդ [վճարելու] մասին: Ասվել է, թե զրանք տասանորդ վճարող հողեր են, քանի որ զրանց արար տերերը իսլամ են ընդունել, կամ անտեր, մեռյալ (սոպան) հողեր են, որ [մահմեդականները] մշակելի են դարձրել՝ կամ քրիստոնյաները լքել են հողերը և դարձել են անխնամ մեռյալ հողեր ու հատկացվել են արաբներին որպես կալված:

Արու Աֆֆան ալ-Ռակկին ինձ պատմել է Ռակկայի տարեց քարտուղարներից և ուրիշներից լսելով, թե Այն ալ-Ռումիյան ու նրա ջրերը պատկանում էին Վալիդ իրն Ուկրա իրն Արու Մուայթին, որը տվեց Արու Ուրայդ ալ-Թաիին, ապա անցավ հավատացնելուց իշխան Արու-լ-Աբբասին և նա պարգևեց Մայմուն իրն Համդային՝ Ալի իրն Աբդալլահ իրն Աբբասի մաուլային: Ապա այն գնեց Ռաչիդը՝ նրա ժառանգորդներից և այժմ Ռակկայի հողերից է:

Ասում են, որ Իբն Հուբայրան [այսպես կոչված] Հուբայրայի անտառ վերցրել էր որպես տիրույթ, սակայն բռնագրավվեց ու տրվեց որպես տիրույթ Բիշր իրն Մայմունին՝ Բաղդադում Շամի դուան կողմնորոշ գտնվող Թակատի (կամարակապ փողոցի) տիրոջը: Ապա այն գնեց Ռաչիդը և այժմ՝ Սարուջի հողերից է:

Հիշամ [իւայիֆան] իր ալջկանը՝ Այիչային, մի տիրույթ էր պարզեկ Ռասքայֆայում, որը նրա անունով էր հայտնի, սակայն հարքունիո գրավվեց:

Արդ ալ-Մսլիք և Հիշում [իւայիֆանները] մի գյուղ ունեին Սալուս կոչված և Քաֆր Հալդա կոչված գյուղի կեսը՝ Եղեսիայի կողմերում:

Իսկ Նաոտանում Ղաոն իրն Ցալիդին էր որսականում Տալլ Ղաֆրուն, Տալլ Մալարայի հուկըր, ալ-Մուսալլայի (աղոթավայր) հուկըր և Նաոտանի արվարձանում հարքունիս զրավված հողերն ու հասութարևր (իւանսիթնևր, արհեստանոցներ) հասաստությունները:

Արդ ալ-Վահիդի մարդուկտինը մահմեդականների համար ուրուտավայր էր նախրան Հսղուսը⁶⁹ և Ջասլարան⁷⁰ կառուցվելը, որիս հետ այն լրվեց և ջրով ողողվեց, իսկ Հուսսայն ալ-Նաղիմը (նըքինին) այն միացրեյ Ահուադին՝ Ռաշիդի իւայիֆայության օրերին: Աուրս որոշ մարդիկ ապօրինի կերսով պրավեցին նրա աղարակները, մինչև որ Արդալլահ իրն Թուհիլը եկավ Ասորիք, նորից դրանք դարձրեց [սուրունի] կալվածներ: Արու Այլուր ալ-Ռակկին ասել է, որ լսել է, իմ և Արդ ալ-Վահիդը, որի սնունով կոչվել է այս մարդաղետինը, նույն Արդ ալ-Վահիդ իրն ալ-Հարիս իրն ալ-Հարամ իրն Արու-լ-Ասին է. պր Արդ սղ-Մալիք [իւայիֆայի] հորեղորորույին էր: Մարդագետինը նրան էր պականում և նա այն դարձրեց միայն մահմեդականներին հասկացված արուտավայր: Նա է, որին Կութաման ներբողել է.

Եթև մահր իմայի Արդ ալ-Վահիդին,

Քալարի այլ բնակիչների մասին մի անհանդստացիր:

ՏԱՂԼԻՐ ԻՐՆ ՎԱԽԼ ՑԵՂԻ ՔՐԻՍՏՈՆՑԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Լջ 185 - 187

Պատմել է Շայրան իրն Ֆառուխը, լսելով Արու Ուվանայից, իսկ նա՝ ալ-Մուդիիրայից և վերջինս՝ Սաֆֆահ ալ-Շայրանիից, թև Օմար իրն ալ-Նաթթարը կամենում էր Տաղլիր ցեղի քրիստոնյաներից ջիդիա վերցնել, սակայն նրանք վեր կացան ու իրախան, մի մասը հեռավոր վայրեր հասավ: Ասում է նրան (Օմարին) Նուման իրն Ջուրաան, կամ Ջուրաա իրն Նումանը՝ լսնդրում և մքեղ Ալլահի անունով Տաղլիր ցեղի համար, չէ՞ որ նրանք արաբներ են, որ խորչում են ջիդիայից: Նրանք ուժի տեր են, ուստի թշնամին չպետք է նրանց օգտագործի մեր դեմ: Օմարը փնտրեց ու ետ բերեց նրանց ու կրկնապատկեց սաղական⁷¹:

Պատմել է Շայրանը, լսելով Արդ ալ-Ազիդ իրն Մուսլիմից, իսկ սա՝ Լայսից, նա էլ՝ մի մարդուց, որը լսել էր Սաիդ իրն Ջուբայրից, իսկ նա՝ իրն Արրասից, թև Տաղլիր ցեղի քրիստոնյաների մորթած զոհերը

չպետք է ուտել, նրանց կանանց Հետ չպետք է ամուսնանալ. նրանք մեզանից չեն և ոչ էլ [սուրբ] Գրքի ժողովրդից են: Պատմել է Աբրաամ իրն Հիշամբ, լսելով Հողից, իսկ սա Ուփանա իրն Հաքամից ու Աբու Միհնաֆից, թե Օմար իրն Սաադը գրել էր Օմար իրն ալ-Նաթթարին տեղեկացնելով, որ եկել է Եփրատի Ասորիքի կողմերի ափերը, դրավել Անատը և Եփրատի այլ բերդերը ու կամեցել է մահմեդականացնել Տաղլիք ցեղից նրանց, ուրբեր այնտեղ են, սակայն մերժել են և պատրաստվել անցնելու Ռումի երկիրը: Նույն բանն առաջարկել է նաև Եփրատի արևելյան ափին դոնվոդներին, սակայն սրանք ևս մերժել են ու լսողներ, որ թույլատրվի հեռանալ: Նա հարցնում էր նրա (Օմարի) կարծիքը:

Օմարը գրեց նրան՝ հրամայելով կրկնապատկել նրանց համար սաղական, որը մահմեդականներից է վերցվում ամեն անասունից ու Հողից, իսկ եթե մերժեն, ապա կովել նրանց դեմ, մինչև ոչնչացնելը, կամ ընդունել, իսլամը: Սրանք ընդունեցին կրկնակի սաղական, ասելով՝ միայն թե չլինի այնպիսի ջիդիա, ինչպես օտար ռամիկից վերցված ջիդիան է, համաձայն ենք ու կպահպանենք մեր կրոնը:

Պատմել է Ամր ալ-Նակիդը, թե լսել է Աբու Մուավիայից, իսկ սա՝ ալ-Շայրանից և նա՝ ալ-Սաֆֆահից և նա էլ՝ Դաուդ իրն Քուրդուսից, թե Օմար իրն ալ-Նաթթարը, երբ տեսել էր, որ Տաղլիք ցեղը Եփրատն անցել էր՝ կամենալով հասնել Ռումի երկիրը, հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ չմկրտեն իրենց երևյալներին, ոչ էլ ստիպեն իրենց կրոնն (քրիստոնեություն) ընդունել, իսկ սաղական պետք է կրկնակի չափով վճարեն: Դաուդ իրն Քուրդուսն ասել էր, թե նրանք հովանավորություն (դիմա) չէին վայելում, քանի որ նրանք իրենց կրոնով ներկել (օծել) էին, այսինքն նկատի ունի մկրտությունը:

Պատմել է ալ-Հուսայն իրն ալ-Ասուադը, լսելով Ցահիա իրն Ադամից, իսկ սա՝ Իբն Մուբարաքից, սա էլ՝ Ցունիս իրն Եզիդ ալ-Այլիից և նա ալ-Ջուհրիից, թե [Սուրբ] Գրքի ժողովրդի անասուններից սաղակա չի վերցվում, բացառությամբ Տաղլիք ցեղի քրիստոնյաներից, կամ ընդհանրապես արաբ քրիստոնյաներից, որոնց ունեցվածքն հիմնականում անասուններից է բաղկացած, ուստի նրանք պարտավոր են մահմեդականների վճարածի կրկինը վճարել:

Պատմել է Սաիդ իրն Սուլայման Սաադավայհը՝ լսելով Ջուրաա իրն Նումանից, թե Օմար [սալիֆան] Տաղլիք ցեղի քրիստոնյաների մասին ասել է, նրանք արաբներ են, որ խորչում են ջիդիայից, սակայն նրանք մշակելի Հողերի և անասունների տեր են: Օմարը կամենում էր նրանցից ջիդիա վերցնել, սակայն նրանք երկրորդ մեկ ցրվեցին ու նա հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ Հողերի ու անասունների համար մահմեդականի վճարած սաղակայի կրկինը վճարեն, միայն թե իրենց երևյալներին քրիստոնյա չդարձնեն:

Պատմել է Մուսիկոսն, թե Ալի (խալիֆան) ասել է, որ եթե կարողանայի զրոյովել Տալլիի ցեղով, կկոտորեի նրանց, կղերկեմարեի նրանց զաւակներին, քսնի որ ուխար իւստեղ եւ այլեւ չեն կարող հովունավորութիւն վայելել, քանդի նրանք քրիստոնյա են դործրել իրենց զաւակներին: Պատմել է Արու Նասր ալ-Տամմարը, վերցնելով Ջիյադ իրն Հուդայի ալ-Ասադիից, թե՛ ինձ ուղարկեց Օմարը Տալլիի ցեղի քրիստոնյաների մօտ, որոյնսդի վերցնեմ նրանց ունեցվածքի տասանորդի կեսը, իայց ուլուկեց տասանորդ վերցնել մահմեդականից, կամ դիմմիից, որը խարաջ է վճարում:

Ինձ տղատմել է Մուհամմադ իրն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից եւ ուրիշներից, թե Օսման (խալիֆան) հրամայել էր, որ Տաղլիի ցեղից ջիդիան դանձվի միայն ոսկով ու արծաթով, սակայն երբ ստուղեց, որ Օմարը սաղակայի կրկնակին էր վերցրել, հրամարկեց դրանից:

Ասել է Վուկիդին, թե ասել են Սուֆիան ալ-Սաուրին, Աուդաին, Մալիք իրն Անասը, Իւն Արու Լայան, Իրն Արու Ջիրը, Արու Հանիֆան, ինչպեւ նաեւ Արու Յուսուֆը, թե Տաղլիի ցեղի մարդը մահմեդականի վճարածի կրկինը սկստք է վճարի իր հողի, անասունների եւ ունեցվածքի համար, սակայն ոչ երեւիւան ու տկտրամիտը, այլա իրարի (իրավադետ) մարդիկ դտնում են, որ սկստք է նրանց հողերից սաղտկտի կրկինը վերցնել, իսկ անասուններից ոչինչ չառնել: Հիջադի⁷² (իրավազեա) մարդիկ յտնում են, որ այդ [հարկը] սկստք է անասուններից ու հողից վերցնել: Սակայն բոլորը համաձայն են այն բանում, որ Տաղլիի ցեղի ունեցվածքից վերցված [հարկը] խարաջային հարկի նման սկստք է լինի, քանի որ վոխարինում է ջիդիային:

ՋԱԶԻՐԱՅԻ ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԼՋ 187 - 189

Ասվում է, որ երբ Օսման իրն Աֆֆանը խալիֆա դարձավ, գրեց Մուսվիային, նշանակելով նրան Ասորիքի կառավարիչ, իսկ Ումայր իրն Սաադ ալ-Անսարիին՝ Ջադիրայի կառավարիչ, հեռացրեց սրան ու Մուսվիային հանձնեց Ասորիքը, Ջադիրան ու նրանց սահմանային ամրութիւնները: Հրամայեց նրան արշավել Շիմշաթի⁷³, որը Ջորդորդ Հայաստանն է (Արմինիա)⁷⁴, կամ ուրիշին հանձնարարել այն: Սա ուղարկեց Հաբիր իրն Մասլամա ալ-Ֆիհրիին եւ Սաֆուան իրն Մուսաթթայ ալ-Սուլամիին: Նրանք, հասնելուց մի քանի օր անց, նվաճեցին Եղեսիայի հաշտութիւն նման պայմաններով: Սաֆուանը մնաց այնտեղ եւ վախճանվեց Մուսվիայի խալիֆայութեան վերջում: Ասվել է նաեւ, թե արշավանքը կատարել է ինքը՝ Մուսվիան, իսկ այս երկուսը նրա հետ են եղել, Սաֆուանին նշանակել է կառավարիչ եւ սա 254

տեղավորվել է ու այնտեղ էլ մահացել:

Պատմում են, որ Կոստանդին բռնակալը⁷⁵ Մալաթիան պաշարելուց հետո 133 (9 օգոստոս 750 – 29 հուլիս 751) թվականին հարձակվել է Շիմշաթի վրա, սակայն ոչինչ չի կարողացել գրավել և ասպատակել է նրա շրջակայքն ու հեռացել:

Շիմշաթը մնաց խարաբային շրջան, մինչև որ Մուտավաքքի Ալալյահ [խալիֆան] այն դարձրեց տասանորդային այլ սահմանային ամրությունների նման:

Պատմվում է, որ Շիմշաթի նվաճումից հետո Հարիր իրն Մասլաման արշավեց Կամախ⁷⁶ (Քամախ) ամրոցի գեմ, սակայն չկարողացավ գրավել: Հարձակվեց նաև Սաֆուանը, սակայն չկարողացավ նվաճել: Ապա վերջինս կրկին արշավեց 59 (25 հոկտեմբեր 678 – 12 հոկտեմբեր 679) թվականին, որը նրա մահվան տարին է, իր հետ ունենալով Ումայր իրն Հուրար ալ-Սուլամիին: Ումայրը պարսպի վրա բարձրացավ և մենակ կռվեց, մինչև որ հոռոմները նահանջեցին և մահմեդականները բարձրացան և այսպիսով Ումայրը նվաճեց այն: Նա սրանով հպարտանում էր և նրան գովում էին:

Ապա հոռոմներն այն գրավեցին, իսկ Մասլաման իրն Արդ ալ-Մալիքը վերագրավեց, և այդպես մնաց: Հետո հոռոմները կրկին գրավեցին: Եվ ահա 149 (16 փետրվար 766 – 5 փետրվար 767) թվականին Մանսուրն անձամբ եկավ Բաղդադից, իջևանեց Հադիսատ ալ-Մուսիլում⁷⁷ և այնտեղից արշավանքի ուղարկեց Հասան իրն Կահթաբային և նրանից հետո Մուհամմադ իրն Աշաասին, որոնց հրամանատար կարգեց Աբբաս իրն Մուհամմադին և հրամայեց, որ նրանց հետ հարձակվի Կամախի վրա: Սակայն Մուհամմադ իրն ալ-Աշաասը մեռավ Ամիդում և Աբբասն ու Հասանը շարժվեցին ու հասան Մալաթիա և այնտեղից պարեն վերցնելով գնացին ու պաշարեցին Կամախը: Աբբասը հրամայեց քարանետ մեքենաներ (մանջանիկ) գնել, իսկ նրանք (բերդում) գիհի փայտի տախտակներով ծածկեցին ամրոցը, որպեսզի քարանետ մեքենայի քարերը չվնասեն նրան: Նրանք մահմեդականների վրա քարեր գլորեցին ու երկու հարյուր մարդ կոտորեցին: Մահմեդականները փխիկված (խոյ) բերեցին և սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ՝ մինչև որ գրավեցին այն: Այս արշավանքների ժամանակ Աբբաս իրն Մուհամմադի հետ էր Մաթար ալ-Վառակը:

Ապա հոռոմները կրկին գրավեցին ու փակվեցին Կամախում: Եվ ահա 177 (18 ապրիլ 793 – 6 ապրիլ 794) թվականին Մուհամմադ իրն Աբդալլահ իրն Աբդ ալ-Ռահման իրն Աբու Ամրա ալ-Անսարին, որը Աբդ ալ-Մալիք իրն Աալիհի կողմից Շիմշաթի կառավարիչ էր նշանակված, արշավեց ու գրավեց այն, նույն տարվա Ռարի Բ ամսի տասնչորսին (30 հուլիս): Այն նվաճված մնաց մինչև Մուհամմադ իրն

Լեւոնի իստությունը, երբ նրա ընկերները վախճան և հոռոմները
զրավեցին: Առվում է, որ Ուրաշյայալա՛հ իրն ալ-Ակթան այն հանձնեց
հոռոմներին, փրկելու համար իր ուղիուն, որը նրանց մոտ գերի էր:

Հետագայում Արդայալա՛հ իրն Թահիրն այն գրավեց Մամունի
իսաֆայություն ժամանակ ու մնաց մահմեդականների ձեռքում,
մինչև որ Շիմշաթի և Կարնո քաղաքի՝⁷⁶ (Կալիկալա) քրիստոնյաներից
ոմանք և Նյաթի պատուիկ Բազարատը Աշտուի որդին (Բակրաթ իրն
Աշութ)⁷⁸ խորամանկորեն համոզեցին այն հանձնել հոռոմներին և
այսուրիսով սիրաչահել նրանց, հանուն այն կալվածների [ապահովու-
թյան], որ ունեին Շիմշաթի գավառում:

Մ Ա Լ Ա Թ Ի Ա Ն

ԸՂ 189 - 196

Պաճում ևն, որ Իյալ իրն Ղանո՛ր Շիմշաթից Մալաթիա ուղարկեց
Հարիր իրն Մասլամա ալ-Ֆիհրին, որը գրավեց այն, սակայն հետո
մահմեդականների ձեռքից գնաց: Երբ Մուավիան Ասորիքի ու
Ջադիրայի կառավարիչ դարձավ, ուղարկեց Հարիր իրն Մասլամային,
որը ըռնի ուժով գրավեց և այնտեղ մահմեդական հեծյալների
կայադոր ու կասավարիչ նշանակեց: Երբ այնտեղ եկավ Մուավիան,
հոռոմների դեմ արշավանքի ղեկիս, Ասորիքի, Ջադիրայի և այլ
վայրերի զորքերին տեղում [որպես] կայադոր նշանակեց: Այս քաղա-
քը ամառային արշավանքների ճանապարհի առաջին կայանն էր:

Ասլա նրա ընկերներն այնտեղից տեղափոխվեցին Արդալա իրն
ալ-Ջուրայրի [ասլատամրության] օրերին, եկան հոռոմները քանդե-
ցին, հետո թողեցին ու հեռացան: Այնտեղ եկան հաստատվեցին
քրիստոնյաներ՝ հայեր ու նարաթագիք (արամեացիք):

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրն՝ Սաադը, վկայակոչելով Վակի-
դին, թե մահմեդականները Արդայալա՛հ իրն Արդ ալ-Մալիքի 83 (4
փետրվար 702 - 23 հունվար 703) թվականի արշավանքից հետո
հաստատվել էին Տարենտում (Թարանդա) և ընկալարաններ
կառուցել: Սա Մալաթիայից երեք օթևան (մարհալա)⁸⁰ հեռավորու-
թյան վրա է գտնվում գեպի Ռումի երկիրը:

Այդ ժամանակ Մալաթիան ավերակ վիճակում էր, ուր ոչ ոք չէր
ապրում, բացի դիմա՛ի մարդկանցից, ինչպես՝ հայեր և ուրիշներ:
Ամառները Ջադիրայից այստեղ էր գալիս մի զորամաս ու մնում,
մինչև հասնում էր ձմեռը, ձյուն էր իջնում, և այդ ժամանակ հեռանում
էին: Սակայն երբ Արդ ալ-Ազիդը խալիֆա դարձավ, Տարենտի
ժողովրդին ըռնի տեղահանեց, քանդի վախենում էր, որ թշնամին
հարձակումներ կգործի: Հեռանալիս նրանք ամեն ինչ մեջքի վրա

տարան, սակայն քացախի ու ձեթի կարասները ջարդեցին: Ապա նա տեղավորեց նրանց Մալաթիայում, իսկ Տարեստեն՝ կործանեց: Մալաթիայի կառավարիչ Նշանակեց Ջաավանա իրն Հարիսին՝ Ամիր իրն Սաասաա ցեղից մեկին:

Ասում են, որ 123 (26 նոյեմբեր 740 – 14 նոյեմբեր 741) թվականին քսան հազար հոռոմներ եկան ու պաշարեցին Մալաթիան: Բնակիչները դռները փակեցին և կանայք փաթթոցներով երևացին պարիսպների վրա ու կռվեցին: Մալաթիայի բնակիչների սուրհանդակը դուրս եկավ վոսսփ ձիով օգնություն խնդրելու և հասավ Հիշամ իրն Արդ ալ-Մալիք (իւլայիֆային) Ռուժափում (Ռուսաֆա)⁸¹: Հիշամը զորք սլատրաստեց Մալաթիա ուղարկելու, սակայն լուր ստացավ, թե հոռոմները հեռացել են և կանչեց սուրհանդակին, լուրը հայտնեց նրան ու նրա հետ ձիավորներ ուղարկեց, որպեսզի այնտեղ (Մալաթիայում) կայադոր գառնան: Ապա Հիշամն անձամբ արշավեց, կանգ առավ Մալաթիայում, բանակ դրեց ու վերակառուցեց այն: Նա անցել էր Ռակկայի միջով և այնտեղ մտել էր սուրբ մեջքին, մի բան, որ մինչ այդ երբեք չէր արել:

Ասել է վակիդին, թե 133 (9 օգոստոս 750 – 29 հուլիս 751) թվականին Կոստանդին բոնակար եկավ դեպի Մալաթիա, իսկ Կամախն այդ ժամանակ մուհամմադականների ձեռքում էր և նրա կառավարիչն էր Սուլայմ ցեղից մի անձնավորություն: Կամախի բնակիչները օգնություն կոչ արեցին Մալաթիայի բնակիչներին և այնտեղից հոռոմների դեմ դուրս եկավ ութ հարյուր ձիավոր: Սակայն հոռոմների հեծելազորը հաղթեց նրանց, փախուստի մատնեց և եկավ Հոռոմն (Կոստանդինը) ու կանգ առավ, պաշարեց Մալաթիան: Այդ ժամանակ Ջադիրան խոռովության մեջ էր, իսկ նրա կառավարիչ Մուսա իրն Քաաբը Նառանում էր: Նրա մոտ [Մալաթիայից] սուրհանդակ ուղարկեցին, սակայն նա չկարողացավ օգնել: Լուրը հասավ Կոստանդինին, որն ասաց նրանց. Ով Մալաթիայի ժողովուրդ, ես եկել եմ տեղյակ լինելով ձեր վիճակի մասին և թե ինչպես ձեր իշխանությունները ի վիճակի չեն ձեռնով դրադվելու, իջեք և երաշխավորագիր խնդրեցեք, դատարկելով քաղաքը, որը ես քանդելու եմ և այստեղից հեռանալու եմ: Սակայն նրանք մերժեցին և նա քարանետ մեքենաներ դրեց: Երբ տազնապը սաստկացավ և պաշարումն ուժեղացավ, խնդրեցին նրանից, որ իրենց խնայի: Ապա պատրաստվեցին հեռանալու, տանելով այն, ինչ հնարավոր էր, իսկ ինչ ծանր էր՝ նետեցին ջրհորներն ու թաքստոցները և դուրս եկան: Հոռոմները նրանց համար քաղաքի դռնից մինչև որոշ տարածություն երկու շաբաթ պատրաստեցին և ամեն կողմում կանգնողը իր սուրբ մեկնելով դիպչում էր դիմացը կանգնողի սրի ծայրին, այնպես որ սրերով կամար էր կաղմվել և դրա տակով անցկացրին ու տարան տեղ հասցրեցին: Նրանք գնացին

Ջադիրա ու տարրեր վայրեր Հաստատվեցին, իսկ Հոռոմները կործանեցին Մալաթիան և միաց միայն մի շտեմարան, որի մի մասն էլ վնասված էր: Նրանք քանդեցին Կլավդիոն (Կալաուդիա) ամրոցը⁸²:

139 (5 Հունիս 756 — 24 մայիս 757) Թվականին Մանսուր (Սալիֆան) դրեց Սալիհ իրն Ալիին, հրամայելով վերակառուցել ու ամրացնել Մալաթիան: Ապա, որոշեց Արդ ալ-Վահհար իրն Իրրահիմ ալ-Իմամին՝ որպես Ջադիրայի ու նրա սահմանային տմրությունների կառավարիչ: Սա եկավ 140 (26 մայիս 757 — 14 մայիս 758) Թվականին իր Հետ ընկելով Հասան իրն Կահթարային՝ Ոորասանի զնդերով: Նա յոթնասուն Հադար մարդ Հավաքեց Ասորիքից ու Ջադիրայից և ընկեց Մալաթիա: Նա տարրեր քաղաքներից գործավորներ էր Հավաքել և սկսեց շինարարությունը: Բանն այն է, որ Հասան իրն Կահթարան այնքան ուշադիր էր, որ նույնիսկ քար էր մատուցում որմնադիրներին: Նա կերակրում էր մարդկանց (գործավորներին), վարձատրում էր իր միջոցներից՝ իր խոհանոցները բացելով նրանց: Այս բանը զայրացրեց Արդ ալ-Վահհարին, որը դրեց Արու Ջաաֆար [Մանսուրին], տեղեկացնելով, որ թեև ինքը [բավարար] կերակրում է մարդկանց, սակայն Հասանը մի քանի անգամ ավելի է կերակրում, որպեսզի այդպիսով փչացնի իր գործը. նա մեղադրում էր նրան չտալու թյան ու կեղծավորության մեջ և Հայանում, որ մունետիկներ ունի մարդկանց ճաշի հրավիրելու: Արու Ջաաֆարը գրեց նրան. Ով երևիսա, Հասանն իր փողով է կերակրում, իսկ զու իմ փողով ես կերակրում, դու պարզապես անխելք ես, անհասկացող ու վատ մտքերի տեր: Իսկ Հասանին էլ դրեց, թե չարունակիր կերակրել, միայն առանց մունետիկի:

Հասանը Հայտարարում է, թե ով չուտ վերջացնի, կստանա այսքան և այսքան, իսկ մարդիկ ջանք էին թափում աշխատանքի մեջ, այնպես, որ վեց ամսում ավարտեցին Մալաթիայի ու նրա մզկիթի շինարարությունը: Եվ զինվորների ամեն տաս-տասնհինգ Հոգիանոց խմբի համար կառուցեց երկու ներքին և երկու վերին տներ (սենյակներ) և մի ախոռ: Կառուցեց նաև մի սահմանային ամրոց երեսուն մղոն Հեռավորության վրա և մի այլ ամրոց Կուրակիր դետի⁸³ վրա, որը Եվրատ է թափվում: Մանսուրը Մալաթիայում բնակեցրեց չորս հազար ռադմիկ Ջադիրայի բնակիչներից, քանզի սա նրանց սահմանային ամրությունների [գոտին] էր, ավելացնելով ամեն մի մարդու ռոճիկին տաս դինար և, որպես նպաստ Հարյուր դինար, բացի այն վարձատրությունից, որ ցեղերն իրենց միջև բաժանում էին: Նա այնտեղ զենքի պահեստ (կայազոր) դրեց, զինվորներին դաշտեր պարզեց և վերակառուցեց Կլավդիա ամրոցը:

Կոստանդին բռնակալը Հարյուր Հազարից ավելի զորքով եկավ կանգ առավ Պիրամոս (Ջայհան) գետի մոտ, սակայն լսելով արաբներ-

րի բաղձամարդութեան մասին, ետ կանգնեց: Լսել, եւ, որ ասել են, թե Արդ ալ-Վահհաբի հետ արչաւանքի ժամանակ եղել են Նասր իրն Մալիք ալ-Նուդաին եւ Նասր իրն Սաադ ալ-Քաաիրը՝ Անսար ցեղի մատուան. բանասանդոն ասել է.

Քեզ շրջապատում են երկու Նասրները

Նասր իրն Մալիքը

Եւ Նասր իրն Սաադը

Թող քո հաղթանակը (նասր) լինի իսկական:

141 (14 մայիս 758 — 3 մայիս 759) թվականին Մուհամմադ իրն իբրահիմը Մալաթիայից արչաւանքի ուղարկվեց Նոբասսանի գնդերով. իսկ նրա առաջապահ գնդի պետն էր Մուսայյիբ իրն Զուհայրը: Սա այնտեղ ձիավոր դուք թողեց, որպեսզի թշնամին չփորձվի հանկարծակի հարձակում գործել: [Մալաթիայի] ողջ մնացած բնակիչներն այնտեղ վերադարձան: Ռաշիդի խալիֆայութեան օրոք հոռոմները հարձակվել էին Մալաթիայի վրա, բայց ապարդյուն: Նրանց վրա հարձակվեց Ռաշիդը եւ հաղթեց ու ճղմեց նրանց:

Պատմել են, որ երբ Աբու Ուբայդա իրն ալ-Ջառահը Մանբիջում⁸⁴ էր, Նալիդ իրն ալ-Վալիդին ուղարկեց Մարաշի նահանգը եւ սա գրավեց նրա բերքը այն պայմանով, որ բնակիչները դուրս գան ու հեռանան եւ ապա քանդեց: Երբ 30 (4 սեպտեմբեր 650 — 23 օգոստոս 651) թվականին Սուֆիան իրն Աուֆ ալ-Ղամիդին Ռումի երկիրն արչաւեց, երթն սկսեց Մարաշից եւ մի շրջան կատարեց այդ երկրում: Մուավիան վերակառուցեց Մարաշ քաղաքը եւ զինվորների բնակեցրեց: Եղիդ իրն Մուավիա [խալիֆայի] մահվանից հետո հոռոմների հարձակումները հաճախակի դարձան եւ սրանք (զինվորները) հեռացան այնտեղից: Աբդ ալ-Մալիք [խալիֆան] իր հոր՝ Մարուան իրն ալ-Հաքամի մահվանից հետո, հաշտութուն կնքեց հոռոմների հետ եւ որոշ գումար վճարելով՝ ապահովեց իր խալիֆայութունը: Սակայն 74 (13 մայիս 693 — 1 մայիս 694) թվականին Մուհամմադ իրն Մարուանը խախտեց պայմանագիրը եւ արչաւեց հոռոմների դեմ: Իսկ 75 (2 մայիս 694 — 20 ապրիլ 695) թվականին Մուհամմադ իրն Մարուանը ամառային արչաւանք կատարեց եւ հոռոմները Զումադա Աամսին (28 օգոստոս — 26 սեպտեմբեր) առաջացան Մարաշի կողմերը դեպի Աամակ (փոսեր): Նրանց դեմ դուրս եկան մահմեդականները, որոնց զլխավորում էր Աբան իրն ալ-Վալիդ իրն Ուկբա իրն Աբու Մուայթը՝ իր հետ ունենալով Աբդ ալ-Մալիք իրն Մարուանի մաուլա Դինար իրն Դինարին՝ Կիննասրինի ու նրա զավառների կառավարչին: Նրանք իրար հետ բախվեցին Մարաշի Ամկի (փոս) մոտ եւ սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ, հոռոմները նահանջեցին եւ մահմեդականները հետապնդեցին՝ կոտորելով ու դերկելով: Այդ տարում Դինարը հոռոմների մի խմբի էր հանդիպել Յաարայի կամուրջի մոտ, որը

Ծիծալութից մոտավորապես տաս մղոն հեռավորության վրա էր և հաղթել էր նրանց:

Հևաաղայում Արրաս իրն ալ-Վալիդ իրն Աբդ ալ-Մալիքը գնաց Մարաշ, վերակառուցեց ու ամրացրեց, բնակիչներ բերեց, մայր մզկիթ կառուցեց և Կիննաարինի բնակչությանը պարտավորեցրեց ամեն տարի օդնական դորքեր ուղարկել Մարաշ:

Մարուան իրն Մուհամմադ [սալիֆայի] ժամանակ, երբ նա դբադված էր Եմեսայի բնակիչների դեմ կռվելով, հոռոմները հարձակվեցին ու սլաշարեցին Մարաշ քաղաքը, մինչև որ բնակիչները հաշտություն կնքեցին հեռանալու պայմանով: Նրանք իրենց բնտանիքներով գնացին Զադիրայի կողմերը և Կիննաարինի դոտին, ապա [հոռոմները] քանդեցին այն: Այդ ժամանակ Մարուանի նշանակած կառավարիչն էր ալ-Քաուսար իրն Զուֆար իրն ալ-Հարիս ալ-Քիլարին, իսկ [Ռումի] բռնակալն էր Կոստանդինը՝ Լեոնի որդին (Կուսթանթին իրն Ալիուն): Ապա երբ Մարուանը վերջացրեց Եմեսայի զործր և քանդեց նրա պարիսպը, դորք ուղարկեց Մարաշը վերակառուցելու և իրոք կառուցվեց ու քաղաք դարձավ, սակայն հոռոմները օգտվելով նրա դեմ ծաղած խռովության առիթից, կրկին քանդեցին:

Արու Զաաֆար ալ-Մանսուրի [սալիֆայության ժամանակ Ասլիհ իրն Ալին վերակառուցեց, ամրացրեց և կայադորի համար մարդկանց հրավիրեց՝ խոստանալով բարձր վարձատրություն: Ապա, երբ [սալիֆա դարձավ Մահդին, ավելացրեց նրա կայադորը և դինեց բնակչությանը: Պատմել է Մուհամմադ իրն Ասադը, վերցնելով Վակիդիից, թե Միքայելը Դարբ ալ-Հադասի⁸⁵ հարձակվեց ու թաուն հազարով, եկավ Մարաշի Ամկը, մահմեդականներից մեծ բազմություն կոտորեց, վառեց ու ղերեվարեց և կանդ առավ Մարաշի դռան առջև:

Այդ ժամանակ քաղաքի կառավարիչն էր Իսա իրն Ալին, որն այդ տարին արշավանք էր կատարել: Նրա (Միքայելի) դեմ ելան Իսայի մաուլաները, քաղաքի ընակչությունը և ռադմիկները ու խփեցին քարերով ու նետերով: Սա նահանջեց, բայց երբ քաղաքից հեռացել էին, հարձակվեց նրանց վրա և Իսայի մաուլաներից ութ հոգու սպանեց, իսկ մնացածները պատսպարվեցին քաղաքում և դռները փակեցին: Նա պաշարեց նրանց, ապա հեռացավ ու հասավ Պիրամոս գետը: Լուրը հասավ Սուլթան իրն ալ-Վալիդ ալ-Աբսիին, որը Դաբիկում էր և 161 (9 հոկտեմբեր 777 – 27 սեպտեմբեր 778) թվականին ամառային արշավանք էր կատարել: Սա մեծ հեծելազորք ուղարկեց, որը սակայն կոտորվեց ու մի մասն ազատվեց: Մահդին զայրացավ և պատրաստություններ տեսավ, որ հաջորդ տարի՝ 162 (28 սեպտեմբեր 778 – 16 սեպտեմբեր 779) թվականին արշավանքի ուղարկի Հասան իրն Կահթաբային:

Պատմել են, որ Հադասի բերդը⁸⁶ Օմար [սալիֆայի] օրոք նվաճ-

ված բերդերից էր: Այն դրավել էր Հարիր իրն Մասլաման, որն ուղարկված էր Իյադի կողմից: Սրանից Հետո Մուավիան վստահում էր նրան: Օմայանները Հաղասի լեռնանցքը⁸⁷ կոչում էին ալ-Սալամա (ապահովություն), որպես չարագուշակ անուն, քանի որ մահմեդականներն այնտեղ պարտվել էին: Այլ մարդիկ ասում են, որ դա (Հաղաս) պատահար իմաստով է օգտագործված: Իսկ ոմանք էլ ասում են, թե այդ լեռնանցքի վրա մի դեռատի (Հաղաս) պատանի դիմադրել է մահմեդականներին ու կովել իր ընկերների Հետ և այդ պատճառով էլ կոչվել է դեռատի պատանու լեռնանցք (Դարր ալ-Հաղաս): Մարուան իրն Մուհամմադ լիսալիֆայի՝ դեմ ծագած ապստամբություն ժամանակ Հոռոմները Հարձակվեցին ու կործանեցին Հաղաս քաղաքը, իսկ բնակիչներին դուրս բերեցին՝ ինչպես արել էին Մալաթիայում: Ապա 161 թվականին Միքայելը Հարձակվեց Մարաշի Ամկի կողմերը, իսկ Մահդին ուղարկեց Հասան իրն Կահթա-րային, որն ասպատակեց Ռումի երկիրն ու խիստ նեղեց նրա բնակչությունը, այնքան, որ նրա պատկերն էին դնում իրենց եկեղեցիներում: Երբ նա մտել էր Հաղասի լեռնանցքից, տեսել էր նրա քաղաքի դիրքը: Իմանալով, որ Միքայելը նրանից (քաղաքից) Հեռացել է, Հասանն ուսումնասիրել էր քաղաքի դիրքը և վերադարձին՝ Մահդիի Հետ խոսել այս քաղաքի, ինչպես նաև Տարսուսի վերակառուցման մասին: Սա Հրամայել էր սկսել նախ Հաղաս քաղաքի վերակառուցմամբ:

Հասանի Հետ այս արշավանքների մասնակիցներից էին Մանդալ ալ-Անագին՝ քուֆացի [մահմեդական] ավանդություններ Հավաքողը (մուհադդիս) և Մուտամիր իրն Սուլայման ալ-Բասրին: [Հաղասը] կառուցեց Ալի իրն Սուլայման իրն Ալին, որը Զազիրայի ու Կիննասրինի կառավարիչն էր և այն կոչվեց Մուհամմադիյա: Մահդին մեռավ նրա չինարարության ավարտի ժամանակ, ուստի կոչվում էր թե Մահդիյա, թե Մուհամմադիյա: Այն կառուցված է աղյուսով: Նրա (Մահդիի) մահը տեղի ունեցավ 169 (14 Հուլիս 785 – 2 Հուլիս 786) թվականին:

Նրան Հաջորդեց որդին՝ Մուսա ալ-Հադին, որը Հեռացրեց Ալի իրն Սուլայմանին և Զազիրայի ու Կիննասրինի կառավարիչ նշանակեց Մուհամմադ իրն Իբրահիմ իրն Մուհամմադ իրն Ալիին: Ալի իրն Սուլայմանը նոր էր ավարտել Հաղասի չինարարությունը և ահա Մուհամմադը այնտեղ Հաստատեց Ասորիքի, Զազիրայի ու Ոորասանի գործերին, ամեն զինվորի տալով քառասուն դինար ռոճիկ: Նա բնակավայրեր Հատկացրեց նրանց՝ որպես ավատ (իկթա) և ամեն մի Հոգու տվեց երեք Հարյուր գիրհն: Շինարարությունն ավարտվեց 169 թվականին: Աբու-լ-Նաթթաբը պատմել է, որ Ալի իրն Սուլայմանը չորս Հազար մարդու Համար ռոճիկ սահմանեց ու նրանց

տեղավորեց, ինչպես նաև երկու Հաղար մարդ տեղավորեց Սալա-
թիայից, Շիմշաթից, Սամոսատից, Քեսունից (Քայսում)⁸⁸, Տյուրից
(Դուլուք)⁸⁹ ու Ռաարանից⁹⁰:

Պաամել է Վակիդին, թե երբ Հաղաս քաղաքը կառուցվեց, վրա
հասան ձմեռն ու ձյունը, հորդառառ սնձրենք տեղացին, իսկ շենքե-
րը լիով չէին կառուցված, պաշտպանված չէին և պատերը ճաքճքեցին
ու քայքայվեցին: Հոռոմները հարձակվեցին, իսկ այնտեղ դտնվող
դինավորները և ուրիշները (ժողովուրդ) ցրվեցին: Լուրը հասավ Հա-
յիին, որն օգնություն ուղարկեց Մուսայյի իրեն Զուհայրի հետ մի
խումբ, Ռաուհ իրեն Հաուիմի հետ մի խումբ և մի խումբ էլ Համդա իրեն
Մադիի հետ, սակայն ինքը մեռավ նախքան այդ դռների ավարտը:

Ասլա իսպիֆա դարձավ Ռաշիդը և հրամայեց վերակառուցել քա-
ղաքը, ամրացնել, կայադոր նշանակել, և ռադմիկներին ընակավայ-
րեր ու հույակաորներու հատկացնել: Վակիդիից բացի մեկ ուրիշն էլ
պատմել է, որ հոռոմների մեծ պատիվներին մեկը Հաղաս քաղաքը
սլաշարել էր հենց կառուցման ժամանակ, իսկ սա կառուցված էր
հում աղյուսով, իլուլի վրա դրված (առանց շաղախի) և ձյունից վնաս-
վել էր ու նրա կառավարիչն ու ընակիչներն արդեն իրախել էին:
Թշնամին մտավ, հրկիզեց մղկիթը, ավերեց քաղաքը և տարավ ընա-
կիչներին ունեցվածքը: Իսկ երբ Ռաշիդը լսալիֆա դարձավ, վերակա-
ռուցեց այն:

Մանրիջի ընակիչներից ոմանք պատմել են, որ Ռաշիդը դրել է
Մուհամմադ իրեն Իբրահիմին, հաստատելով նրան որպես կառավարիչ
և ահա սա էր, որ Ռաշիդի օրոք վերակառուցեց Հաղաս քաղաքը,
սակայն հետո հեռացվեց:

Պատմում են, որ Մալիք իրեն Արդալլահ ալ-Նասսամին, որը
կոչվում է «ամառային արշավանքների Մալիք» և Պաղեստինի ընա-
կիչներից է, Ռումի երկիրն էր արշավել 46 (13 մարտ 666 – 2 մարտ
667) թվականին և վերադարձին շատ ավար բերել: Երբ Հաղասի
լեռնանցքից տասնհինգ մղոն հեռավորությամբ վրա էր, մի վայրում,
որը կոչվել է Ռահուա (րարձրադիր վայր), նա երեք օրում վաճառել
էր ավարը՝ բաժանելով հասույթը: Այդ վայրը կոչվել է Ռահուա
Մալիք:

Ասվել է, թե Աբդ ալ-Վահիդի մարդագետներն մահմեդական հեծե-
լադորին հատկացված արոտավայր էր եղել, սակայն երբ կառուցվե-
ցին Հաղասը և Զիբաթրան⁹¹, լքվեց ու դարձավ վարելահող:

Ասել են, որ Զապետրան (Զիբաթրա) հոռոմների հին բերդերից էր:
Այն նվաճել էր Հադասի հին բերդի հետ միասին Հաբիբ իբն Մասլամա
ալ-Ֆիհրին: Սա (Զապետրան) կանգուն մնաց, մինչև որ Վալիդ իբն
Եզիդի օրոք հոռոմները քանդեցին այն, ապա վերակառուցվեց ոչ
ամուր ձևով և հոռոմները՝ Մարուան իբն Մուհամմադ (սալիֆայի)

դեմ ապստամբութեան ժամանակ պաշարեցին ու քանդեցին: Մանսուրը վերակառուցեց, ապա [Հոռոմները] հարձակվեցին ու քանդեցին, սակայն Ռաշիդը Սուհամադ իբն Իբրահիմի միջոցով վերակառուցեց ու կայազոր նշանակեց: Մամունի խալիֆայութեան ժամանակ գրոհեցին Հոռոմներն ու քանդեցին, հարձակվեցին բնակիչների Հոտերի վրա ու մի մասը քչեցին տարան: Մամունը հրամայեց նորոգել այն և ամրացնել: 210 (24 ապրիլ 825 – 12 ապրիլ 826) թվականին Ռումի բռնակալը պատվիրակութուն ուղարկեց խաղաղութուն խնդրելով, սակայն նա (Մամունը) չընդառաջեց ու զրեց սահմանային ամրութիւնների կառավարիչներին, որոնք ներխուժեցին Ռումի երկիրը, մեծ կոտորած սարքեցին, ավերեցին և փայտուն հաղթանակ տարան, սակայն Յակգան իբն Աբդ ալ-Ալա իբն Ահմադ իբն Եղիզ իբն Ուսայդ ալ-Սուլամին վիրավորվեց:

Ապա Հոռոմները հարձակվեցին Ջապետրայի վրա ալ-Մուտասիմ Բիլլահ Աբու Իսհակ իբն ալ-Ռաշիդ խալիֆայի օրոք, կոտորեցին տղամարդկանց, կանանց գերեվարեցին, իսկ քաղաքը կործանեցին: Այս բանը ղայրացրեց ու կատաղեցրեց նրան (Մուտասիմին), որն արշավեց նրանց վրա՝ մինչև Հասավ Ամորիոն (Ամմուրիյա)⁹², ճանապարհին քանդելով շատ բերդեր: Նա պաշարեց այն, գրավեց, կոտորեց ռազմիկներին, գերեվարեց կանանց ու երեխաներին և ապա կործանեց: Հրամայեց վերակառուցել Ջապետրան, ամրացնել և կայազոր նշանակել: Հոռոմները կրկին հարձակվեցին, սակայն հաջողութուն չունեցան:

Ինձ պատմել են Աբու Ամր ալ-Բահիլին և ուրիշներ, թե Հիսն Մանսուրը⁹³ կոչվել է Մանսուր իբն Ջաավանա իբն ալ-Հարիս ալ-Ամիրիի անվամբ, որը Կայս ցեղից էր: Նրան էր հանձնարարված դրա կառուցումն ու նորոգումը և այնտեղ էր հաստատվել Մարուան [խալիֆայի] օրոք, որպեսզի ետ մղի թշնամուն, իր ձեռքի տակ ունենալով Ասորիքի ու Ջազիրայի մարդկանցից բաղկացած մի Հոժ բանակ: Այս Մանսուրը Եղեսիայի կառավարիչն էր, երբ [Աբբասյան] պետութեան սկզբնական շրջանում նրա ժողովուրդը ապստամբեց: Նրանց պաշարեց [Աբու Ջաաֆար] ալ-Մանսուրը, որը Աբու-լ-Աբբաս [խալիֆայի] փոխարքան էր Ջազիրայի ու Հայաստանի (Արմինիա) վրա: Երբ գրավեց այն, Մանսուրը փախավ, ապա երաշխավորագիր (աման) ստացավ ու երևաց: Երբ Աբդալլահ իբն Ալին մերժեց ճանաչել Աբու Ջաաֆար ալ-Մանսուրի [խալիֆայութունը], սրան (Մանսուր իբն Ջաավանային) նշանակեց իր ոստիկանական պահազորքի հրամանատար: Սակայն երբ Աբդալլահը փախավ Բասրա, [Մանսուրը] թաքնվեց, բայց նրան մատնեցին 141 (14 մայիս 758 – 3 մայիս 759) թվականին: Մանսուր [խալիֆան] նրան բերել տվեց ու սպանեց Ռակկայում, երբ գալիս էր Երուսաղեմից: Ոմանք ասում են, որ նա (Մանսուր իբն Ջաավանան)

երաշխիավորուողի ստացում և երևալու իրն Այլի վախճանից հետո, ապա նրա մոտ դանդաղեցին հոգեմեծություն ուղղված նամակներ, ըստ որոնց, նույն խաղաղության դավաճանում էլ: Երբ Մանուիլ (սալիֆա) Երուսաղեմից Ռակկա եկավ 141 թվականին, ընդհանուր տվյալներ նրան և Ռակկայում գլխավոր, ապա ինքն ինքն Գալիլիայի մոտ, ալ-Հալիմիյա քաղաքը:

Ռաշիդյան Հիսն Մանսուրը կառուցել և այնտեղ կայացրեց էլ նշանակել ղեկ Մահդիի իսլամականության մասնակց:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱՍԵՆՅԱԿՆԵՐՈՒՄ ՀՈՒՆԱՐԵՆՆ ԸՐԱԲԵՐԵՆՈՎ ՓՈՆԱՐԻՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԼՁ 196 — 197

Ասորիքի պետական գրասենյակներում լեզուն մնացել էր հունարենը մինչև Արդ ալ-Մալիկ իրն Մարուանի իշխանությունից զրոյս անցնելը, որը 81 (26 փետրվար 700 — 14 փետրվար 701) թվականին հիմնադրվեց այն փոփոխությունը [արարելով]:

Բանն այն է, որ մի հոգում քարտուղար, կամենալով ինչ որ բան գրել և ջուր չգտնելով, միգրել էր թանաքամանի մեջ: Այդ մասին լսելով, Արդ ալ-Մալիքը սլաոմել էր նրան և հիմնադրել Սուլայման իրն Սաադին պետական գրասենյակների (դիվան) լեզուն փոխել: Ասորիքը նրանից դիջել Հորդանանի խառնարը [որպես նպաստ] մեկ տարով: Նա այդ բանն արեց ու նրան նշանակեց Հորդանանի կառավարիչ: Տարին ղեկ չէր լրացել, երբ լեզվի փոփոխությունը կատարվել էր և նա բերեց Արդ ալ-Մալիքին [մատյաններ]: Նա իր մոտ կանչեց իր քարտուղար Սարջունին (Սերգիոս) և ցույց տվեց նրան, իսկ նա տխրեց և մոռաց գուրս եկավ: Հանդիպելով մի խումբ հոգում քարտուղարների (գրագիր) ասաց նրանց. Այն արհեստ փնտրեցեք ապրուստի համար, քանզի Ալլահն այս արհեստը ձեզանից վերցրել է:

Հորդանանի ամբողջ տարեկան հարկը, որը [Սուլայմանին] տրված էր որպես նպաստ, հարյուր ութսուն հազար դինար էր, Պաղեստինի տարեկան հարկը՝ երեք հարյուր հիսուն հազար դինար, Գալիլիայի տարեկան հարկը՝ չորս հարյուր հազար դինար, Եմեսսայի, Կիննասարիների և այլմ Ավասիմ կոչված շրջանների հարկը՝ ութ հարյուր հազար դինար, սակայն սուվում է նաև, թե յոթ հարյուր հազար դինար էր:

Ինձ սլատմել են Մուհամմադ իբն Իսմաիլը Պարտավի (Բարդաա)⁹⁴ րնակիչներից և ուրիշներ, լսելով Արու Բարա Անրասա իրեն Բահր ալ-Արմանիից, ինչպես նաև պատմել են Մուհամմադ իբն Բիշր ալ-Կալին (Կարնեցի), լսելով նրա (Կարնո քաղաքի) ծերունիներից (չեյլսերից) և Բարմաք իբն Արդալլահ ալ-Դարիլին (Դվնեցի)։ Մուհամմադ իբն ալ-Մուխայիս ալ-Նիլաթին (Նլաթեցի) և ուրիշներ, Հայաստանի վիճակին լավատեղյակ մարդկանցից։ Սրանց հետ զրուցել եմ և մաս-մաս իրար կցել նրանց խոսքերը։

Ասել են, թե Ծիմշաթը, Կարնո քաղաքը (Կալիկալա), Նլաթը, Ար-ճեշը (Արջիշ), Ապահունիսը (Բաջունայս) կոչվում էին Ջորրորդ Հայաստան (Արմինիա)⁹⁵, Վասպուրականի նահանգը (Բասֆուռաջան), Դվինը (Դարիլ)⁹⁶, Ծիրակը (Սիրաջ), Տայքը (Թայք) և Բաղրևանդը (Բաղրավանդ)⁹⁷ կոչվում էին Երրորդ Հայաստան (Արմինիա)⁹⁸, Վիրքը (Ջուրդան) կոչվում էր Երկրորդ Հայաստան (Արմինիա)⁹⁹, իսկ Սիսականը (Սիսաջան)¹⁰⁰, Աղվանքը (Առան)¹⁰¹, Առաջին Հայաստան (Արմինիա)¹⁰²։ Ասում են նաև, թե միայն Ծիմշաթն էր կոչվում Ջորրորդ Հայաստան, Կարնո քաղաքը, Նլաթը, Արճեշը և Ապահունիսը կոչվում էին Երրորդ Հայաստան, Ծիրակը, Տայքը, Բաղրևանդը, Դվինն ու Վասպուրականը կոչվում էին Երկրորդ Հայաստան, իսկ Սիսականն, Աղուանքն ու Տփղիսը (Տաֆլիս)՝ Առաջին Հայաստան։

Վիրքը և Աղուանքը խաղարների ձևովում էին, իսկ Հայաստանի մնացած մասերը՝ հռոմեների ձևովում և կառավարում էր Արմանիակուսի սերը¹⁰³։ Նաղարները սովորաբար ասպատակում էին, շատ հաճախ հասնելով Դինավար։ Պերող արքայի որդի Կավատը ուղարկել էր իր մեծ զորավարներից մեկին տասներկու հազարով, որը եկավ Աղուանք երկիրը և նվաճեց Արաքս կոչված գետից մինչև Ծարուան¹⁰⁴։ Ապա Կավատը հասավ նրան և Աղուանքում կառուցեց Բայլական¹⁰⁵ քաղաքը, ինչպես նաև Պարտավ քաղաքը ամբողջ սահմանային ամրությունների համար, իսկ Կապաղակ (Կաբալա)¹⁰⁶ քաղաքը՝ խաղարների գեմ։ Ապա շինեց հում աղյուսից պատնեշը Ծարուանի և Դրունք Ալանացի (Բար ալ-Լան)¹⁰⁷ միջև և աղյուսե պատնեշի վրա երեք հարյուր վաթսույն քաղաք կառուցեց, որոնք կործանվեցին Դարբանդի¹⁰⁸ կառուցումից հետո։

Կավատից հետո իշխեց որդին Նոսրով Անուշիրուանը¹⁰⁹ Կավատի որդին, որը կառուցեց Շապուրան (Շարուրան), Մաղքութք (Մասկաթ) քաղաքները, ապա շինեց Դարբանդը և սա կոչվեց Աբուար (դոներ), քանդի կառուցվել էր լեռան մեջ եղած ճանապարհի վրա։ Այս

կառուցած վայրերում բնակեցրեց մի ժողովուրդ, որին կոչում էին այ-Սիյասիջին¹¹⁰: Նա Աղուանից երկրում կառուցեց Շաբեի (Շաբան) դռները, Կամրեճանը (Կամրիդան) և Դիդոյից դռները (Դուդանիյա): Սա մի ժողովուրդ է, որն իր ծագումը վերագրում է Դուդան իրն Ասադ իրն Ուուդայմայի ցեղին: Կառուցեց նաև Դուրձուկքը (Դուր-դուկիյա), որը բաղկացած է տասներկու դռներից, որոնց ամեն մի դուռը քարե ամրոց է:

Վիրք (Ջուրդան) երկրում կառուցեց մի քաղաք, որը կոչվում է Սուդդարիլ¹¹¹, ուր բնակեցրեց Սուդդից (Սուդդ) բերված մարդկանց ու պարսից որդիներին և այն դարձրեց ամրակուռ ափան: Վիրք երկրում, Ռումից այն կողմ մի ամրոց կառուցեց, որը կոչվում էր Պերողապատի դուռ (Բար Ֆիրուդ Կուրուսդ) և մի այլ ամրոց, որը կոչվում էր Լադի-կայի դուռ (Բար Լադիկա), ևս մի ամրոց, որը կոչվում էր Բարիկայի դուռ (Բար Բարիկա) և դռնվում էր Տրապիդոնի (Թարարուդանդա, Սև) ծովի վրա: Նա կառուցեց Դրունք Ալանացը, Սամցխեի դուռը (Բար Սամսախի), չինեց Դարդմանը (Ջարդաման) և Սամչվիլը (Սամ-չուլդա, Շամչուլդե) ամրոցները:

Անուշիրուանը Հայաստանից դրավեց այն ամենը, որ հռոմեանրի ձեռքում էր գտնվում: Եննացրեց ու ամրացրեց Դվին քաղաքը, կա-ռուցեց Նախճավան (Նաչավա) քաղաքը, որը Վասպուրական նա-հանգի քաղաքն է: Եինեց Վայոց (Վայա) բերդը և ամրոցներ Սիսակա-նի հողում, ինչպես Ենոդ (Քիլար) և Շահապոնս (Շահարունս)¹¹² ամ-րոցները և այս բերդերում ու ամրոցներում բնակեցրեց քաջարի ու կորովի մարդկանց Սիսսիջիյա (սիսականցիներ) կոչվածներին:

Ապա Անուշիրուանը դրեց Թուրքաց (խաղարաց) Թագավորին¹¹³ խաղաղության ու հաշտության կոչ անելով և ասելով, որ ամեն ինչում պետք է միաբան լինեն: Ի նշան մտերմության նա խնդրեց նրա դստեր ձեռքը, ցանկություն հայտնելով դառնալ նրա փեսան: Նրա մոտ ուղարկեց մի աղախնի, որին իր կանանցից մեկը որդեկրել էր, ասելով որ դա իմ դուստրն է: Իսկ Թուրքը՝ նրան ուղարկեց իր դստերը: Նրանք եկան իրար մոտ և հանդիպեցին Բարչախիյայում, որտեղ մի քանի օր խնջույք արեցին: Նրանք մտերմացան ու բարեկամացան: Անուշիրուանն իր հավատարիմ մերձավորներից մեկին հրամայեց, որ [իր մարդիկ] Թուրքի ճամբարի մի ծայրից մոտենան ու կրակ գցեն, և այդպես էլ արեցին: Երբ եղավ առավոտ, սա Անուշիրուանին զանգատվեց, իսկ նա պատասխանեց, թե ոչ հրամայել է, ոչ էլ գիտի, թե անողը իր մարդկանցից է: Մի քանի գիշեր անց նույն մարդկանց հրամայեց կրկնել այն, ինչ առաջ արել էին, և նրանք կրկնեցին: Այդ արարքից Թուրքն այնքան դայրացավ, որ Անուշիրուանն ստիպված սիրալիր ներողություն խնդրեց ու հանգստացրեց նրան: Ապա Անուշիրուանը հրամայեց կրակ գցել իր

ճամբարի մի կողմում, որտեղ միայն չոր խոտից ու թփերից չինված իւրճիթներ կային: Երբ առավոտը լուսացավ, Անուշիրուանը գանգատվեց թուրքին ասելով՝ քո մարդիկ քիչ էր մնում իմ ճամբարը ոչնչացնելին, դու քո կասկածի պատճառով ինձանից վրեժ ես առնում: Սա երգվեց, թե ոչինչ չգիտի ղրա պատճառի մասին: Ասաց Անուշիրուանը՝ Ով եղբայր իմ և քո ղինվորները ատում ես մեր խաղաղությունը, քանդի կտրվեց այն ավարը, որ նրանք ձեռք էին բերում մեր միջև պատահած արչավանքների ու պատերազմների ընթացքում: Ես վախենում եմ, որ նրանք այնպես կանեն, որ մեր սրտերը կտրեն, այն բանից հետո, երբ միմյանց բարեկամութուն և անկեղծութուն ենք ցուցաբերել և վերադառնանք թշնամության՝ խնամիանալուց ու մտերմանալուց հետո: Ամենաճիշտն այն կլինի, որ դու ինձ թույլ տաս մի պարիսպ կառուցել իմ ու քո միջև, նրա վրա դուռ կսարքեն և այլևս ոչ մեր կողմից ձեր կողմը կանցնեն, ոչ էլ ձեր կողմից՝ մեր կողմը, բացի այն դեպքից, երբ դու կամ ես թույլ տանք: Նա համաձայնեց ու գնաց իր երկիրը:

Անուշիրուանը ձեռնարկեց պարսպի շինությանը և կառուցեց այն ծովի կողմից՝ ժայռով ու արճիճով, լայնութունը դարձրեց երեք հարյուր կանգուն ու հասցրեց լեռների կատարը: Հրամայեց նավերով քարեր փոխադրել, նետել ջրի մեջ այնպես, որ բարձրանա մինչև ջրի մակերեսը և նրա վրա շինեց պարիսպը, ծովի մեջ երեք մղոն ներս տանելով: Երբ կառուցումն ավարտվեց, պարսպի մուտքի մոտ երկաթե դռներ կախեց և այնտեղ հարյուր հեծյալ նշանակեց պահպանության համար, մինչդեռ նույն այդ տեղը պահպանելու համար խալսկիներով կարիք կար հիսուն հազար զորքի: Նրա վրա նաև խոյ (դաբարա) դրեց: Այն ժամանակ ասացին խաքանին, թե քեզ խաբել է. քեզ կնության է տվել ոչ իր դստերը և քեզանից պաշտպանվել է: Իսկ նա ոչ մի հնար չգտավ անելու:

Անուշիրուանը թագավորներ նշանակեց ըստ կարգի և ամեն մեկին տվեց մի գավառի թագավորական իրավունքը (շահիյյա): Այսպես՝ լեռան խաքանը, որը Սարիթի (Գահի) տերն էր ու կոչվում էր Վահ-րարդանշահ, ապա Ֆիլանի թագավորը, որը Ֆիլանշահն է, Թաբար-սարանշահը, Լեղզինների (Լաքս) թագավորը, որը կոչվում է Ջար-շանշահ, Մազքթաց (Մասկաթ) թագավորը, որի իշխանությունն այժմ վերացած է, Լիրանի թագավորը, որը կոչվում է Լիրանշահ, և Շարուանի թագավորը, որը կոչվում է Շարուանշահ: Բուխսի տիրոջը թագավորեցրեց Բուխսի վրա, իսկ Ջարիքիրանի տիրոջը¹⁴⁴, նույն [գավառի] վրա: Կովկասի (Կարկ) լեռան թագավորներին հաստատեց իրենց թագավորություններում և հաշտութուն կնքեց [տարեկան] հարկատվության պայմանով:

Հայաստանը պարսիկների ձեռքում մնաց մինչև մահմեդականու-

Թյան երևան գալը և այդ ժամանակ Սիասիջիներից (Սիսականցի) շատերը լքեցին իրենց ընդերքն ու քաղաքները, այնպես որ կործանվեցին և ապա իսաղարներն ու հողմները գրավեցին այն, ինչ նախապես նրանց ձեռքում էր:

Ասում են, թե հողմների իշխանությունն ինչ որ ժամանակ րաժան-րաժան էր եղել և դարձել էին զավառական (ինքնադուխտ) թագավորների (մույուք ալ-թավայիֆ) նման: Նրանցից Արմանիակուս անունով մի մարդ իշխեց և սպա մեռավ ու իշխեց նրա կինը, որի անունն էր Կայի: Նա կառուցեց Կալիկալա քաղաքը և սյն կոչեց Կայի Կալա¹¹⁶, որը նշանակում է Կալիի բարեգործությունը: Ասվում է, որ նա քաղաքի դռներից մեկի վրա քանդակված է և արարներն արարացնելով Կայի Կալան, դարձրեցին Կալիկալա (Կարնո քաղաք):

Պատմում են, որ երբ Օսման իրն Աֆֆանը խալիֆա դարձավ, դրեց Մուավիային, որը նրա կողմից կառավարիչ էր Ասորիքի, Ջադիրայի ու Սահմանային սմրությունների վրա, հրամայելով նրան Հարիր իրն Մասլամա ալ-Ֆիհրին ուղարկել Հայաստան, իսկ Հարիրն աչքի էր ընկել Ասորիքի նվաճման ու հողմների դեմ արշավանքների ժամանակ, որի մասին դիտելին թե՛ Օմարը, թե՛ Օսմանը և թե՛ հաջորդը: Ասվում է նաև, թե Օսմանը դրել է ուղղակի Հարիրին՝ հրամայելով արշավել Հայաստան, սակայն նախորդ տեղեկությունն է հավաստի: Նա ճանապարհ ընկավ վեց հազարով, ասվում է նաև՝ ութ հազարով՝ Ասորիքի ու Ջադիրայի բնակիչներից բաղկացած [ղորքով]: Նա հասավ Կարնո քաղաք (Կալիկալա) ու պաշարեց, իսկ բնակիչները դուրս եկան նրա դեմ և նա պատերազմեց ու ստիպեց նրանք քաղաք ապաստանել: Նրանք երաշխավորադիր խնդրեցին հեռանալու, կամ [մնալու ղեպքում], ջիղիա վճարելու պայմանով: Շատերը զնացին, հասան մինչև Ռումի երկիրը: Հարիրը յուրայիններով մի քանի ամիս մնաց, ապա լուր ստացավ, թե Արմանիակուսի պատրիկը մահմեդականների դեմ մեծ զորք է հավաքել և նրան օգնելու նպատակով միացել են նաև այլանները, արևադեհները և խազարաց երկրում գտնվող Ասմանդարի¹¹⁶ մարդիկ: Նա գրեց Օսմանին՝ օգնություն խնդրելով, իսկ սա գրեց Մուավիային, որ նրան ուղարկի Ասորիքի ու Ջադիրայի բնակիչներից այնպիսի մարդկանց, որոնք ցանկություն ունեն հանուն հավատի և ավարի կռվելու: Մուավիան նրան (Հարիրին) երկու հազար մարդ ուղարկեց, որոնց նա բնակեցրեց Կարնո քաղաքում և հողակտորներ տվեց ու հեծյալ կայադոր դարձրեց:

Երբ Օսմանը Հաբեբի նամակն ստացավ, գրեց Սաիդ իրն Ասի իրն Ասիդ իրն ալ-Ասի իրն Ումայային, որը նրա կառավարիչն էր Գուֆայում, հրամայելով օգնել [Հաբեբին] զորքով, որի հրամանատարը պետք է լիներ Սալման իրն Ռաբիա ալ-Բահլին՝ Սալման ալ-Ռայլ (հեծյալների Սալման) կոչեցյալը: Սա առատաձեռն էր, առաքինի ու

մարտունակ: Սայման ալ-Պայլը գնաց նրա մոտ քուֆագիների վեց հազարանոց զորքով, իսկ Հոռոմները և նրանց ընկերացող [զորքերը] եկել ու կանգ էին առել Եփրատի ափին, նախքան Հարիրին օգնություն հասնելը: Եվ ահա մահմեդականները ղիչերով Հարձակվեցին, կոտորեցին և սպանեցին նրանց մեծավորին: Հարիրի կինը՝ Աբդալ-յահի մայր (Ումմ Արդալյահ), Ցագիղի դուստրը, Քալբ ցեղից (Քալբիյա), զիտմամբ ասաց [Հարիրին]՝ որտեղ է մեր հանդիպման վայրը. ասաց՝ [Հոռոմ] բռնակալի վրան, կամ դրախտը: Երբ [հաղթելուց հետո] նա (Հաբեբ) գնաց վրանները, նրան այնտեղ գտավ:

Բանն այն է, որ Սայմանը հասավ, երբ մահմեդականները [Հարիրի գլխավորությամբ] արդեն գործը վերջացրել էին թշնամիների հետ: Քուֆացիք պահանջեցին, որ իրենք ևս ավարից բաժին ստանան. սրանք հրաժարվեցին տալ, որի հետևանքով Հարիրն ու Սայմանը իրար անարգեցին և մահմեդականներից ոմանք սպառնացին սպանել Սայմանին. բանաստեղծն ասաց.

Թե սպանեք Սայմանին, կսպանենք ձեր Հաբեբին.

Թե գնաք իրեն Աֆֆանի (Պալիֆայի) մոտ, մենք ևս կգնանք:

Երբ այդ մասին դրեցին Օսման [սալիֆային], նա պատասխանեց, թե դա վաստակած ավար է Ասորիքի զինվորների համար: Նա գրեց Սայմանին՝ հրամայելով արշավել Առան:

Ոմանք պատմում են նաև, թե Սայման իրեն Ռաբիան Օսմանի օրոք գնաց Հայաստան, գերեվարեց, ավար վերցրեց և ապա 25 (28 հոկտեմբեր 645 — 16 հոկտեմբեր 646) թվականին հեռացավ ալ-Վալիդ իրեն Ուլբայի մոտ, որը Հադիսատ ալ-Մաուսիլում (Մոսուլի մոտ Հադիսա) էր: Այստեղ ստացավ Օսմանի նամակը, որ հայտնում էր, թե Մուավիան զրել է հիշեցնելով, որ Հոռոմները մեծ բազմությամբ հարձակվել են մահմեդականների վրա և օգնություն է խնդրում: Նա հրամայում էր, որ ութ հազար մարդ ուղարկի և սա ուղարկեց՝ Սայման իրեն Ռաբիա ալ-Բահիլի հրամանատարություն տալ: Մուավիան նրա հետ ուղարկեց Հաբեբ իրեն Մասլամա ալ-Ֆիհրին, նույնքան զորքով, և նրանք միասին բերդեր գրավեցին, գերեվարեցին, սակայն իրար հետ վիճեցին հրամանատարության հարցով: Ասորիքի մարդիկ կամենում էին սպանել Սայմանին և բանաստեղծը ասաց՝ թե սպանեք [...] տողը: Սակայն առաջին տեղեկությունն է ստույգ, որն ինձ պատմել են Կարնո քաղաքի բնակիչ ծերունիներից (չեյսերից) չատեր և այդ մասին ինձ գրել է նրա դատավոր ալ-Աթթաֆ իրեն Սուֆիան Աբու-լ-Ասբաղը:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրեն Սաադը, լսելով Վակիդիից, իսկ սա Աբդ ալ-Համիդ իրեն Զաաֆարից և սա իր Հորից, թե Հաբեբ իրեն Մասլաման պաշարեց Դվինի բնակիչներին և բանակ դրեց նրա շուրջը: Նրա դեմ դուրս եկավ Հոռոմ Մավրիանոսը (Մաուրիան ալ-

Ռուսի)¹¹⁷, սակայն [Հարիրը] դիչելումի Հարձակվեց նրա վրա, կոտորեց ու կողոպտեց նրա ճամբարը: Ասլա եկավ Սալմանն ու միացավ նրան, լայց ճամարտութունն այն է, որ նրան միացավ (Հանդիակեց) Կարնո քաղաքում:

Ինձ սլամմել են Մուհամմադ իրն Բիչը ալ-Կալին ու Իրն Վալուլ ալ-Կալին (կարնեցիներ), լսելով Կարնո քաղաքի ընակիչ ծերունիներից, թե Կարնո քաղաքը նվաճման օրից մնացել էր անառիկ ու սլաշուսլանված իր ընակիչներով Հանդերձ, մինչև որ եկավ Բոնակալը 133 (9 օլոսսուու 750 – 29 Հուլիս 751) թվականին ու պաշարեց Մալաթիայի ընակիչներին, ավերեց նրա ուսրիսուլը և այնտեղ ընուկվող մահմեդականներին վտարեց Ջադիրս: Ասլա կանգ առավ Սար ալ-Հասսա կոչված վայրում և ուղարկեց Հայուլդի Գուսանին (Գուսան ալ-Արմանի)¹¹⁸: Նա եկավ պաշարեց Կարնո քաղաքը, որի ընակիչներն այլ ժամանակ փոքրաթիվ էին, իսկ կառավարիչն էր Արու Քարիման: Կարնո քաղաքի Հայ ընակիչներից երկու եղբայրներ ծակելով նրա պարսալի մեջ եղած մի ճեղքվածք, դուրս եկան Գուսանի մոտ և նրան քաղաք մտցրեցին: Սա գլավեց քաղաքը, կոտորեց, ղերեկավարեց ու ավերեց և, ինչ որ կարող էր, տարավ Բոնակալի մոտ, իսկ սվսուր ըաժանեց իր ընկերակիցներին:

Պատմել է Վակիդին, որ 139 (5 Հունիս 756 – 24 մայիս 757) թվականին Մանսուր [խալիֆան] փրկադնով վերցրեց Կարնո քաղաքի ընակիչներից ողջ մնացած ղերյալներին: Նա վերակառուցեց Կարնո քաղաքը, շինացրեց ու վերստին ընակեցրեց ղերութունից փրկագնածներին: Այստեղ բերեց Ջադիրայից և այլ վայրերից ղորքեր: Ռուսի բոնակալը Մուտասսիմ Բիլլահ խալիֆայի օրոք Հարձակվեց Կարնո քաղաքի վրա և սկսեց նրա սլարիսսլը քարերով Հարվածել, այնպես որ քիչ էր մնացել փուլ դար: Ասլա Մուտասսիմ [խալիֆան] նրա Համար ծախսեց Հինգ Հարյուր Հաղար ղիրհեմ ամրացնելու նպատակով:

Պատմում են, որ երբ Հարիրը գրավեց Կարնո քաղաքը, առաջ խաղաց և բանակ դրեց Մարդադիում (Մարրալա)¹¹⁹ և ահա նրա մոտ եկավ Ուլաթի պատրիկը Իյադ իրն Ղանմի գրությամբ: Իյադը նրան երաշխավորել էր անձի, ունեցվածքի ու երկրի Համար և ճանաչել նրա տիրույթները Հարկի դիմաց: Հարիրը Հաստատեց այն: Ասլա նա իջավ մի կայանում Հարքի (Հարաքի) ու Վարադա դաշտի (Մարջ ալ-Վարակի) միջև, ուր նրա մոտ եկավ Ուլաթի պատրիկը, բերեց իր վրա դրված Հարկերը և ընծաներ նվիրեց, որը նա (Հարիրը) չընդունեց: Նա իջավ Ուլաթ, ապա շարժվեց ղեպի Սիփան (ալ-Սիրանա)¹²⁰, ուր նրան դիմավորեց Մոկսի (Մուքս) տերը, որը Վասպուրականի գավառներից է: [Հարիրը] ճանաչեց նրա տիրույթները այդ երկրում (գավառում), նրա Հետ մարդ ուղարկեց և նրա Համար խաղաղության թուղթ և 270

երաշխավորագիր տվեց: Նա Արճնչի ու Ապահունիսի գյուղերը մարդկանց ուղարկեց նվաճելու և նրանց բնակչությունից՝ ըստ գլխի ջիզիա գանձելու համար: Նրա մոտ եկան նրանց մեծամեծները և նա ճանաչեց նրանց իրավունքները խարաջ վճարելու պայմանով: Իսկ Տառնսի (Թիոփիս) լճին¹²¹ ձևոք չտվեց և այսպես ազատ մնաց, մինչև որ Մուհամմադ իրն Մարուան իբն ալ-Հաքամը Զադիրայի ու Հայաստանի կառավարիչ դարձավ և իրեն վերապահեց ձկնորսության իրավունքն ու վաճառում էր ձողտելով շահագործել այն: Ապա անցավ Մարուան իրն Մուհամմադին, որից և վերցվեց [Աբրաայանների կողմից]:

Ապա Հարիրն ատաջ չարժվեց ու հասավ Արտաշատ (Արդիսաթ)¹²², որը Որդան կարմրի գյուղն է (Կարիատ ալ-Կիրմիզ)¹²³, անցավ Աբրադ գետը¹²⁴, կանգ առավ Դվնա դաշտում ու Հեծյալների ուղարկեց քաղաքի դեմ: Ապա Հարձակվեց ու կանգ առավ նրա դռների առջև: Բնակիչները պաշտպանվեցին նետեր տեղացնելով, իսկ նա քարանետ մեքենաներ գրեց ու քարկոծեց նրանց, այնքան որ երաշխավորագիր ու հաշտություն խնդրեցին և նա տվեց: Նրա Հեծյալները գնացին ու կանգ առան Գառնիի առջև և ապա հասան Աշոք (Աշուշ), Զատ ալ-Լուջում (սանձերի վայր)¹²⁵ լեռը և Ագատաց (Ահրար) հովիտը ու նվաճեցին Դվինի բոլոր գյուղերը: Նա մարդ ուղարկեց Շիրակ-Տաջը ու Բադրեանդ ու եկավ նրանց պատրիկը և նա հաշտություն կնքեց այդ [գավառների] համար, այն պայմանով, որ հարկ վճարեն, մահմեդականներին խորհուրդներ տան, հյուրընկալեն և օգնեն թշնամիների դեմ:

Դվինի հաշտության պայմանագիրն հետևյալն էր.

«Հանուն ամենագութ, ամենողորմ Ալլահի: Սա է Հաբիբ իրն Մասլամայի գիրը Դվինի քրիստոնյա բնակիչներին, զրադաշտականներին, հրեաներին, նրանց ներկաներին ու բացականերին առ այն, որ երաշխավորում եմ ձեր անձերը, ունեցվածքը, եկեղեցիները, տաճարները և քաղաքի պարիսպները: Դուք ապահովության մեջ կլինեք և մենք պարտավոր ենք հավատարիմ մնալ այս ուխտին, ինչքան ժամանակ, որ դուք էլ հավատարիմ կլինեք՝ վճարելով ջիզիան ու խարաջը: Սրան վկա է Ալլահը և նա բավական է իբրև վկա»:

Կնքեց Հաբիբ իբն Մասլաման:

Ապա Հաբիբը եկավ Նախճավան գրավեց և Դվինի հաշտության պայմանագրի նմանը տվեց: Նրա մոտ եկավ Վասպուրականի պատրիկը և նա հաշտություն խնդրեց նրա ամբողջ երկրի համար և գոհացրեց նրա զինված ջոկատներին ու ընտիր ձիավորներին տարեկան հարկի դիմաց:

Հետո եկավ Սիսական, որի բնակիչները կռվեցին, սակայն նա հաղթեց նրանց ու գրավեց Վայքը և Սիսականի ամրոցի բնակիչների

Հետ հաշտության դաշինք կնքեց՝ խարաջ վճարելու պայմանով: Ասլա զնաց Վիրք:

Ինձ որսամել են Դվինի ընտանիք ծերունիները, ինչպես Բարձաբ իրն Ալլադաշի, ինչ Հարիր իրն Ուսայաման առաջ խաղաց իր Հուս և զած [յորդով] զեպի Վիրք: Երբ հասան Ջաա ալ-Լուջում, իրենց անասուններն արձակեցին արուծելու, իսկ սանձերը հավաքեցին: Հանկարծ հարձակվեցին անհավասար զեղջուկները ու չթուլնելով, որ սանձերը վերցնեն, կռվի բռնվեցին, իրենք վերցրեցին այդ սանձերը և անասուններից ինչ որ կարողացան տանել: Սակայն [արսուրները] հարձակվեցին նրանց վրա, կոտորեցին ու վերադարձրին այն ինչ խել ինչ: Ուռուռի այդ վայրը կոչվեց Ջաա ալ-Լուջում (սանձերի վայր): Եվ Հարիրի մոտ եկավ Վիրքի պատրիկի ու ընտանիքի խաղաղության սուրհանդակը, բերելով նրանց նամակը և խնդրեց հաշտության թուղթ ու երաշխավորադիր: Հարիրը նրանց համար դրեց հետևյալը.

«Ձեր սուրհանդակ Նուկուն (Նիկողայոս) ինձ և իմ ընկերակից հավաաացյալներին ներկայացավ և հայտնեց ձեր անունից, թե մենք մի ժողովուրդ ենք, որին Ալլաշը սլատվել ու զերադուսել է: Այսպես է արել Ալլաշը, մեծ փառք նրան և նրա օրհնությունը թող լինի իր մարդարև ու լավադույն արարած Մուհամմադի վրա, խաղաղություն նրան: Դուք նշում եք, թե ուղում եք մեղ Հետ խաղաղություն հաստատել: Ես ղնահատեցի ձեր ընծան և այն հաշվեցի ջիդիայի մեջ: Ձեզ համար դրեցի երաշխավորագիր, որի մեջ դրել եմ մի պայման և եթե ընդունեք ու հավատարիմ մնաք՝ լավ է, ապա թե ոչ «պատերազմ կհայտարարվի Ալլաշի ու նրա առաքյալի կողմից» (Ղուրան, Բ, 279): Թող խաղաղություն լինի նրանց, որոնք ճշմարտության ուղիով են ընթանում»:

Ասլա եկավ Տփղիս (Տաֆլիս) և նրա ընտանիքներին հաշտության թուղթ դրեց.

«Հանուն ամենագուլթ ամենողորմ Ալլաշի: Սա է Հարիր իրն Մասլամայի գիրը Վիրքի (Ջուրդան ալ-Կիրմիդ, ալ-Հուրմուդ) Մանգլիս (Մանջալիս, Մանգլես) [զավառի] Տփղիսի ընտանիքներին երաշխավորելու նրանց անձերը, տաճարները, վանքերը, ծխակատարությունները և կրոնը, պայմանով, որ գիտակցեն (ընդունեն) նվաստ (հպատակ) վիճակը և ուժ վճարել ջիդիա ամեն մի տնից (ծխից) մեկ դինար: Դուք չպետք է ջիդիան թեթևացնելու նպատակով մի քանի տուն (ծուխ) միացնեք, իսկ մենք չպետք է նրանց բաժանենք առավել [հարկ] ստանալու նպատակով: Դուք մեղ տալու եք ձեր խորհուրդները և օժանդակությունը Ալլաշի ու նրա մարգարեի թշնամիների դեմ, ինչքան որ կարող եք, պարտավոր եք մեկ գիշեր հյուրընկալել մահմադականին կարիք ունեցող [Սուրբ] Դրքի ժողովրդի օրինավոր համարած կերակրից [տալով]: Եթե որեւէ մահմադական ճանապարհին

[րնկերներին] և տ մնալով ձեզ մոտ իջևանի, պարտավոր եք նրան հասցնել ամենամոտ տեղում գտնվող հավատացյալների մոտ, բացի այն պարագայի, երբ դա անկարելի է: Եթե դուք դարձի դաք և [մահ-մեղականի] աղոթք կատարեք՝ կրոնով մեր եղբայրներն եք, ապա թե ոչ, ջիդիան կծանրանա ձեզ վրա: Եթե որևէ պատճառով մահմեղականները չկարողանան օգնել և ձեր թշնամին նեղի ձեզ, ապա նրանք սլատասլանատու չեն և այս պատճառով անվավեր չի համարվի ձեր [ունեցած] պայմանագիրը: Ահավասիկ ձեր իրավունքներն ու ձեր պարտավորությունները: Վկա են Ալլահն ու նրա հրեշտակները, իսկ Ալլահը բավական է իրրե վկա»:

Զառահ իրն Արդալլահ ալ-Հաքամին [նույնպես] տվել է գիր (թուղթ) Տփղիսի բնակիչներին, որի պատճենն է.

«Սա է Զառահ իրն Արդալլահի դիրք Վիրք նահանգի Մանգլիս գավառի Տփղիսի բնակիչներին, թե ինչ բերեցին Հարիր իրն Մասլամայի իրենց տված երաշխավորության գիրը առ այն, որ ընդունեն նվաստ (հպատակ) վիճակում վճարեն ջիդիան և որ նա հաշտություն էր կնքել նրանց հողերի, խաղողի այգիների և ջրաղացների համար, որոնք կոչվում են Վերա (Ավարի, Վերե) և Սարինա Մանգլիս (Մանգլեաց փոր) գավառից և Դիդոմի (Թաամ) ու Դիդուրե (Դիդունա) Վիրք նահանգի Կլտեթ (Կուհուիթ, Խվեթ) գավառից այն պայմանով, որ այդ ջրաղացների ու խաղողի այգիների համար վճարեն տարեկան հարյուր դիրհեմ առանց կրկնության (մեկ անգամից): Հաստատեցի նրանց երաշխավորագիրը և հաշտության պայմանագիրը ու հրամայեցի, որ հարկը չավելացվի: Ով կարդա իմ դիրք, թող նրանցից ավելի [հարկ] չվերցվի: Կամոքն Ալլահի գրվեց»:

Հարիրը նվաճեց Քուստի Փառնես (Քուսֆարնիս)¹²⁶, Քիսալ¹²⁷, Հունարակերտ (Ուունան)¹²⁸, Սամցխես (Սամասխի)¹²⁹, Գարգման (Ջարգաման)¹³⁰, Քուստի (Քուստասջի)¹³¹, Շավչեթ (Շաուչիտ)¹³² և Բազալեթ (Բադալիտ) [բնակավայրերը] հաշտության պայմանագրով, խնայելով բնակիչների արյունը (կյանքը) և հաստատելով, թե նրանց աղոթարաններն ու պարիսպները չեն քանդվի այն պայմանով, որ հարկ վճարեն իրենց հողերի ու գյուղների համար: Նա հաշտություն կնքեց Կղարջի (Կալարջիտ)¹³³, Թուղթի (Տարիալիտ)¹³⁴, Կալսեթի (Նալսեթ), Զավալսքի (Զավալսիթ)¹³⁵, Արտահանի (Արթահալ, Արտահան), Ալանաց դռան (Բար ալ-Լան)¹³⁶ բնակիչների հետ, ինչպես նաև Ծանարաց (Սաննարիյա)¹³⁷ և Դիդոյից (Դուդանիյա)¹³⁸ հետ հարկ վճարելու պայմանով:

Երբ Օսման [Սալիֆան] Սալման իրն Ռարիա ալ-Բահիլին հրամայեց գնալ Առան, սա գրավեց Բայլական քաղաքը հաշտության պայմանագրով, երաշխավորելով նրանց (բնակիչների) արյունը (կյանքը), ունեցվածքը, քաղաքի պարիսպները և պայման դրեց վճա-

րել ջիղիս ու իւարաջ: Ապա Սալմանը եկավ Պարտավ, ընտանիքը հրահանգեց (Սարսուր)¹³⁹ ափին, որը մի դետ է նրանից մեկ փարսալից սլակաս հեռավորութեան վրա: Բնակիչները [քաղաքի] ղոնները փակեցին նրա աւջն, իսկ նա օրերով սլաշարեց ու ասպատակեց նրա ղուղերը, որոնց ցանրերը հնձվելու էին, հասունացել էին: Նրանք հաշտութիւն կնքեցին Բայրականի հաշտութեան պայմաններով, յացին քաղաքի ղոնները, իսկ նա մտավ և այնտեղ կանգ առավ:

Նա հեծյալներ ուղարկելով նվաճեց Շակաշեն (Շակաշին)¹⁴⁰, Մեծ Կունը (Միսկունան)¹⁴¹, Ուտի (Ույ)¹⁴², Մեծ Իրանը (Սիւրիան)¹⁴³, Հալաբանը (Հարթալիան)¹⁴⁴ և Տրի (Տիար)¹⁴⁵ գավառները (ոսաստիկ), ասլա նվաճեց Առանի այլ մասերը: Կոչ արեց Բաղասականի (Բալասաջան)¹⁴⁶ բոլորին ընդունել մահմեդականութիւնը, իսկ նրանք կոչի ղուրս եկան և նա հաղթեց նրանց, ոմանց պարտավորեցնելով ջիղիս վճարել, իսկ այլոց, որոնք փոքրաթիւ էին՝ սաղակա:

Ինձ պատմել են Պարտավի մի խումբ ընակիչներ, թե Շամբորը (Շամբուր)¹⁴⁷ հին քաղաք է: Սալման իրն Ռարիա ալ-Բահիին ղորք ուղարկեց ու ղրավեց այն: Այս քաղաքը բնակեցված ու շին ղրութեան մեջ մնաց, մինչև որ Սևորդիք (Սիւրիարդիյա)¹⁴⁸ կոչված ցեղը կործանեց [այն]: Սրանք Յտղիղ իրն Ուսայդի հեռանալուց հետո համախմբեցին, փտանդավոր դարձան և շատ աղետներ պատճառեցին: Ապա ալ-Մուտասիմ Բիլլահ [սալիֆայի] մաուլա Բուղան¹⁴⁹, որը Հալաստանի, Ատրպատականի ու Շիմշաթի կառավարիչն էր, 240 (2 Հունիս 854 — 21 մայիս 855) թվականին շինացրեց այն և բնակեցրեց խաղարների, որոնք ապաստանել էին նրա մոտ, ցանկանալով իսլամ ընդունել: Նա Պարտավից այստեղ փոխադրեց վաճառականների և այն անվանեց Մուտավաքիյա:

Սալմանն առաջ խաղաց ղեպի Արաքսի և Կուրի միախառնման վայրը՝ Բարդիջի¹⁵⁰ ետեւում, անցավ Կուրը, նվաճեց Կապաղակը (Կարալա), իսկ Շաքեի ու Կումրեճանի տերը նրա հետ հաշտութիւն կնքեց, հարկ վճարելու պայմանով:

Նրա հետ հաշտութիւն կնքեց Ռայդանի¹⁵¹ ժողովուրդը, Շարուանի թաղավորը և լեռների բոլոր թագավորները, ինչպես նաև Մաղքթագ, և Շապուրանի և Դարբանդ քաղաքի բնակիչները: Ապա նրա ետեւից սրանք (Դարբանդի բնակիչները) ղոններ փակեցին:

Նրան հանդիպեց Ռաքանը իր հեծյալներով՝ Բալանջար գետից¹⁵² այն կողմ և նա չորս հաղար մահմեդականների հետ սպանեց: Օրհասական պահին լսելի էր նրանց «Ալլահ աքբար» կոչը¹⁵³:

Սալման իրն Ռարիան առաջինն էր, որ դատավոր էր նշանակվել Քուֆայում: Քառասուն օր մնացել էր, ընդ որում մի դատ էր եղել: Նա հաղիսներ¹⁵⁴ (ավանդութիւններ) էր հավաքել ու գրի առել Օմար իբն ալ-Ռաթթարի մասին: Սալմանի ու Կուտայթա իբն Մուսլիմի մասին

իրն Զումանա ալ-Բաշիլին ասել է.

Երկու զերեզման ունենք, մեկը Բայանջարում,

Մյուսը՝ Զինաստանում. ինչ զերեզմաններ...

Զինաստանինը՝ Հաղթություններով է պսակված

Իսկ այս մեկն՝ առատ անձրևներ է տեղացնում*:

Սայմանի Հես Բայանջարում էր Կարգու իրն Քաար ալ-Անսարին, որը նրա մահվան գույժը բերեց Օսմանին:

Երբ Հարիրն իր նվաճումներն ավարտեց Հայաստանի հողում, այդ մասին զրեց Օսման իրն Աֆֆանին, իսկ նրա նամակը հասավ Սայմանի մահվան գույժի հասնելուց հետո: Օսմանը նախ մտածեց նրան ամրողջ Հայաստանի (Արմինիա) կառավարիչ նշանակել, ապա որոշեց Ասորիքի ու Զադիրայի սահմանային ամրությունների հավատի մարտիկ (ղաղի) դարձնել, նկատի ունենալով նրա եռանդուն գործունեությունն այս ասպարեղում՝ բոլոր կողմերից: Ուստի Հայաստան (Արմինիա) սահմանային նահանգի կառավարիչ նշանակեց Հուզայֆա իրն ալ-Յաման ալ-Արսին: Սա եկավ Պարտավ և իր տեղական կառավարիչներն ուղարկեց նրա և Կարնո քաղաքի միջև ընկած զավառները, ինչպես նաև Ուայդան: Սակայն ստացավ Օսմանի նամակը, որը հրամայում էր հեռանալ ու փոխանորդ նշանակել Սիլատ իրն Զուֆար ալ-Արսին, որը նրա մոտ էր: Այդպես էլ արեց:

Հարիրը վերադարձավ Ասորիք և ասպատակ էր սփռում Ռումի երկրում: Նա հաստատվեց Եմեսայում, սակայն Մուավիան նրան փոխադրեց Դամասկոս, ուր նա մեռավ 42 (26 ապրիլ 662 – 14 ապրիլ 663) թվականին՝ 35 տարեկան հասակում: Մուավիան Հաբիրին դորքով ուղարկել էր Օսմանին օգնելու, երբ սա պաշարված էր, սակայն հասել էր Վադի ալ-Կուրա, լսելով Օսմանի մահը, վերադարձել էր:

Օսմանը Մուղիրա իրն Շուբային նշանակեց Ատրպատականի ու Հայաստանի կառավարիչ, ապա հեռացրեց նրան ու Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց ալ-Կասիմ իրն Ռաբիա իրն Ումայա իրն Աբու Սալթ ալ-Սակաֆին: Ուրիշներն ասում են, որ այնտեղ կառավարիչ նշանակվեց Ամր իրն Մուավիա իրն Մուստաֆիկ ալ-Ուկայլին, իսկ ղեկ ուրիշներ ասում են, թե Մուղիրայից հետո 15 տարով կառավարիչ նշանակվեց Քիլաբ ցեղից մի մարդ և ապա՝ Ուկայլին:

Այի իրն Աբու Թալիբի¹⁵⁵ ժամանակ Հայաստանի ու Ատրպատականի կառավարիչ նշանակվեց ալ-Աչաաս իրն Կայսը, ապա Մուավիայի կողմից կառավարիչ դարձավ Արդալլահ իրն Հատիմ իրն Նուման իրն Ամր ալ-Բաշիլին, որն այնտեղ էլ մեռավ և կառավարիչ դարձավ նրա եղբայրը՝ Արդ ալ-Ազիդ իրն Հատիմ իրն Նումանը: Սա կառուցեց Դվին քաղաքը, ամրացրեց, մղկիթը մեծացրեց, կառուցեց

* Այսինքն զրախտ զնացած մարդու զերեզման է:

Նախճական քաղաքը, վերականգնեց Պարտավ քաղաքը: Ուրիշներ ասում են, թե նա վերակառուցեց այն և նրա շուրջ խրամաար լողացրեց: Նա վերակառուցեց Բայրական քաղաքը: Այս բոլոր քաղաքները քայքայված, ավերված վիճակում էին:

Ասվում է, որ Պարտավը վերանորոգողը Մուհամմադ իրն Մարուան էր, Արդ ալ-Մալիք իրն Մարուանի օրոր: Վալիդին պատմել է, որ Արդ ալ-Մալիքը կառուցել է Պարտավ քաղաքը Հատիմ իրն Նուման ալ-Բաշիլի, կամ նրա որդու ձեռքով: Արդ ալ-Մալիքը Հայաստանի կառավարիչ էր նշանակել Օսման իրն Վալիդ իրն Ուկրա իրն Արու Մուայթին¹⁵⁶:

Երբ իրն ալ-Ջուրայրի իսթովությունն սկսեց, Հայաստանն ասպստամբեց և նրա աղատներն (ահրար) ու նրանց հետևորդներն ըմբոստացան: Երբ Մուհամմադ իրն Մարուանն իր եղբոր՝ Արդ ալ-Մալիքի կողմից Հայաստանի կառավարիչ նշանակվեց, նրանց դեմ կռվեց ու հաղթեց, կոտորեց, գերեվարեց և երկիրը հնազանդեցրեց: Ապա ողջ մնացած [աղատներին] խոստացավ պատիվներ տալ ու նրանք հավաքվեցին Ուլաթ Կավառի եկեղեցիներում և նա փակել տալով, դռներին պահապաններ նշանակեց ու վախեցրեց: Այս արշավանքների ժամանակ Սիսականից գերի տարվեց Յադիդ իրն Ուսայդի մայրը, որը նրա պատրիկի դուստրն է:

Մուլայման իրն Արդ ալ-Մալիք [սալիֆան] Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Ազի իրն Ազի իրն Ամիրա ալ-Քինդիին¹⁵⁷: Այս Ազի իրն Ամիրան նրանցից էր, որ հաստատվել էին Ռակկայում, հեռանալով Ալի իրն [Աբու] Թալիբից: Ապա նա Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Օմար իրն Արդ ալ-Ադիդ [սալիֆայի] կողմից: Սա այն Ադին է, որի անունով կոչվել է Բայրականի Ադի գետը (նահր Ազի): Ըստ այլոց, Օմարի նշանակած կառավարիչը Հատիմ իրն ալ-Նումանն էր, սակայն սա ստույգ չէ: Յադիդ իրն Արդ ալ-Մալիք [սալիֆան] նշանակեց Միլակ իրն Սաֆֆար ալ-Բահրանին, ապա հեռացրեց ու նշանակեց ալ-Հարիս իրն Ամր ալ-Թաիրին, որն ալ-Լադի երկիրն ասպատակեց ու նվաճեց Հասմադան դավաոր:

Ապա Հայաստանի կառավարիչ նշանակվեց ալ-Ջառահ իրն Արդալլահ ալ-Հաքամին¹⁵⁸ Մուդհիջ [ցեղից]: Սա կանգ առավ Պարտավում և նրան տեղեկացրին չափերի ու կշիռների տարբերությունների մասին: Նա արդարություն ու ճշգրտություն հաստատեց և ջառահի կոչված մի չափ մտցրեց, որով բնակիչները մինչև օրս առևտուր են անում: Հետո անցավ Կուրր և ճեղքեց այն գետը, որ Սամուր¹⁵⁹ է կոչվում ու դիմելով խաղարների կողմը, մեծ կոտորած սարքեց, կռվեց Համդին երկրի բնակիչների հետ, ապա հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ նրանց տեղափոխի Ուայդան գավառը և այնտեղ նրանց երկու գյուղ հատկացրեց: Հարձակվեց Ղումիք ժողովրդի վրա

ու ղերեմարեց ու մնաց Շաքեում, իսկ իր դորքը ձմեռեց Պարտավում ու Բայլականում:

Ուղարկելով Հարձակվեցին, անցնելով Արաքսը և նա կովեց նրանց Հեա Վարդանակերտի (Վարսան)¹⁶⁰ դաշտում, ապա նրանք շուտ եկան ղեպի Արդարիլի նահանգը¹⁶¹: Ջառահը նրանց Հետ երեք օր կովեց Հայաստանի [սահմանից] չորս փարսախս Հեռավորության վրա և նահատակվեց իր ընկերակիցների Հետ միասին: Ուստի ղետը կոչվեց Ջառահի ղետ և նրա վրա եղած կամուրջն էլ նրա անունով կոչվեց:

Ապա Հիշամ իրն Արդ ալ-Մալիք [Սալիֆան] Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Մասլամա իրն Արդ ալ-Մալիքին, իսկ նա առաջապահ դորքի Հրամանատար դարձրեց Սաիդ իրն Ամր իրն Ասուադ ալ-Հարաշին, որի Հետ էր նաև Իսհակ իրն Մուսլիմ ալ-Ուկայյին եղբայրներով Հանդերձ, ինչպես նաև Ջաավանա իբն ալ-Հարիս իրն Ուալիդը՝ Բանու Ամիր իրն Ռաբիա իբն Սաասաայից և Ջուֆաֆան ու Ուալիդը՝ Ումայր իբն ալ-Հուբար ալ-Սուլամիի որդիները, ալ-Ֆուրատ իրն Սալման ալ-Բահիլին և Վալիդ իրն ալ-Կաակաա ալ-Աբսին: Նա (Սաիդը) ճակատեց խաղարների Հետ, որոնք Վարդանակերտն էին պաշարել, ետ մղեց նրանց ու փախուստի մատնեց: Սրանք եկան Մայմա, որն Ատրպատականի գավառներից է:

Երբ Սաիդը կովի էր պատրաստվում, ստացավ Մասլամա իրն Արդ ալ-Մալիքի նամակը, որի մեջ նա մեղադրում էր նրան խաղարների Հետ կովի և իր գալուստին չսպասելու Համար և Հայտնում էր, որ նրա փոխարեն դորքի Հրամանատար էր նշանակել Արդ ալ-Մալիք իրն Մուսլիմ ալ-Ուկայյին: Երբ դորքը [իր Հաջորդին] Հանձնեց, Մասլամայի սուրհանդակը ձերբակալեց նրան ու տարավ բանտարկեց Պարտավի բանտում: Ուղարկելով Հեռացան և Մասլաման Հետապնդեց նրանց: Այս մասին նա գրեց Հիշամին, իսկ վերջինս պատասխանեց նրան.

Միթե կթողնես նրանց Մայմադում, ուր չես կարող տեսնել նրանց Հետո կփնտրես նրանց Հողից այն կողմ (ավազների մեջ):

Եվ Հրամայեց Հարաշին բանտից Հանել:

Մասլաման Հաշտություն կնքեց Ուայզանի բնակիչների Հետ և Հրամայեց [քաղաքի] բերդը քանդել: Իսկ իր Համար կալվածներ վերցրեց, որոնք մինչև օրս կոչվում են Ուայզանի կալվածներ: Նրա Հետ Հաշտություն կնքեցին լեռնական թագավորները. նրա մոտ եկան Շարուանշահը, Լիրանշահը, Թաբարսարանշահը, Ֆիլանշահը և Ջարշանշահը: Նրան ներկայացավ նաև Մազբեթաց տերը: Նա արշավեց [ղեպի] Դարբանդ քաղաքը և նվաճեց, իսկ նրա միջնաբերդում կային Հազար տուն խաղարներ: Նա պաշարեց նրանց և Հարվածեց՝ նախ քարերով, ապա քարածե երկաթի կտորներով: Սակայն երբ այդ

էլ չօգնեց, նա դիմեց Կեսիի այն ազդյունը, որից Անուշիրուանը ջուր էր բերել նրանց՝ Զրամբարը և այնտեղ մորթեց կովեր, ոչխարներ և նրանց կեղտն ու գարշահոտ խեղճը նետեց նրա մեջ: Մի դիչեր այդպես մնալուց Հեառ ջուրը որդնոտեց, նեխեց ու ասպականւեց: Երբ դիչերը վրա հասավ, նրանք փախան ու լքեցին սիջնարերդը: Մասլամա իրն Արդ ալ-Մալիրը Դարբանդ քաղաքում Ասորիքի ժողովրդից քսան-չորս հազար բերեց բնակեցրեց, նրանց ոռոգիկ նշանակելով: Մինչ օրս էլ ոչ մի կառավարչի չեն թողնի իրենց քաղաքը մտնել, եթե իր Հեա դրամ չըրեր նրանց միջև բաժանելու: Նա (Մասլաման) չինեց ուտելիքի ու զարու շանճարաններ, դինասլահեստ, իսկ Զրամբարը հրամայեց հողով լցնել: Նա քաղաքը շենացրեց ու պարսպապատեց: Մարուան իրն Մուհամմադը Մասլամայի Հեա էր և միասին պաաերսւղմել էր խաղարների դեմ ու կասաղի կոիվներում աչքի բեկել: Մասլամայից Հետո Հիչամ [իսլիֆան] այս սահմանային դոտում (Արմինիա) նշանակեց Սաիդ ալ-Հարաչիին, որը մնաց երկու տարի:

Ապա սահմանային գոտում նշանակեց Աարուան իրն Մուհամմադին, որը կանգ առավ Քիսալում¹⁶² և նա էր, որ այս քաղաքը կառուցեց, իսկ սա Պարտավից քառասուն փարսախ Հեռավորության վրա է և Տփղիսից՝ քսան փարսախ:

Ապա Այանաց դռնից այն կողմ մտավ խաղարաց երկիր, իսկ Աբու Ցադիդ Ուսայդ իրն Ջաֆիր ալ-Մուլամիին լեռնական թաղավորների Հետ ուղարկեց, որ մտնեն Դարբանդի կողմից: Մարուանն արշավեց սլավոնների (սակսլիր) դեմ, որոնք ապրում էին խաղարաց հողում և նրանցից քսան հազար ծուխ գերեվարեց ու բնակեցրեց Կալսեթում, ապա նրանք սպանեցին իրենց իշխանին ու վախան, սակայն նա, հասնելով նրանց կոտորեց:

Երբ խաղարաց տիրակալը լսեց Մարուանի իր երկիրը բերած դոքերի բաղմության մասին և այն, թե ինչպես են սպառազինված, ինչպիսի դորություն ունեն, հուսալքվեց ու սարսափեց: Երբ [Մարուանը] մոտեցավ նրան, դեսպան (ռասուլ) ուղարկեց կոչ անելով ընդունել իսլամը, կամ պատերազմը: Նա ասաց՝ ընդունում եմ իսլամը, մարդ ուղարկիր, որ բացատրի ինձ: Այդպես էլ արեց և նա ընդունեց իսլամը: Մարուանը նրա Հետ հաշտություն կնքեց, նրան հաստատեց թագավորության մեջ և խաղարների մի մեծ բաղմություն բերեց ու բնակեցրեց Սամուրի և Շապորանի միջև՝ ալ-Լաքդ երկրի տափաստաններում:

Ապա Մարուանը մտավ Սարիր երկիրը, կոտորեց բնակիչներին, գրավեց ամրոցներ, իսկ Սաբիրի թագավորը հնազանդվեց ու հպատակվեց նրան: Նա հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ [թագավորը] պետք է տարեկան [ուղարկի] հազար գլուխ [ստրուկ], Հինգ հարյուր զուլամ¹⁶³, Հինգ հարյուր ազախին (հարճ) սև մազերով ու

Հոնքերով և երկար թարթիչներով, ինչպես նաև Հարյուր Հաղար մող [ցորեն] լցնի Դարբանդի շտեմարանները: Վերցրեց նա և պատանդներ: Մարուանը Հաշտություն կնքեց Տումանի ժողովրդի Հետ այն պայմանով, որ վճարի տարեկան Հարյուր գլուխ [ստրուկ], Հիսուն աղախին (Հարճ), Հիսուն դուլամ, ամեն մեկը Հինգ տարեկան սև մաղերով ու Հոնքերով և երկար թարթիչներով, ինչպես նաև քսան Հաղար մող [ցորեն] շտեմարանների համար: Մտավ Զիրիքիրան երկիրը և նրա թագավորը Հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ տարեկան վճարի Հիսուն դուլխ [ստրուկ] և տաս Հաղար մող [ցորեն] շտեմարանների համար: Ապա եկավ Համդին երկիրը, սակայն Համդինի [րնակիչները] մերժեցին Հաշտություն կնքել նրա Հետ: Մեկ ամիս պաշարելուց Հետո նա դրավեց բերդը և վառեց ու ավերեց: Դաշինք կնքեց այն պայմանով, որ տարեկան ուղարկեն Հինգ Հարյուր գլուխ [ստրուկ] միայն մեկ անգամ և դրանից Հետո ոչ մի նման պարտավորություն չեն ունենա, իսկ բացի այդ պարտավոր են տարեկան երեսուն Հաղար մող [ցորեն] ուղարկել Դարբանդի շտեմարանները:

Եկավ Սինդան¹⁶⁴ և այն գրավեց Հաշտությամը, պայմանով, որ նրա տերը միայն մեկ անգամ ուղարկի Հարյուր գլուխ [ստրուկ] և դրանից Հետո ոչ մի նման պարտավորություն չունենա, իսկ բացի դրանից տարեկան Հինգ Հաղար մող [ցորեն] բերել Դարբանդի շտեմարանները: Նա պարտավորեցրեց Թարաքսարանի րնակիչներին տարեկան տաս Հաղար մող [ցորեն] տանել Դարբանդի շտեմարանները: Սակայն Ֆիլանշահի վրա ոչ մի պարտավորություն չդրեց նրա ռազմական հմտության, գործիմացության և հավատարմության համար: Ապա Մարուանը կանդ առավ Լաքզի ամրոցի առջև, որի տերը հրաժարվել էր որևէ պարտավորություն վերցնել: Սա դուրս եկավ կամենալով գնալ խաղարաց տիրոջ մոտ, սակայն մի հովիվ նետով սպանեց նրան առանց ճանաչելու: Լաքզի ժողովուրդը նրա Հետ Հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ քսան Հաղար մող [ցորեն] տանի շտեմարանները:

Նրանց վրա կառավարիչ նշանակելով Ուաշրամ ալ-Սուլամիին, Մարուանը գնաց Շարուանի տիրոջ ամրոցը, որը կոչվում էր Ուիրս և գտնվում է ծովի ափին: Սա հպատակություն հայտնեց և պարտավորվեց տափարակ դաշտն իջնել: Նա նրա վրա տարեկան պարտավորություն դրեց տաս Հաղար մող [ցորեն]: Շարուանի տիրոջը պարտավորեցրեց լինել մահմեդական ղորքի առաջապահում խազարների դեմ արշավանքի ժամանակ և թիկունքում՝ վերադարձի ժամանակ: Ֆիլանշահին պարտավորեցրեց միայն արշավանքներին մասնակցել, իսկ Թաքարսարանշահին՝ լինել թիկունքում արշավելիս, իսկ վերադարձին՝ լինել առաջապահում: Ապա Մարուանը գնաց Դիդոյք և Հաղթեց նրանց:

Երբ նրան հասավ ալ-Վալիդ իրն Յադիդի սպանման լուրը, նրա ղեմ ապստամբրեց Սարիտ իրն Նուսայմ ալ-Ջուդամին: Սրա մոտ եկավ Մուսաֆիր ալ-Կասսարը, որին Դահհաթ խարիջին Դարրանդի կառավարիչ էր նշանակել և նրան (Սարիտին) համամիտ գտնվեց, իսկ վերջինս Հայաստանի ու Առաքառականի կառավարիչ նշանակեց նրան: [Սարիտը] ծառայած եկավ Արդարի և նրան միացան տեղի իսարիջիները (շուրատ)¹⁶⁵: Նրանք բոլորը եկան Բաղսարվան և այդտեղ դտան համակիր մարդկանց, որոնք միացան: Եկան Վարդանսուկերա, որի ընակիչներից մի մեծ խումբ, որ համամիտ էր նրան (Սարիտին) միացան, Հետո եկան Բայրական, որտեղ նույնպես համակիրների մի մեծ խումբ միացավ: Վերջապես եկան Յունան¹⁶⁶:

Մարտան իրն Մուհամմադը Իսհակ իրն Մուսլիմին¹⁶⁷ նշանակեց Հայաստանի կառավարիչ և սա երկար կովեց Մուսաֆիրի ղեմ, որը Սիսականի Ծնհեր ամրոցում էր:

Հետագայում երբ եկավ օրհնյալ տերութունը (Արրասյանները) և Արու Զուսաֆար ալ-Մանսուրը՝ Արու-յ-Այրաս ալ-Սաֆֆահ [խալիֆայի] օրոք դարձավ Ջադիրայի ու Հայաստանի կառավարիչ, Մուսաֆիրի ու նրա կողմնակիցների ղեմ ուղարկեց Ուրասանի ընակիչներին մի ղորավարի, որը կովեց, մինչև որ հաղթեց ու սպանեց Մուսաֆիրին: Բայրականի ժողովուրդն ամրացել էր Ծնհեր ամրոցում, ղեկավար ունենալով Կադադ իրն Ասֆար ալ-Բայրասկանին, սակայն ստիպված եղավ ցած իջնել (ներում չնորհվեց) երաշխավորագիր ստանալով:

Երբ Մանսուրը խալիֆա դարձավ, Յադիդ իրն Ուսայդ ալ-Սուլամին¹⁶⁸ Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց և սա նվաճեց Այանաց ղուրը և այնտեղ հաստատեց Հեծյալ կայադոր (ոարիթա) արքունի ղորքից (աշլ ալ-դիվան): Նա ճնչեց ծանարներին (ալ-Սաննարիյա) մինչև որ ստիպեց խարաջ վճարել:

Մանսուրը գրեց նրան հրամայելով փեսայանալ խաղարաց թագավորին: Այդպես էլ արվեց և նրա դուստրը մի տղա ծնեց, որը մեռավ, իսկ նա (դուստրը) ծննդարերության ժամանակ մեռավ:

Յադիդը մարդ ուղարկեց Շարուան երկրի նավթահանքերը և աղահանքերը, որպեսդի հարկ ղրվի և վերակացու նշանակվի: Յադիդը կառուցեց Արջիլ ալ-Սուդրա (Փոքր) և Արջիլ ալ-Քուրրա (Մեծ) քաղաքները և այնտեղ ընակեցրեց Պաղեստինի ժողովրդից:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրն Իսմաիլը, լսելով Պարտավի բնակիչ ծերունիներից, թե Շամախի քաղաքը, որը Շարուանի նահանգում է, կոչվել է Շարուանի թագավոր ալ-Շամմախ իրն Շուջայի անվամբ, սա՝ իրն Սալմ ալ-Բահիլի Հայաստանի կառավարիչ եղած չրջանում:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրն Իսմաիլը, լսելով ծերունիներից, թե [Յադիդ] իրն Ուսայդ և Բաքբար իրն Մուսլիմ [կառավարիչների]

Հանվելուց Հետո Հայսոսաանի ժողովուրդն ապստամբեց Հասան իրն Կահնարա ալ-Թաիի կառավարչության շրջանում: Նրանց պետն էր Հայալզի Մուշեղը (Մուշալիլ ալ-Արմանի)¹⁶⁹: Մանսուրը նրան օգնական դորբ ուղարկեց, որի հրամանատարն էր Ամիր իրն Իսմաիլը: Հասանը կոպեց Մուշեղի դեմ, որն սպանվեց ու նրա դորքը ցրվեց: Նրա (Հասանի) դործերը հաջող զնացին և նրա անունով էր որ կոչվեց Հասան դեար Բայրականսու, այն այգին (րաղ), որը կոչվում է Հասանի այլի և Հասանիյա կոչված կալվածները Պարտավում:

Հասան իրն Կահնարայից Հետո կառավարիչ դարձան [հաջորդաբար] Օսման իրն Ումարա իրն Նուրայմը¹⁷⁰, Ռաուհ իրն Հատիմ ալ-Մուհալլիին¹⁷¹, Նուրայմա իրն Նադիմը¹⁷², Յադիդ իրն Մադիադ ալ-Շայրանին¹⁷³, Ուրայյալլա Հին ալ-Մահդին¹⁷⁴, ալ-Ֆադլ իրն Յահան¹⁷⁵, Սաիդ իրն Սալիմը¹⁷⁶, Մուհամմադ իրն Յադիդ իրն Մադիադը¹⁷⁷: Այս բոլորի մեջ ամենախիստ կառավարիչը Նուրայման էր, որը Դվինում ու Նախնավանում հարկը ըստ տարածության (միսահա) վճարելու [սկզբունքը] հաստատեց, ինչ որ նախկինում չկար:

Հայաստանի պատրիկները իշխում էին իրենց տիրույթներում (երկիրներ, աշխարհներ) և ամեն մեկը պաշտպանում էր իր դավաորը: Երբ սահմանային ամրությունը զալիս էր որևէ կառավարիչ, չուրջը սլտտվում (ուսումնասիրում) էին. եթե նա նրանց Հետ դուսպ էր, դաժան և ուժ ու սպառազինություն ուներ, վճարում էին խարաջը ու հնազանդվում, այլապես՝ հայհույում էին ու արհամարհում:

Այսպես, Մամունի խալիֆայության շրջանում կառավարիչ դարձավ Նալիդ իրն Յադիդ իրն Մադիադը, որը նրանցից նվերներ էր բնդունում և նրանց Հետ անձամբ բարեկամարար չփվում էր, իսկ այս րանը փչացրեց նրանց և նրան հաջորդող Մամունի նշանակած մյուս կառավարիչների նկատմամբ հանդուղն դարձրեց: Ապա Մուտասիմ Բիլլահը սահմանային ամրությունների (Արմինիա) կառավարիչ նշանակեց ալ-Հասան իրն Ալի ալ-Բադդիսին¹⁷⁸, որը հայտնի էր Մամունի անվամբ: Սա անփույթ գտնվեց (ազատ թողեց) նրա պատրիկների և աղատների նկատմամբ, մեղմ վարվեց այնքան, որ առավել ևս անհնազանդ դարձան տիրակալի (սուլթան) հանդեպ և չարացան նրա նշանակած պաշտոնյաների դեմ: Օմայանների մաուլա Իսհակ իրն Իսմաիլ իրն Շուլայրը տեր դարձավ Վիրքին, իսկ Սմրատի որդի Սահլ (Սահլ իրն Սինրաթ)¹⁷⁹ պատրիկն ապստամբեց Հայդար իրն Քաուս ալ-Աֆշինի¹⁸⁰ նշանակած կառավարչի դեմ, սպանեց նրա քարտուղարին, իսկ ինքը հագիվ հոգին ազատեց փախուստով: Ապա Հայաստանի կառավարիչ դարձան պաշտոնյաներ, որոնք բնակիչներից բնգունում էին «ողորմություն» և ինչքան խարաջ էին տալիս, այդքանով գոհանում էին:

Սակայն հավատացելուց իշխան ալ-Մուտավաքբիլ Ալալահը, իր

խալիֆայութիւնից երկու տարի անցնելուց Հետո Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Յուսուֆ իրն Մուհամմադ ալ-Մարուադիին¹⁸¹։ Երբ Ուլաթ Հասաւ, ձերբակալեց նրա պատրիկ Աշոտի որդի Բագարատին¹⁸² (Բակրաթ, Բուկրաթ իրն Աշութ) և տարավ Սամառա¹⁸³ (Սուռա ման ոռա)։ Պատրիկները, աղասները և բոնի տիրացողները¹⁸⁴ այս բանից դայրացան։ Ապա նա իր մի պաշտոնային, որը կոչվում էր ալ-Ալա իրն Ահմադ¹⁸⁵, ուղարկեց Սիսականում մի վանք, որը կոչվում էր Բաժակների (սկիհ) վանք (Դայր ալ-Ակղահ) և Հայաստանի քրիստոնյաներն այն շատ էին մեծարում ու պարգևներ րնծայում։ Սա Հափշտակեց ամրողջ ունեցվածքը և բոնութիւն գործադրեց նրա մարդկանց (վանականների) նկատմամբ։ Պատրիկները դայրացան ու Համբրութիւնից դուրս եկան և իրար միջև նամակագրութեամբ միմյանց դրդեցին անհնադանդութեան ու ռմբոստութեան։ Նրանք դադտնի գրգռեցին խութեցիներին (ալ-Նուայսիյա), և Արթան անունով Հայտնի անհավատ գեղջուկին, Հարձակվելու Յուսուֆի վրա, քանդի նա գերել էր նրանց պատրիկ Բագարատին։ Նրանցից, ինչպես նաև բոնի տիրացողներից ամեն մեկը ձիավորներ ու ռադմիկներ ուղարկեց այդ բանում նրանց օղնելու։ Սրանք Հարձակվեցին [Յուսուֆի] վրա Տարոնում (Թարուն)¹⁸⁶, իսկ նա իր մարդկանց ցրել էր դյուղերում։ Սպանեցին նրան ու նրա ճամբարում եղած ամեն ինչը տարան։

Ապա Հավատացելոց իշխան ալ-Մուտավաքքի Ալալահը Հայաստան ուղարկեց Բուդա ալ-Քաթիբին (ավադ)¹⁸⁷, որը երբ Բաղնշ (Բադլիս)¹⁸⁸ Հասաւ, ձերբակալեց Մուսա իրն Զուրարային¹⁸⁹, իսկ սա Յուսուֆի սպանութիւնը ցանկացողներից էր և այդ նպատակով օգնել էր, քանզի դայրացած էր Բագարատի ձերբակալման համար։ Նա (Բուդան) պատերազմեց խութեցիների դեմ, ահռելի կոտորած արեց, մեծ բաղնութիւն գերեվարեց, ապա արշավեց Վասպուրականի պատրիկ Գագիկի որդի Համադասպի որդի Աշոտին¹⁹⁰ (Աշութ իրն Համգա իրն Զաջիկ), որն Ադքակի (ալ-Բակ)¹⁹¹ տներն էր, երաշխավորելով իջեցրեց իր ամրոցից և ուղարկեց Սամառա։

Ապա դիմեց Վիրք, Հաղթեց Խահակ իրն Խսմաիլին, ձերբակալեց և անմիջապես սպանեց, նվաճեց Վիրքը և Առանի ու Հայաստանի արտաքին (բարձրագիւր) կողմերում՝ Սիսականում ապստամբած ու խռովարար քրիստոնյաներին ու այլոց տարավ իր Հետ, մինչև որ այս սահմանային ամրութիւնների գոտին այնպես Հանդարտվեց, որ նախկինում երբեք չէր եղել։ Ապա եկավ Սամառա 241 (22 մայիս 855 — 9 մայիս 856) թվականին։

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՈՒ ՄԱՂՐԻՔԻ ՆՎԱՃՈՒՄԸ

ԼՂ 218 - 219

Ամր իրն ալ-Ասր¹⁹² Լոր նվաճեց Ֆուսթատը¹⁹³։ Աբդալլահ իրն Հուդայֆա ալ-Սահմիին ուղարկեց Այն Շամս (Հելիոպոլիս)¹⁹⁴ և սա նվաճեց նրա հողերը ու դաշինք կնքեց Ֆուսթատի հետ կնքվածի պայմաններով։ [.....]

Եվ Ուկրա իրն Ամիր ալ-Ջահնին, ասվում է նաև որ ոչ թե նրան, այլ իր մաուլա Վարդանին, որը Կահիրեի (Միսր) Վարդանի չուկայի (Սուկ Վարդան)¹⁹⁵ տերն էր, ուղարկեց Երկրի ստորին մասերի ըլլող դյուղերը և սա էլ նույնն արեց։ Այսպիսով, Ամր իրն ալ-Ասր ամրող-ջացրեց Եղիպտոսի նվաճումը և նրա հողերը դարձան հարկատու (արդ խարաջ)։ [.....]

Մուավիան զրել է Վարդանին՝ Ամրի մաուլային, թե ավելացրու հարկը ամեն մի դստի մարդու վրա մի կիրաթ¹⁹⁶։ Սակայն նա պատասխանում է՝ ինչպես կարող եմ ավելացնել, չէ որ նրանք ունեն պայմանադիր առ այն, որ ավելին նրանցից չպետք է պահանջվի։

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ՆՎԱՃՈՒՄԸ

ԼՂ 222 - 223

Մուկաուկայսր Ամրի հետ դաշինք կնքեց տասներեք հազար դինար վճարել պայմանավորվելով և այն պայմանով, որ ով ուզենա կարող է Ալեքսանդրիայից հեռանալ և ով կամենա, կմնա ու կքնակվի նրանում, ամեն մի չափահաս դատի պարտավոր է Երկու դինար վճարել և այս ձևով դրվեց պայմանադիրը։ Ապա Ամր իրն ալ-Ասր Ալեքսանդրիայում իրեն փոխանորդ թողեց Աբդալլահ իբն Հուդայֆա ալ-Սահմիին մահմեդականների մի հեծյալ կայազորով, իսկ ինքը գնաց Ֆուսթատ։

[Ալեքսանդրիայի] հոռոմները դրեցին Հերակլի որդի Կոստանդինին¹⁹⁷, որն այդ ժամանակ նրանց թագավորն էր, տեղեկացնելով, թե մահմեդականները սակավաթիվ են իրենց մոտ և որ իրենք նվաստացած վիճակում են ջիզիա վճարելով։ Իսկ նա (Կոստանդինը) իր մերձավորներից Մանուկին¹⁹⁸ ուղարկեց երեք հարյուր նավերով, ռազմիկներով լի և սա մտավ Ալեքսանդրիա, կոտորեց ամրողջ մահմեդական կայազորը ու միայն փախչողները փրկվեցին։ Սա տեղի ունեցավ քսանհինգ (28 հոկտեմբեր 645 - 16 հոկտեմբեր 646) թվականին։

Երբ Ամրը այս լուրն իմացավ, տասնհինգ հազարով եկավ ու

տեսավ, որ նրանց ռադիկները յուրս գալով [քաղաքից] չարագործություններ էին անում և զիպատական գյուղերում Ալեքսանդրիայից այն կողմ: Մահմեդականները բախվեցին նրանց հետ և թեև մեկ ժամ նևտերի տարափի տակ ընկան, իրենց վահաններով պաշտպանվեցին: Ապա համարձակ հարձակվեցին ու մեծ ճակատամարա եղավ, անհավասները փախան և ոչ մի ելք չգտնելով ապաստանեցին՝ Ալեքսանդրիայում ու սյաչտսլանվեցին: Նրանք քարտնետ մեքենաներ գրեցին և Ամրը կատաղի կովեց նրանց դեմ և քարանետ մեքենաներ ղենլով քանդեց նրա պարիսպները, համառ կովով մտավ ու սրով նվաճեց: Սա կոտորեց ռադիկներին, ղերեվարեց նրանց երեխաներին: Նրա բնակիչ հոռոմների մի մասը փախավ Ռումի երկիրը, իսկ Ալլահի թշնամի Մանուելը սալանվեց:

Ամրը ու մահմեդականները քանդեցին Ալեքսանդրիայի պարիսպը, քանդի Ամրը երգվել էր, որ գրավելու պարագային այդպես էր վարվելու:

ՊԱՊԻՐՈՒՍԻ ԳԱԼԱՐՆԵՐԻ (ԿԱՐԱԹԻՍ) ՄԱՍԻՆ

ԼՂ 241 - 242

Պապիրուսի ղալարները ուղարկվում էին հոռոմոց երկիրը Եգիպտոսից, իսկ արարները հոռոմներից ստանում էին ղինարներ: Արգ ալ-Մալիք իրն Մարուանն առաջինն էր, որ ղալարների (թավամիր) գլխին սովորություն մտցրեց գրել՝ ասա նա է միակ Ալլահը, և այլ բաներ Ալլահի հիշատակությունը:

Ռումի թագավորը գրեց նրան՝ ղուք ձեր պապիրուսի ղալարների վրա գրում եք այնպիսի բաներ, որ մենք ատում ենք, եթե ղրանից հրաժարվեք՝ լավ, իսկ եթե ոչ, ապա ղինարների վրա կգրենք այնպիսի բաներ ձեր մարգարեի մասին, որ ղուք կսկսեք ատել:

Սա խիստ ղայրացրեց Արգ ալ-Մալիքին թեև չէր սիրում հրաժարվել մի լավ օրենքից, որը ղրել էր, լուր ուղարկեց Պալիդ իրն Ցաղիդ իրն Մուավիային ասելով՝ ով Արու Հաչիմ, փորձանք է պատահել և պատմեց եղևությունը: Ասաց նրան [Պալիգը]՝ մի վրդովվիր ով հավատացելոց իշխան, այլ արգելիր նրանց ղինարների օգտագործումը և առևտուրը ղրանցով ու հատանիր մարդկանց համար [նոր] ղրամներ, որոնց վրա անհավատները կտեսնեն այն, ինչ ատում էին տեսնել մեր ղալարների վրա: Ասաց նրան Արգ ալ-Մալիքը՝ ղու հանգստացրիր իմ միտքը, թող Ալլահը քո միտքը հանգստացնի:

Ասել է Ավանա իրն ալ-Հաքամը, թե [նախկինում] ղալարների գլխին ղպտիները հիշում էին Քրիստոսին և նրան վերագրում աստվածություն ու խաչ էին ղնում «հանուն Ալլահի ամենագութ, ամեն-

նողորմ» խոսքերի փոխարեն:

Այսպիսով Ռուսի թագավորը դժգոհ էր և դայրացած Աբդ ալ-Մալիքի փոփոխությունից:

Ասել է Մադաինին, որ Մասլամա իբն Մուհարիրը նշել է, թե իսլամի իրեն Ցադիդը խորհուրդ է տվել Արդ ալ-Մալիքին արգելել նրանց զինարևները ու զրանցով առևտուր անելը և թույլ չտալ, որ Ռուսի երկիրը սլասիրուսի դալարներ (կարաթիս) ուղարկվեն:

Այսպիսով ոչ մի սլասիրուսի դալար չուղարկվեց նրանց մոտ:

ՍԱՎԱԴԻ¹⁹⁹ ՆՎԱՃՈՒՄԸ
ԱՐՈՒ ԲԱՔՐ ԱԼ-ՍԻԴԻԿԻ²⁰⁰ ՈՒԼԻՖԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Էջ 242

Մուսաննա իրեն Հարիսա իբն Սալմա իբն Դամդամ ալ-Շայրանին իր մարդկանցով արչավանքներ էր կատարում Սավադ: Լսելով այդ մասին Արու Բաքրը Հարցուիորձ արեց նրա մասին և Կայս իբն Ասիմ իրեն Սինան ալ-Մինկարիից իմացավ, որ նա Համբավից զուրկ անձնավորություն չէ, ոչ էլ անհայտ ծագումով ու կամ անդոր, այլ դա Մուսաննա իբն Հարիսա ալ-Շայրանին է: Հետագայում Մուսաննան ներկայացավ Արու Բաքրին և ասաց՝ ով Ալլահի մարգարեի խալիֆա ինձ դարձրու կառավարիչ իմ տոհմի այն մարդկանց վրա, որոնք ընդունել են իսլամը, որպեսզի կովեմ այդ օտարների՝ պարսիկների դեմ: Արու Բաքրը մի վավերագիր տվեց այդ մասին: Մուսաննան առաջ խաղաց մինչև որ հասավ Նաֆֆան և նրա ժողովրդին կոչ արեց ընդունելու իսլամը և նրանք ընդունեցին:

Արու Բաքրը դրեց Նալիդ իբն ալ-Վալիդ ալ-Մալսուդին հրամայելով գնալ Իրաքի դեմ, ասվում է, թե նա Մադինայից ուղարկեց նրան, իսկ Մուսաննա իբն Հարիսային դրեց, որ նրան ընդունի և հնազանդ լինի:

Էջ 244

Ապա Նալիդը գնաց Մուջտամա ալ-Անհար (գետերի միասնություն), ուր հանդիպեց Աղադբիհը՝ հրամանատարը Նոսրուդի այն սահմանային ամրությունների (բերդերի), որոնք ընկած էին պարսիկների ու արաբների միջև: Մահմեդականները կովեցին նրա դեմ ու հաղթեցին: Ապա եկավ Նալիդը ու կանգ առավ Նաֆֆանում: Ուրիշներ ասում են, թե նա ուղիղ գնաց Հիրա²⁰¹, ուր հանդիպեց Աբդ ալ-Մասիհ (ծառա Քրիստոսի) իբն Ամր իբն Կայս իբն Հայյան իբն Բուկայային, իսկ վերջինիս անունը Հարիսա և Աղդ ցեղից էր, Հանի իբն

Կուրայսա (Կարիսա) իրն Մասուդ ալ-Շայրանիին և Իյաս իրն Կարիսա ալ-Թաիին, որին ուրիշները ասում են Ֆարուա իբն Իյաս: Սա խոսքով Պարվեզի կողմից Հիրայի կառավարիչ էր նշանակված Նուման իրն ալ-Մունզիրից հետո:

Սրանք պայմանագիր կնքեցին Նալիդի հետ այն պայմանով, որ տարեկան հարյուր հազար դիրհեմ վճարեն, իսկ ուրիշներ ասում են, թե ութսուն հազար դիրհեմ էր և պարտավորվում էին լրտեսություն անել մահմեդականների համար պարսիկների դեմ, իսկ Նալիդը չսխառք է կործաններ նրանց ոչ մի եկեղեցին կամ ամրոցը:

Էջ 245

Ինձ պատմել է Աբու Մասուդ ալ-Քուֆին, լսելով Իրն Մուջալիդից, իսկ սա՝ իր հորից, սա էլ՝ Շաարիից, թե խուրայմ իրն Աուս իրն Հարիսա իբն Լամ ալ-Թաիին ասել է մարզարևին՝ Եթե Ալլահի օգնությամբ նվաճես Հիրան, ես քեզ ինդրում եմ, որ ինձ առաջ Բուկայայի դուստրը: Երբ Նալիդն ուզեց պայմանագիր կնքել Հիրայի բնակչության հետ, խուրայմն ասաց՝ մարզարևն ինձ է տվել Բուկայայի դստերը և նա չպետք է մտնի քո պայմանագրի մեջ: Այս բանը վկայեցին Բաշիր իրն Սաադը և Մուհամմադ իրն Մասլաման անսարևներից²⁰², ուստի Նալիդը նրան (աղջկան) չհիշեց պայմանագրի մեջ, այլ հանձնեց խուրայմին: Ապա խուրայմը նրան վաճառեց հազար դիրհեմով, քանզի ինքը շատ ծեր էր նրա հետ ամուսնություն համար: Մեկն ասաց խուրայմին՝ նա շատ է ժան վաճառվեց, նրա տոհմակիցները այդ գումարի մի քանի անգամ ավելին կտային: Իսկ նա պատասխանեց՝ ես երբեք չեմ իմացել, թե տաս հարյուրից (հազար) [մեծ] թիվ կա:

ԿԱԴԻՍԻՑԱՑԻ²⁰³ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

Էջ 255 – 259

Մահմեդականները գրեցին Օմար իրն ալ-Նաթթաբին տեղեկացնելով, թե պարսիկները (հալ Ֆարիս) մեծ բազմությամբ հավաքվել են և օգնություն խնդրեցին: Սա ուղեց անձամբ արշավել ու դռք հավաքեց, սակայն Աբրաս իբն Աբու Մութթալիբը և Ալլահի առաքյալի մերձավորներից մի խումբ ծերունիներ նշեցին, որ նա պետք է մնա տեղում ու դռք ուղարկվի և այդպես էլ արեց: Այլ իրն Աբու Թալիբը նրան ուղեց համոզել, որ նա անձամբ գնա, սակայն Օմարն ասաց՝ ես որոշել եմ տեղում մնալ: Օմարն առաջարկեց Ալիին գնալ արշավանքի, իսկ սա մերժեց: Այդ ժամանակ Օմարը կամեցավ, որ

286

Սաադ իրն Ջայգ իրն Ամր իրն Նուֆայլ ալ-Աղավին գնա; Վերջապես որոշեց ուղարկել Սաադ իրն Արու Վակկասին, ասելով, թե նա քաջ է և լավ նշանառու: Ուրիշներ ասում են, թե այդ ժամանակ Ջայգ իրն Ամրը Ասորիքում արշավանքով էր զբաղված:

Սաադը եկավ Իրաք և կանդ առավ Սաալարիյայում երեք ամիս, որի ընթացքում բոլոր զորքերը հավաքվեցին: Ապա տասնհինգ (14 փետրվար 636 – 1 փետրվար 637) թվականին եկավ Ուղայք: Այդ ժամանակ Մուսաննա իրն Հարիսան հիվանդ էր և խորհուրդ տվեց Սաադին թշնամուն հանդիպել Կադիսիյայի և Ուղայքի միջև: Նրա վիճակը վատացավ, նրան տարան իր տոհմակիցների մոտ, ուր մեռավ: Սաադն ամուսնացավ նրա կնոջ հետ:

Ասել է Վակիդին, թե Մուսաննան մեռավ Ռուստամի²⁰⁴ գալուց առաջ: Եկավ Ռուստամը, որը ծագում է Ռեյից, սակայն ասվում է նաև թե Համադանի ժողովրդից է, ապրել է Բուրսում, ապա եկել ու հաստատվել է Հիրայի ու Սալլահինի միջև չորս ամիս: Այստեղ նա ոչ մի ռադմական գործողություն չձեռնարկեց մահմեդականների դեմ, իսկ սրանք ճամբար էին դրել Ուղայքի ու Կադիսիյայի միջև: Ռուստամը առաջ մղեց Ջու-լ-Հաջիրին, որը բանակ էր դրել Թիդնարադում: Կռապաշտները մոտավորապես հարյուր քսան հազար էին, ունեին երեսուն փիղ և իրենց մեծ դրոշը, որը կոչվում է Քավեհի դրոշ (Դիրաֆչիքարիան): Մահմեդականների զորքը ինը կամ տաս հազարի միջև էր և երբ անասնակերի և ուտելիքի կարիք էին դրում, ձիավորներ էին ուղարկում երկրի ներսը ու եփրատի ստորին մասերն ասպատակում էին: Օմարը Մադինայից նրանց ուղարկում էր ոչխարներ, ուղտեր մորթելու համար: [.....]

Կադիսիյայի ճակատամարտի օրը Օմարը դրեց Արու Մուսային (Բասրայի կառավարիչ) հրամայելով օգնություն ուղարկել Սաադին և նա ուղարկեց Մուդիրային ութ հարյուր, ասում են նաև չորս հարյուր, ռադմիկներով: [.....]

Օմարը գրեց Սաադին, հրամայելով, որ պարսիկների մեծավորի մոտ պատվիրակություն ուղարկվի իսլամ առաջարկելու նպատակով [.....]

Ապա մահմեդականները ուղարկել էին մի խումբ ռադմիկների անասնակեր ճարելու համար, որը [պատահաբար] հանդիպեց պարսից հեծյալներին և սա ճակատամարտի պատճառը դարձավ: Պարսիկները կանչեցին իրենց հեծելազորին, իսկ մահմեդականներն՝ անասնակերի համար գնացողներին (հեռացածներին) և մի կատաղի մարտ սկսվեց նրանց միջև: Սա կատարվեց կեսօրից հետո:

Ամր իրն Մաադիքարի ալ-Ջուրայգին դրոհեց և մի պարսիկ մեծավորի վրից բռնելով դրեց իր առջև թամբի վրա և ասաց՝ ես Արու Սաուրն եմ, ինձ նման արեք: Ապա փղերից մեկին տապալեց և ասաց՝

ձեր սրերով յորանց կնճիթներին խփեցեք, նրա ամենախոցելի տեղը կնճիթն է:

[Արու Միհջանը] նստելով Սաադի ձին, գրոհեց պարսիկների դեմ ճեղքելով նրանց շարքերը և իր սուրը խրելով սպիտակ փղի կնճիթի մեջ և նրան տապալեց:

Այդ օրը (ճակատամարտին) Թուլայնա իրն ինուայադ ալ-Ասադին աչքի ընկավ և մի հարվածով կտրեց Գալենոսի (Ջալինոս) սաղափարտից ներքև, սակայն չկարողացավ ղլուխը կտրել: Կայս իրն Մաքչուհը դռաց մարդկանց՝ սպանվելն աղնվականների ճակատադիրն է, մի թույլք որ այս անթլփատները մեռնելու առավել նախանձախնդիր լինեն, քան մենք: Այս ասելով նա հարձակվեց ու կատաղի կովեց: Այլահի օղնությամը Ռուստամն սպանվեց, իսկ մարմինը դտնվեց ըաղում հարվածներով ու խոցերով ծածկված, այնպես, որ հայտնի չէր, թե ով է սպանել: [.....]

Կաղիսիյայի ճակատամարտը տեղի ունեցավ Հինդարթի, ուրբաթ օրերը և շաբաթի դիշերը ու Հետադայում կոչվեց «յայատ ալ-Հարիր» (հառաչանքի գիշեր): [.....]

Ըստ Վակիդիի մի խումը սլարսիկներ իրենց դրոշը ամուր խրելով գետին ասացին՝ մենք մեր դիրքերը չենք թողնի մինչև մեռնենք: Սալման իրն Ռաբիա ալ-Բահիին հարձակվեց ու սպանեց նրանց, լսելով դրոշը:

ՏԻԶՐՈՆԻ (ՄԱԴԱԽՆ) ՆՎԱՃՈՒՄԸ

Լջ 262 - 263

Կաղիսիյայից Հետո մահմեդականները դնացին ու անցնելով Քաար վանքը հանդիպեցին Նախիր Ուանին, որը հայտնվեց Տիգրոնի ժողովրդից մեծ խմբի (ոաղմիկների) Հետ: Նրանք բախվեցին և Զուհայր իրն Սուլայմ ալ-Աղդին Նախիր Ուանին վրդից բռնեց ու գետին տապալեց: Նա Նախիր Ուանի մեջքից մի դաշույն վերցրեց, պատռեց որովայնը և սպանեց:

Սաադն ու մահմեդականներն առաջ խաղացին և հասան Սաբաթ, ապա հավաքվեցին Բահուրասիթի²⁰⁵ մոտ, որը Շիկկ ալ-Քուֆայի կողմն է (Տիգրիսի արևմտյան ափին): Այստեղ մնացին ինն ամիս, ասվում է նաև տասնութ ամիս, այնպես որ թարմ արմավը երկու անգամ կերան: Քաղաքի բնակիչները կոպում էին, սակայն երբ նրանք թուլացան [արաբները] մտան քաղաք: Երբ մահմեդականները քաղաքը նվաճեցին, Պարսից թագավոր Հագկերտը²⁰⁶, Շահրիարի որդին փախուստի դիմեց: Նա Տիգրոնի Աբյադ բերդի պարսպից դամբուղով կախվեց և արամեացիք այդ պատճառով նրան Բար

Ջարիլա (յաւմրյուղի որդի) կոչեցին: Նա գնաց Հուլուան²⁰⁷ իր հետ տանելով հայտնի մեծամեծներին (հեծյալներին), ինչպես նաև պետական դանձարանը (րայտ ալ-մալ), թեթե իրերը, անձնական գանձարանը, կանանց ու երեխաներին: Այն տարին, երբ նա փախավ, ամրողջ Պարսկաստանի համար դարձավ սովի ու ժանտախտի տարի: Ասլա մահմեդականներն անցնելով մի ծանծաղուտ, գրավեցին [Տիղրոնի] արևելյան քաղաքը: [.....]

Կադիսիայում պարսկերէն հետո պարսիկները մնացորդները եկել էին Տիղրոն (Մազահին), որի ջրերն այնքան էին հորդել, որ երբեք չէր եղել: Պարսիկները նավերն ու լաստերը քեցին դեպի արևելյան ափերը և վառեցին կամուրջը, իսկ Սաադը և մահմեդականները տխրեցին, քանզի անցնելու միջոց չունեին: Մահմեդականներն ուղարկեցին մի մարդու, որը ձիուն հեծած լողաց անցավ, նույն ձևով լողացին նաև մյուս մահմեդականները: Ապա նավերի տերերին ստիպեցին բեռներն անցկացնել: Ասացին պարսիկները՝ աստված վկա, մենք պարզասլես դեւերի (ջինն) հետ ենք կովում և փախուստի դիմեցին: [.....]

Ինձ պատմել է Արդալլահ իրն Սալիհը, լսելով վստահելի մարդկանցից, թե Մուջալիդ իրն Սաիդը, որը լսել է Ծաարիից, ասել է՝ Տիղրոնի դրավման օրը մահմեդականները խլեցին Ոսորովի հարձերից չատերին, որոնք երկրի տարբեր ծագերից էին բերվել և նրա համար չոպլորեն զարդարված էին. իմ մայրը դրանցից մեկն էր: Պատմել է, որ այդ օրը մահմեդականները քաֆուրը (կամֆորա) առնում գցում էին կերակուրի կաթսայի մեջ, կարծելով որ աղ է:

Ասել է Վակիդին, որ Սաադը Տիղրոնի ու Ջալուլայի²⁰⁸ նվաճումը վերջացրել է 16 (2 փետրվար 637 – 22 հունվար 638) թվականին:

ՋԱԼՈՒԼԱՅԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ²⁰⁹

Լջ 264

Տիղրոնում (Մազահին) մի քանի օր մնալուց հետո մահմեդականները լսեցին, թե Հադկերտը մեծ զորք է հավաքել և ուղարկել է իրենց դեմ, իսկ նրանց հավաքավայրը Ջալուլան էր: Սաադ իբն Աբու Վակկասը նրանց դեմ ուղարկեց Հիշամ իբն Ուտրա իբն Աբու Վակկասին տասներկու հազար զորքով: Մահմեդականները տեսան, որ պարսիկները խրամատներ էին փորել ու ամրացրել իրենց ընտանիքներին և ծանր բեռները թողել էին Ուանիկինում²¹⁰, որոշած լինելով երբեք չնահանջել: Նրանց օգնական զորքեր էին գալիս Հուլուանից և Ջիրալից²¹¹: Մահմեդականներն ասացին՝ պետք է աճապարել ու հարձակվել նախքան օգնական զորքերի չատանալը: Նրանք հարձակվեցին,

ընդ որում Հուջր իրն Ազի ալ-Քինդին աջ թևին էր հրամայում, Ամր իրն Մաադիքարիբը հրամայում էր հեծելազորքին, իսկ Թուլայհա իրն Ուսվայիդը՝ հետևակին։ Այս անգամ պարսիկների հրամանատարն էր Ռուստամի եզրայրը՝ Նուռազազը։

Սա ամենակատաղի կռիվն էր, որ տեղի էր ունեցել [այդ օրերին], ազեզներից նետեր էին արձակում, նիզակներով խոցում էին մինչև ջարգվելը, սրերով հարվածում էին մինչև ճկվելը։ Ապա մահմեդականներն այնպիսի մեծ հարձակում գործեցին, որ պարսիկներին քշեցին իրենց դիրքերից ու փախուստի մատնեցին։ Պարսիկները փախում էին, իսկ մահմեդականները հետապնդում էին սաստիկ կոտորելով, մինչև որ գիշերը վրա հասավ և նրանք վերադարձան իրենց ճամբարը։ Հաշիմ իրն Ուսթան Ջալուլայում թողնելով Ջարիր իբն Աբդալլահին, մեծ հեծելազորքով առաջացավ, որպեսզի լինի թշնամու և մահմեդականների միջև։ Սակայն Հազկեբտը թողեց Հուլուանը և հեռացավ։ [.....]

Այսպիսով, Տիդրիսի Սավադում (Սավադ Դիշլա) չմնաց մի վայր, որ նվաճված չլիներ մահմեդականների կողմից։

ԼՂ 265

Ջալուլայի ճակատամարտը տեղի ունեցավ տասնվեց (2 փետրվար 637 – 22 հունվար 638) թվականին։

Իսլամն ընդունեցին Ջամիլ իբն Բուսբուհրան՝ Ֆալախիջի ու Նահրայնի ղեկավար, Բիսթամ իբն Նարսին (Ներսես) Բաբելոնի ու Ուաթարնիյայի ղեկավար, Ռուֆայլը՝ ալ-Ալի ղեկավար, Ֆայրուզը Նահր ալ-Մալիքի (Թագավորի գետ) ու Քուսիի ղեկավար և այլ ղեկավաններ։ Օմար իբն ալ-Նաթթաբը ոչ մի բանի ձեռք չտվեց, այլ թողեց հողերը նրանց ձեռքում և ջիզիան նույնպես վերացրեց։

ԼՂ 268

Պատմել է Ամր ալ-Նակիդը, լսելով ուրիշներից, թե Օմարը Սավադի ամեն մի ջարիբի²¹² համար, լինի մշակված, թե անմշակ, ուր ջուր է հասնում, [սահմանեց որ] պետք է վճարել մեկ դիրհև և մեկ կաֆիզ²¹³ [ցորեն], ամեն մի ջարիբ արմավի համար՝ հինգ դիրհև ու հինգ կաֆիզ, ծառերի ամեն մի ջարիբի համար՝ տասը դիրհև ու տաս կաֆիզ, ընդ որում արմավենիները չեն հիշվում։ Իսկ ամեն մի մարդուց քառասունութ, քսանչորս և կամ տասներկու դիրհև՝ [որպես ջիզիա]։

ինձ պատմել և ալ-Մադահինի Ալի իբն Մուհամմադ իբն Աբու Սայֆը, լսելով ծերունիներից (չեյսեր), թև Սավադի և ամբողջ Խրաբի խարաջի դիվանը (հարկամատյանը) գրվում էր պարսկերեն:

Երբ Հաջջաջը²¹⁴ դարձավ Խրաբի կառավարիչ՝ Ջադան Ֆարուխ իբն Յարրային դարձրեց քարտուղար, որին օգնում էր Սալիհ իբն Աբդ ալ-Ռահմանը՝ Տամիմ ցեղի մաուլան: Սա նրա մոտ գրում էր արաբերեն ու պարսկերեն, իսկ Սալիհի հայրը Սիջիստանից²¹⁵ գերեվարվածներից էր: Սալիհը, Ջադան Ֆարուխի միջոցով, ծանոթացել էր Հաջջաջին, որը նրան հավանել էր: Մի օր Սալիհը ասաց Ջադանին՝ քո միջոցով ես ծանոթացա կառավարչին և զգում եմ, որ նա ինձ հավանեց: Ուստի ես չեմ գարմանա, և թեև նա ինձ քեղանից նախընտրի և այդ պարադային դու կրնկնես: Երբեք չհավատաս, Ասաց Ջադանը, նա ինձ ավելի կարիք ունի քան ես նրան, քանզի բացի ինձանից ոչ ոք նրա հաշիվները չի կարող պահել: Ասաց Սալիհը՝ Ալլահը վկա, և թեև կամենաս, որ հաշիվը արաբերենի վերածեմ՝ կանեմ: Ասաց նրանից մի մաս վերածիր, որ տեսնեմ և նա վերածեց: Ասաց Ջադանը՝ Հիվանդ ձևացիր և նա արեց, իսկ Հաջջաջն իր անձնական բժշկին ուղարկեց նրա մոտ և սա ոչ մի ախտ չգտավ նրա մոտ: Ջադան Ֆարուխն այս բանը լսելով հրամայեց նրան իր մոտ գալ:

Հետագայում այս Ջադան Ֆարուխը Աբդ ալ-Ռահման իբն Մուհամմադ իբն ալ-Աշաաս ալ-Քինդիի օրոք սպանվեց, երբ մեկի տնից դուրս գալով, գնում էր իր տունը, կամ ուրիշի տունը:

Հաջջաջը Սալիհին նշանակեց Ջադանի փոխարեն քարտուղար և Սալիհը Հաջջաջին հայտնեց իր ու Ջադան Ֆարուխի միջև դիվանի լեզուն փոխելու վերաբերյալ անցած դարձածի մասին:

Հաջջաջը որոշեց, որ դիվանի լեզուն պետք է լինի արաբերենը և այս գործը հանձնարարեց Սալիհին: Ասաց նրան Ջադան Ֆարուխի որդի Մարդանշահը՝ ինչպես կգրես դեհվիյա (տասանորդ) և շեհվիյա (վեցերորդ): Ասաց՝ կգրեմ ուշը²¹⁶ (տասանորդ) և նիսֆ ուշը²¹⁷ (կես տասանորդ): Ասաց՝ իսկ ի՞նչ կանես վիդի հետ: Ասաց՝ կգրեմ նույնպես, վիզը նայիֆն է (մի քիչ ավելի), իսկ ավելին ավելացվում է: Ասաց՝ Ալլահը քո արմատը կտրի աշխարհից ինչպես դու կտրեցիր պարսկերենի արմատը: Նա առաջարկեց նրան հարյուր հազար գիրհեմ, որ ձևացնի թև անկարելի է դիվանի լեզուն փոխելը և հրաժարվի, սակայն նա մերժեց ու փոխեց: Ասել է Մարուան իբն Մուհամմադի քարտուղար Աբդ ալ-Համիդ իբն Յահիան, թե՛ մեծ է

Սալիհը և մեծ է նրա կատարած գործը քարտուղարների համար:

Ինձ պատմել է Օմար իբն Շիրան, լսելով Աբու Ասիմ ալ-Նարիլից, որ լսել է Սահլ իբն Աբու Սալթից, թե Հաջջաջը Սալիհ իբն Աբդ ալ-Ռահմանին որոշ ժամանակ է տվել, մինչև որ դիվանի լեղուն փոխեր:

ՆԵՀԱՎԵՆԴԻ²¹⁸ (ՆԻՀԱՎԱՆԴ) ՆԱԱՃՈՒՄԸ

Էջ 300 - 303

Երբ Հազկերտը տասնինը (2 հունվար 640 - 20 դեկտեմբեր 640) թվականին Հուլուանից փախավ, պարսիկները (ընդհանրապես) և Ռեյի²¹⁹, Կումիսի²²⁰, Ապահանի (Իսֆահանի), Համադանի և Մահիլի ժողովուրդը իրար հետ նամակագրություն ունեցան ու քսան (21 դեկտեմբեր 640 - 9 դեկտեմբեր 641) թվականին միացան Հազկերտին: Նրանց հրամայում էր Մարդանշահ Զուլ-լ-Հաջիրը և դուրս բերեցին իրենց Քավհհի դրոշը (Դիրաֆշիքարիան): Այդ ժամանակ կռուվողների թիվը վաթսուհին հազար էր, ասվում է նաև հարյուր հազար: Ամմար իբն Յասիրը դրել էր Օմար իբն ալ-Նաթթաբին հայտնելով այդ մասին: Նա (Օմարը) ուղևոր նրանց դեմ անձամբ արշավել, սակայն վախեցավ, որ արաբ [ընդհանրապես] կտիրեն Նաջդին և այլ վայրերին: Նրան խորհուրդ տվեցին, որ արշավանքի ուղարկի Ասորիքի զորքերը Հենց Ասորիքից և Եմեսի զորքերը Հենց Եմեսից, սակայն վախեցավ, որ նման դեպքում հռոմեացիները կվերադարձվեն այդ երկրները, իսկ Եթովպիան մնացած մասերը կվաճակի: Նա դրեց Քուֆայի զորքին, որ նրանց երկու երրորդը չարժվի, իսկ մեկ երրորդը մնա քաղաքն ու երկիրը պաշտպանելու համար: Բասրայի ժողովրդից նույնպես զորք ուղարկեց:

Օմարն ասաց՝ ես զորքի հրամանատար եմ նշանակելու այնպիսի մարդու, որն առաջինը նևտվի նիդակի գեմ: Ուստի նա դրեց Նուման իբն Ամր իբն Մուկրան ալ-Մուդանիին, հայտնելով որ զորքի հրամանատար է նշանակում: [.....]

Մի օր Օմարը մտավ [Մադինայի] մզկիթը և տեսնելով Նուման իբն Մուկրանին, նստեց կողքին. աղոթքը վերջանալուց հետո ասաց՝ ես քեզ կառավարիչ եմ նշանակելու: Ասաց Նումանը՝ եթե հարկերը հավաքելու համար է՝ ոչ, իսկ եթե որպես ղազի²²¹ ես արշավանքի ուղարկելու, համաձայն եմ: Ասաց՝ որպես ղազի, և ուղարկեց նրան: Նա գրեց Քուֆայի բնակիչներին որ օգնական զորք ուղարկեն և նրանց տվեցին ու նրանց մեջ էր ալ-Մուդիրա իբն Շուբան:

Նումանը Մուդիրային ուղարկեց պարսիկների դեկավար Զուլ-լ-Հաջիրի (Զուլ-լ-Հաջիր Մարդանշահ) մոտ նեհավանգ: Մուդիրան հասնելով սկսեց իր սրով կտրտել գորգը, մինչև որ ներկայացավ

նրան և նստեց նրա գահին, սակայն վերջինիս հրամանով իջեցվեց գահից, ապա բողոքեց՝ ևս դեսպան եմ: Մահմեդականները բախվեցին կռույթների հետ, որոնք տաս-տաս և հինգ-հինգ իրար շղթայված էին, որպեսզի չփախչին: Նրանք նստեց արձակելով վիրավորեցին մի խումբ մահմեդականների և դա ճակատամարտից առաջ էր:

Նումանը շարժեց զրոյակը և շարժվեցին ըստ նրա պատվերի: Նրա ղրահն իր համար ծանր էր, սակայն կովեց և բոլորը կովեցին: Նա առաջինն էր, որ մեռավ: Պարսիկը (Զու-լ-Հաջիբը) ընկավ իր ջորուց և նրա որովայնը պատռվեց:

Պատմողն ասել է՝ մոտեցա Նումանին, որը դեռ չուներ չէր փչել, դեմքը լվացի իմ մոտ եղած ամանի ջրով և ահա նա հարցրեց՝ ինչ վիճակում են մահմեդականները, ասացի՝ ուրախացիր, Ալլահը մեզ տվել է նվաճում ու հաղթանակ:

Ասել է Սայիրը՝ ևս հավաքեցի ավարը ու բաժանեցի, սակայն եկավ լրտեսը և հայտնեց, թե Նախիր Ուանի գանձը դրացկում է: Ես այնտեղ մազլեցեցի ու գտա երկու սնդուկ դոհարեղենով լի, որի նմանը չէի տեսել: Եկա ու հանգիպեցի Օմարին (Մադինայում), որը փողոցներում հարց ու փորձ էր անում, քանզի տեղյակ էր: Ինձ տեսնելով գոչեց՝ ինչ նորություն: Պատմեցի ճակատամարտի, Նումանի սպանությունը և երկու սնդուկների մասին: Ասաց՝ գնա վաճառիր ու գինը բաժանիր [ռազմիկ] մահմեդականների միջև:

Նեհավենդում կովեցին չորեքշաբթի օրը, հինգշաբթի, ապա թուլացան ու կովեցին նաև ուրբաթ օրը: [.....]

Երբ պարսիկների զորքը փախուստի դիմեց ու հաղթեցին մահմեդականները, Հուզայֆան այդ ժամանակ հրամանատար էր: Սա պաշարեց Նեհավենդը, որի բնակիչները դուրս էին գալիս ու կովում, սակայն մահմեդականները նրանց հաղթեցին: Ապա Սիմաք իբն Ուբայդ ալ-Աբսին մի օր նրանցից մեկին հետապնդեց, որի հետ կային ութ ձիավորներ: Նրանցից ով հայտնվեց, սպանվեց և մնացել էր միայն մեկ հոգի, որը հանձնվեց՝ իր ղենքը նետելով ու դերի ընկավ: Նա խոսում էր պարսկերեն և Սիմաքը կանչեց մեկին, որը հասկանում էր նրա լեզուն ու թարգմանեց: Պարզվեց որ նա ասում էր՝ ուզում եմ գնալ ձեր ամիրի մոտ, որ հաշտություն կնքեմ այս հողերի համար ու ջիդիա վճարեմ և ինձ գերելու համար (աղատվելու համար) վճարեմ ինչ կամենաք, քանի որ խնայեցիք ու չսպանեցիք ինձ: Ասաց՝ ինչ է անուշը: Ասաց՝ Դինար: Նա շտապեց նրա հետ Հուզայֆայի մոտ և սա հաշտություն կնքեց խաբաջ ու ջիդիա վճարելու պայմանով և երաշխավորեց քաղաքի բնակչության ունեցվածքը, պարիսպները, տները: Նեհավենդը կոչվեց Մահ Դինար: Դրանից հետո Դինարը գալիս էր Սինաքի մոտ և նրան ընծաներ տալիս ու իր հավատարմությունը հայտնում:

Ինձ պատմել է ալ-Հուսայն իբն Ամր ալ-Արղաբիլին լսելով Վակիդ ալ-Արղաբիլիից, իսկ սա ծերունիներից (չեյսերից), թե ալ-Մուղիրա իրեն Շուբան եկավ Քուֆա կառավարիչ նշանակված լինելով Օմար իբն ալ-Քաթթարի կողմից և իր հետ էր բերել մի նամակ Հուդայֆա իբն ալ-Յամանին, որով նա նշանակվում էր Ատրպատականի կառավարիչ: Այդ նամակը նա ուղարկեց նրան Նեհավենդ կամ մոտիկ մի վայր: Հուդայֆան [ստանալով] զնաց Արղաբիլ, որը Ատրպատականի [զլխավոր] քաղաքն էր, նրանում էր նստում մարդպանը և նրա մոտ էր հավաքվում խարաջի հասույթը: Մարդպանն իր մոտ ուղմիկներ էր հավաքել Բազարվանի, Մայմադի, Նարիրի, Սարատի²²², Շիդի²²³, Միանիջի և այլ վայրերի բնակիչներից, որոնք մի քանի օր մահմեդականների դեմ խիստ պայքար մղեցին, ապա մարդպանը Հուդայֆայի հետ հաշտություն կնքեց Ատրպատականի ամրոցը ժողովրդի կողմից, պարտավորվելով ութ հազար դիրհեմ՝ ութ քառով վճարել, այն պայմանով, որ ոչ ոք չսպանվի, կամ չգերեզմարվի, ոչ մի կրակատուն չքանդվի, չենդեն Բաղասականի (Բալասաջան)²²⁴, Սաբալանի և Սատրուդանի քրդերին, հատկապես Շիդի ժողովրդին չարգելել պարել իրենց տոնակատարությունների ժամանակ ու ցուցադրել այն, ինչ ցուցադրում էին նախկինում:

Ապա նա (Հուդայֆան) արչավեց Մուզան (Մուկան)²²⁵, Գեզան (Ջիլան), հաղթեց նրանց ու հարկադրություն պայմանով հաշտություն կնքեց:

Հետագայում Օմարը հեռացրեց Հուդայֆային և Ատրպատականի կառավարիչ նշանակեց Ուտբա իբն Ֆարկադ ալ-Մուլամիին: Սա եկավ Մոսուլից, ուրիշներ ասում են, թե եկավ Շահրզուրից, այն հովտով, որն այժմ կոչվում է Մուլամիա ալ-Աուդի: Երբ մտավ Արղաբիլ, տեսավ որ ժողովուրդը պահում է դաշինքը, սակայն այլ գավառներ ապստամբել էին և նա արչավեց, հաղթեց ու ավարի տվեց: Նրա հետ էր Ամր իբն Ուտբա ալ-Ջահիդը:

Վակիդին իր խնամքի²²⁶ մեջ ասում է, որ Մուղիրա իբն Շուբան Քուֆայից Ատրպատական արչավեց քսաներկու (30 նոյեմբեր 642 - 18 նոյեմբեր 643) թվականին: Նա հասավ ու սրով նվաճեց, խաբաջ նշանակելով: Պատմում է իբն ալ-Քալբին, լսելով Աբու Միսնաֆից, թե Մուղիրան արչավեց Ատրպատական քսան (21 դեկտեմբեր 640 - 9 դեկտեմբեր 641) թվականին և նվաճեց, ապա բնակիչներն ապստամբեցին ու նրանց վրա հարձակվեց ալ-Աչաաս իբն Կայս ալ-

Քինդին: Նա զրավեց Բագարվան ընդդեմ և Հաշտություն կնքեց Մուղիրայի կնքած պայմաններով: Աշաասի կնքած պայմանադիրը մինչև օրս էլ մնում է:

Արու Միխնաֆ Լութ իրեն Յահան պատմում էր, որ Օմարը կառավարիչ էր նշանակել Սաադին, ապա Ամմարին և Հետո՝ Մուղիրային, ապա նորեն՝ Սաադին: Իր մահվան տարում նա զրեց նրան ու նահանգների կառավարիչներին, դալ իր մոտ Մադինա: Այս առթիվ Սաադը ներկա եղավ խորհրդակցությունը (շուրա) և հաջորդ խալիֆայից խնդրեց, որ նորից իրեն նշանակի այս նահանգում: Ուրիշներ ասում են, թե Օմարը մեռավ, երբ Մուղիրան կառավարիչ էր Քուֆայում և կտակեց, որ Սաադը լինի Քուֆայի կառավարիչ, իսկ Մուղիրան՝ Բասրայի: Օսմանը նրանց նշանակեց այդ պաշտոններին, սակայն Հետո Հեռացրեց:

Ինձ պատմել է Մադաինին, լսելով Ալի իրեն Մուջահիդից, սա էլ՝ Մուհամմադ իրեն Իսհակից, իսկ նա էլ՝ ալ-Ջուհրից, թե երբ Ալլահը բազմաստվածյան [պարսիկներին] փախուստի մատնեց Նահավենդում, մարդիկ վերադարձան իրենց երկրները, իսկ Քուֆայի զորքը մնաց Հուլայֆայի մոտ և նա արշավեց Ատրպատական ու Հաշտություն կնքեց՝ հարյուր հազար [վճարելու պայմանով]:

Ինձ պատմել է ալ-Մադաինին, լսելով Ալի իրեն Մուջահիդից, սա էլ չիլ Ասիմից, իսկ սա Աբու Օսման ալ-Նահդիից, թե Օմարը Ատրպատականից Հեռացրեց Հուլայֆային և կառավարիչ նշանակեց Ուտբա իբն Ֆարկադ ալ-Սուլամիին: Սա մի օր [Օմարին] ուղարկեց քաղցրավենիք (խաբիս) բամբակե բարակ կտորեղենի (քարաբիս) մեջ փաթաթված: Երբ նա ստացավ, ասաց՝ սա արծաթ դրամ է, ասացին՝ ոչ: Ասաց՝ իսկ ինչ բան է, ասացին՝ սա ընծա է, որ քեզ ուղարկել է Ուտբան: Երբ տեսավ, ասաց՝ վերադարձրեք նրան և անմիջապես դրեց՝ ով Ումմ Ուտբայի որդի, այն քաղցրավենիքը, որ դու ուտում ես, ոչ քո, ոչ էլ քո հոր վաստակն է: Ինքը Ուտբան պատմել է, որ երբ Ատրպատականից եկավ Օմարի մոտ, ապա նրա ձեռքում կար մի չոր մսի կտոր:

Ինձ պատմել է Մադաինին, լսելով Աբդալլահ իբն Կասիմից, սա էլ Ֆարուա իբն Լակիթից, թե երբ Օսման իբն Աֆֆանը դարձավ խալիֆա, Ատրպատականից Հեռացնելով Ուտբային, կառավարիչ նշանակեց Վալիդ իբն Ուկբա իբն Աբու Մուայթին: Բնակիչներն ապստամբեցին և Վալիդը արշավեց նրանց դեմ քսանհինգ թվականին (28 հոկտեմբեր 645 – 16 հոկտեմբեր 646) իր առաջապահ զորքի հրամանատար ունենալով Աբդալլահ Շիբլ ալ-Ահմասին: Սա արշավեց Մուղանի²²⁷, Բաբաբի ու Թալլասանի վրա, կողոպտեց ու ղերեվարեց: Ատրպատականի ժողովուրդը Հաշտություն խնդրեց և նա պայմանադիր տվեց Հուլայֆայի Հաշտության պայմաններով:

Պատմել է իրն ալ-Քալիին, թե Ալի իրն Աբու Թալիբը Ատրպատականի կառավարիչ էր նշանակել Սաիդ իրն Աարիա Ուուդաիին, ապա Աշաաս իրն Լայս ալ-Քինդիին:

Պատմել է Աբդալլահ իրն Մուադ ալ-Արկարին, լսելով Հորից, իսկ սա իր Հերթին՝ Սաադ իրն ալ-Հաքամ իրն Ուտրայից, սա էլ՝ Ջադ իրն Վահրից, թե երբ Ալլահը փախուստի մատնեց ըաղմաստվածյան [պարսիկներին] Նեհավենդում, Հիջադի զորքը վերադարձավ իր Հիջադը, Բասրայի զորքը՝ իր Բասրան, իսկ Հուդայֆան մնաց Նեհավենդում Քուֆայի զորքի Հետ միասին և արշավեց Ատրպատական ու նրանք Հաշտություն կնքեցին ութ հսոթք դիքհեմ վճարելու պայմանով: Օմար իրն ալ-Ուաթթարը գրեց, թե զուք ապրում եք մի երկրում, ուր բնակիչներն իրենց ուտելիքի ու հաղուստի հարցերում գործ են ունենում մեռելոտու Հետ, ուստի կերեք միայն օրինավոր ձևով մորթվածը և հաղնվեցեք միայն մաքուր զգեստներ, այսինքն մուշտակե զգեստներ:

Ըստ Աբրաս իրն ալ-Վալիդ ալ-Նարսիի, որը լսել է Արդ ալ-Վահիդ իրն Ջիյադից, իսկ սա՝ չիլ Ասիմից և դա՝ Աբու Օսման ալ-Նահդիից, թե Ուտրա իրն Ֆարկադի մոտ էի, երբ նվաճեց Ատրպատականը: Սա երկու դամրյուզ պատրաստել տվեց քաղցրավենիքով լի և ծածկելով կաշիով ու թաղիքով իր մաուլա Սուհայմի Հետ ուղարկեց Օմարին: Երբ Սուհայմը հասավ Օմարի մոտ, սա ասաց նրան՝ ինչ ես բերել, ոսկի, թե արծաթ: Հրամայեց բաց անել և քաղցրավենիքի համր տեսնելով ասաց՝ սա լավ բան է, արդյոք բոլոր «ղաղթողները» (մուհաջիրուն) սրանից կուշտ կերել են: Ասաց՝ ոչ, սա հատուկ քեզ համար է. նա դրեց նրան՝ «Հավատացելոց իշխան Աբդալլահ (Աստուծո ծառա) Օմարից Ուտրա իրն Ֆարկադին, այս քաղցրավենիքը ոչ քո, ոչ քո մոր, ոչ էլ քո Հոր ջանքերով է պատրաստված: Մենք ուտում ենք միայն այն, որից մահմեդականները լիովի ունեն իրենց տներում»:

Ինձ պատմել է Հուսայն իրն Ամրը և Ահմադ իրն Մուսլիհ ալ-Ադդին, լսելով Ատրպատականի ծերունիներից, թե Վալիդ իրն Ուլբան եկավ Ատրպատական իր Հետ բերելով ալ-Աշաաս իրն Կայսին: Երբ Վալիդը Հեռացավ, նրան դարձրեց Ատրպատականի կառավարիչ, սակայն երկիրն ապստամբեց և նա դրեց [Վալիդին] օգնական ուժեր խնդրելով և սա Քուֆայի մարդկանցից մեծ զորք ուղարկեց: Աշաասն առաջ խաղաց անցնելով մեկ պարտեզից (հան) մյուսը (Ատրպատականի ժողովրդի լեզվով հան նշանակում է պարտեզ) և գրավեց երկիրը Հաշտություն կնքելով Հուդայֆայի և Ուտրա իրն Ֆարկադի պայմաններով: Նա երկիրը բնակեցրեց արաբներով, որոնք ստանում էին պետական նպաստ և դիվանի օժանդակություն. հրամայելով նրանց իսլամը տարածել (քարոզել) մարդկանց մեջ:

Ապա կառավարիչ դարձավ Սաիդ իրն ալ-Ասին, որն արշավեց

Ատրպատականի ժողովրդի դեմ և Հաղթեց Մուղանի ու Դեղանի (Ջիլան) ժողովրդին: Ուրմի ու Բալուանքահի կողմերում նրա դեմ բաղժություն հավաքվեց հայերից ու Ատրպատականի ընակիչներից և նա ուղարկելով Ջարիր իբն Արդալլահ ալ-Բաջալիին, նրանց փախուստի մատնեց, բռնեց նրանց պետին ու խաչեց Բազարվանի ամրոցի վրա: Շամմալս իրն Դարար ալ-Ասալարին այս արշավանքի ժամանակ Սաիդ իրն ալ-Ասի Հետ էր: Նրանց Հետ էր նաև Բուքայր իրն Շաղղաղ իրն Ամիրը՝ Աթլալի Հերոսը (Հեծյալը), որի մասին Շամմալսն ասել է.

Ես երգ եմ լսել Մուղանի ձիավորների մասին

Որոնք Հնազանդվեցին Շաղղալս ցեղից Բուքայրին՝ Աթլալի Հեծյալին

Ինքը պատկանում էր Քինանա ցեղին և նա է, որ Օմարի խալիֆայության ժամանակ լսել էր մի Հրեայի, որը երդում էր.

Ախ իսլամի պատճառով ինձ ուշադրություն չդարձրեց

Որ ամբողջ դիչերը նրա կնոջ Հետ անցկացրի:

Ուստի նա սպանեց նրան:

Ապա Ալի իրն Արու Թալիրը Աշասսին նշանակեց Ատրպատականի կառավարիչ: Երբ սա եկավ, տեսավ որ ընակչության մեծ մասը մահմեդականացել է և կարդում է Ղուրան: Նա Արդարիլում տեղավորեց արարների, որոնք պետական նպաստ և Դիվանի օժանդակություն էին ստանում (Արդարիլը), կենտրոնական քաղաքի վերածեց և կառուցեց նրա մզկիթը, որը սակայն Հետագայում ընդարձակվեց:

Պատմել է Հուսայն իրն Ամրը, լսելով Վակիդիից, թե երբ արաբները տեղավորվեցին Ատրպատականում, ապա երկու մեծ քաղաքներից (միսրայն՝ Քուֆա և Բասրա) և Ասորիքից նրանց ցեղերն այնտեղ դիմեցին և ամեն մեկը խլեց ինչ որ կարող էր: Նրանցից ոմանք պարսիկներից Հոդեր գնեցին և նրանց Հանձնարարեցին ղրանց պահպանությունը: Այսպիսով բնակիչները դարձան նրանց Հաչվին աշխատող մշակներ (մուզարի):

Պատմել է Հուսայնը, որ Վարդանակերտը²²⁸ նույնպիսի կամարակապ կամուրջ էր (կանթարա), ինչպիսիք են Վահչի ու Արշակի կամուրջները, որոնք Հայտնի դարձան Բաբեկի ապստամբության²²⁹ ժամանակ: Դրանք կառուցեց Մարուան իբն Մուհամմադ իբն Մարուան իրն ալ-Հաքամը, Հոդերը ծաղկեցրեց ու ամրացրեց և այն դարձավ նրա անձնական կալվածքը (դայաա, դաստակերտ): Ավելի ուշ այն բռնազրավվեց Օմայանների բոլոր մյուս կալվածքների Հետ միասին և տրվեց Հավատացելոց իշխան Մանսուրի որդու՝ Ջաաֆարի դստերը՝ Ումմ Ջաաֆար Զուբայդային: Սակայն վերջինիս վերակացուները (վաքի) քանդեցին պարիսպը, ապա շուտով վերակառուցվեց ու նորոգվեց: Իսկ ալ-Վարսանին նրա մաուլաներից էր:

Բարդանդը²³⁰ մի գյուղ է, ուր ընդհանուր հավատացելոց իշխան Մուստասիմ Բիլլահի նշանակած Ատրպատականի, Հայաստանի ու Զարալի կառավարիչ Հայդար իրն Քաուսը, այն օրերին, երբ կովում էր Բարակ ալ-Նուռամի անհավատի դեմ և ամրացրեց այն:

Մարաղան²³¹ կոչվում էր Ակրահոուդ: Մուղանի ու Գեղանի արշավանքից վերադարձին՝ Հայաստանի ու Ատրպատականի կառավարիչ Մարուան իրն Մուհամմադը նրա մերձակայքում ընդհանուր էր դրել, իսկ այնտեղ շատ զոհադր կար և նրա ու հետևորդների ձեռքը սկսեցին դրա մեջ թափալվել (տամառադա): Եվ ահա սկսեցին ասել՝ ղնացեք Մարաղա (թավալման) գյուղը, ապա մարդիկ ջնջեցին գյուղ բառը և ասացին միայն Մարաղա: Նրա բնակիչներն այն դրեցին Մարուանի պաշտպանության տակ և նա կառուցապատեց, նրա վերակացուները շատ բարյացակամ էին ժողովրդին, ուստի շատեր կան ու շնացրին: Հետագայում Օմայանների մյուս կալվածքների հետ սա էլ բռնադրավեց ու տրվեց հավատացելոց իշխան Ռաշիդի դստերից մեկին:

Երբ սկսեց Վաջնա ալ-Աղդիի և Ագդի մաուլա Սադակա իրն Ալիի ապստամբությունը, որն ապականեց երկիրը, ապա Ռաշիդի խալիֆայության օրոք Հայաստանի ու Ատրպատականի կառավարիչ նշանակվեց Նուրայմա իրն Նադիմ իրն Նուրայման, որը կառուցեց նրա պարիսպը, ամրացրեց, մեծ քաղաք դարձրեց ու բազում դռք բերեց տեղավորեց: Սակայն երբ հայտնվեց Բարաք ալ-Նուռամին, մարդիկ այնտեղ ապաստանեցին ու պաշտպանվեցին: Մամունի օրոք նրա պարիսպը նորոգեցին մի քանի կառավարիչներ, որոնցից էին Ահմադ իրն ալ-Ջունայդ իրն Փարդանդին և Ալի իրն Հիլամը: Ապա մարդիկ հաստատվեցին նրա արվարձանում և ամրացրեց:

Ինչ վերաբերում է Մարանդին²³², ապա դա մի փոքրիկ գյուղ էր, ուր հաստատվեց Հալբաս Աբու ալ-Բախը, ապա որդին՝ Մուհամմադ իրն ալ-Բախը, որն այնտեղ բերդ կառուցեց: Նա հավատացելոց իշխան Մուստավաքիլ Ալալահի խալիֆայության օրոք ապստամբեց և հավատացելոց իշխանի մաուլա Բուդա կրտսերը²³³ նրա դեմ կովեց, հաղթեց ու տարավ Սամառա: Ապա քանդեց Մարանդի պարիսպը և այն բերդը:

Ուրմիան²³⁴ մի հին քաղաք է, գրադաշտականները (մաջուս) գտնում են, թե իրենց ուսուցիչը՝ Զրադաշտը (Զարադուշտ) այստեղից է ծագում: Սադակա իրն Ալի իրն Սադակա իրն Դինարը՝ Աղդ ցեղի մաուլան, կովել է նրա բնակիչների դեմ և մտել ու նվաճել: Նա և իր եղբայրները բերդեր են կառուցել:

Իսկ Դավրեժը (Տաբրիդ)²³⁵, ապա այնտեղ հաստատվել է Ռավադ ալ-Աղդին, ապա Վաջնա իրն Ռավադը և նա ու իր եղբայրներն այնտեղ շենքեր են կառուցել, պարսպով ամրացրել և մարդիկ կան հաստատվել են:

Միանիջն ու Ոսայրասան համադանցիների ընակավայրեր էին: Ար-
դայա՜ իրն Ջաաֆար ալ-Համադանին Միանիջնում իր թաղամասն է
կառուցել, իսկ սուլթանը (սալիֆան) այնտեղ մինրար²³⁶ է հաստա-
տել:

Բարդա դավաոր պատկանում է Աուդ ցեղին, իսկ գլխավոր քաղա-
րը նրանցից մեկին է պատկանում, որը մարդկանց այնտեղ հրավիրեց
և ընդ կառուցեց: Երկու հարյուր երեսունինը (12 հունիս 853 – 1 հու-
նիս 854) թվականին այս Աուդիի կամքին հակառակ այստեղ մինրար
դրվեց:

Նարիդը²³⁷ մի փոքրիկ դյուդ էր, ուներ մի հին քանդված բերդ, ուր
հաստատվեց Մուռ իրն Ամբ ալ-Մաուսիլի ալ-Թաին, վերակառուցեց
այն և իր որդուն այնտեղ հաստատեց: Ապա նրանք բերդեր կառուցե-
ցին ու քաղաքի վերածեցին, շինեցին Սուկ Ջաբարուանը ու մեծաց-
րին: Սուլթանն (սալիֆան) այն դրեց նրանց տնօրինության տակ,
այնպես որ նրանք ժառանգաբար կառավարում էին, Ատրպատական-
նի կառավարիչներից անկախ:

Ինչ վերաբերում է Սարատին, ապա այնտեղ Քինդա ցեղից մար-
դիկ հաստատվեցին, որոնցից մեկն ինձ տեղեկացրեց, որ ինքը ալ-
Աշաաս իրն Կայս ալ-Քինդիի հետ եղածներից մեկի որդիներից է:

ՄՈՍՈՒԼԻ (ՄԱՌԻՍԻԼ) ՆՎԱՃՈՒՄԸ

ԼՂ 327 - 328

Օմար իրն ալ-Ոսաթթար (սալիֆան) Ուտրա իրն Ֆարկադ ալ-Սու-
լամիին Մոսուլի կառավարիչ նշանակեց քսան (21 դեկտեմբեր 640 –
9 դեկտեմբեր 640) թվականին: Նինվևի (Նինաուա) ժողովուրդը
կովեց, իսկ նա բռնի ուժով գրավեց նրանց բերդը, որն արևելյանն է
և անցավ Տիգրիսը: Մյուս բերդի ժողովուրդը պայմանադիր կնքեց,
ըստ որի պետք է ջիդիա վճարեն, բայց ցանկացողը կարող էր հեռա-
նալ, ինչպես ոմանք հեռացել էին: Մոսուլում կային վանքեր, որոնց
բնակիչները (վանականները) ջիդիա վճարելու պայմանով պայմանա-
գիր ստացան: Ապա [Ուտրան] գրավեց Մարջը²³⁸, իր գյուղերով, Բա-
հուդրայի հողը, Բաադրան, Հիբաունը, Հիյանան, Մաալլան, Դասիրը
և քրդերի բոլոր բերդերը: Եկավ Բանասաս, որը Հադղայից է և նվա-
ճեց, ապա Մոսուլի հեծյալ կայազորի պետ Սալիհ իրն Իբադա ալ-Հա-
մադանին հարձակվեց Տելլ ալ-Շահարջայի և Սալակի (սա մի ցեղ է,
որը հայտնի է Հառին անվամբ) վրա և այս ամենը գրավեց ու կողոպ-
տեց:

Մուաֆա իրն Թաուսը լսելով Մոսուլի ծերունիներից պատմել է,
թե Ուրմիան Մոսուլի հետ է նվաճվել, այն գրավել է Ուտրա իրն

Ֆարկադը ու որոշ ժամանակ խարաջը Մոսուլին էր վճարում: Նույն ձևով նվաճվել են նաև Հուրը²³⁹, Ույը²⁴⁰, Սալմաստը (Սալմաս)²⁴¹: Ասել է Մուաֆան, թե լսել եմ, որ Ուտրան այն գրավել է Ատրպատականի կառավարիչ Լղաժ ժամանակ, սակայն Ալլահն ավելի լավ գիտի:

Ինձ պատմել է Աբրաս իրն Հիշամ ալ-Քալրին, լսելով իր հորից, իսկ նա՝ պապից, թե առաջինը, որ Մոսուլի հատակագիծը հղացավ, բնակեցրեց արաբներով ու գլխավոր քաղաք դարձրեց՝ Հարսամա իրն Արֆաջա ալ-Բարիկին էր:

Պատմել է Աբու Մուսա ալ-Հարավին, լսելով Աբու-լ-Ֆադլ ալ-Անսարիից, իսկ սա՝ Աբու-լ-Մուհարիր ալ-Դաբբիից, թե Օմար իբն ալ-Նաթթաբը Ուարային հանեց Մոսուլից և նշանակեց Հարսամա իբն Արֆաջա ալ-Բարիկին: Նրանում կային բերդը, քրիստոնյաների եկեղեցիները, փոքրաթիվ տները եկեղեցիների մոտ և հրեաների թաղամասը: Նա գլխավոր-քաղաք դարձրեց այն, արաբներին բնակեցրեց նրանց [հատկացված] բնակարաններում, հատակագիծ պատրաստեց և ապա մայր մղկիթ կառուցեց:

Ըստ Մուաֆա իբն Թաուսի, Մոսուլի քարն սալահատակ սարքել է Մուհամմադ իբն Մարուան իբն ալ-Հաքամի պահակադորի պետ իբն Ցալիդը, իսկ Մուհամմադը Մոսուլի, Ջազիրայի, Հայաստանի ու Ատրպատականի կառավարիչն էր: Ասել է Վակիդին, թե Աբդ ալ-Մալիք իբն Մարուանը իր որդուն՝ Սաիդ իբն Աբդ ալ-Մալիք իբն Մարուանին, որի անունով կոչվում էր Նահր (գետ) Ասիդը, նշանակեց Մոսուլի կառավարիչ, իսկ իր եղբորը՝ Մուհամմադին՝ Ջազիրայի ու Հայաստանի կառավարիչ: Սաիդը կառուցեց Մոսուլի պարիսպը և դա էր, որ Ռաշիդը քանդեց այնտեղից անցնելու ժամանակ, երբ բնակիչներն ապստամբել էին: Ասիդը քարն սալահատակ սարքեց:

Բաղադիչի բնակիչներից ոմանք պատմել են, թե մահմեդականները առիթ էին փնտրում հանկարծակիի բերելու Դամիրից այն կողմ Ջարան կոչված տեղի բնակիչներին: Ուստի եկան նրանց տոնի օրը, երբ նրանք առանց զենքի էին և դիրք բռնելով նրանց ու բերդի միջև, հնարամտությամբ գրավեցին բերդը: Երբ Հարսաման սահմաններով բաժանում կատարեց Մոսուլում ու բնակեցրեց արաբներին, եկավ Հադիսա²⁴², որն այդ ժամանակ մի հին գյուղ էր և որտեղ երկու եկեղեցի ու քրիստոնյաների տներ կային, քաղաքի վերածեց և արաբների բնակեցրեց: Սա կոչվեց Հադիսա, որովհետև Մոսուլից հետո է կառուցվել: Այդ կողմերում մի բերդ կառուցեց: Ասվում է, որ Հարսաման նախ Հադիսայում հաստատվեց, քաղաքի վերածեց և սահմաններով բաժանում կատարեց և ապա Մոսուլ տեղափոխվեց, երբ նրանց կառավարիչը՝ Իբն ալ-Նուֆայը, Հաջջաջ իբն Յուսուֆի օրոք անիրավություն էր գործել: Դրանց մեջ կային Անբարի Հադիսայից մարդիկ, որոնք մզկիթ կառուցեցին և քաղաքը կոչեցին Հադիսա:

Ուտրա իրն Ֆարկադը նվաճեց Թիրհանը, Տաքրիտը և Տաքրիտի բերդի ընակիչներին երաշխավորագիր տվեց իրենց անձերի և ունեցվածքի հասար, ապա մտավ Բաջարմա²⁴³ գավառը և գնաց Շահրդուր:

Տաքրիտի բնակիչներին մի ծերունի (չեյս) ինձ պատմել է, թե նրանք երաշխավորագիր ունեին, որը խախտեց այ-Ջուրաշին, երբ ավերեց Մոսուլի գյուղերը՝ Նաբասաբադը, Հաալան և նրանց շրջակայքը: Հայտնա՞ծ իրն Ագին գտնում է, որ երբ Իյազ իրն Ղանմը զրավեց Բալադը, եկավ Մոսուլ և զրավեց երկու բերդերից մեկը, սակայն Ալլահն ավելի լավ գիտի:

ԽԱՐԱԶԱՑԻՆ ՀՈՂԵՐԻ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ԼՂ 433 - 435

Ասել է Բիշր իրն Ղիյասը, վերցնելով Աբու Յուսուֆից, թե Հողը երբ բռնի ուժով է նվաճված՝ ինչպես Սավադը, Ասորիքը և այլն, ապա եթե իմամը (խալիֆա) այն նվաճողների միջև բաժանի, տասանորդային երկիր կդառնա և նրա բնակիչները կլինեն ստրուկներ (ռակիկ), իսկ եթե իմամը չբաժանի և Հանձնի ընդհանրապես մահմեդական (համայնքին), ինչպես արել է Օմարը Սավադում, ապա նրա բնակիչների վգին է գլխահարկը (ջիզիա), իսկ Հողից վերցվում է [Հողահարկը] և բնակիչները ստրուկներ չեն: Սա Աբու Հանիֆայի²⁴⁴ կարծիքն է:

Նույնը պատմել է Վակիդին վերցնելով Սուֆիան ալ-Սաուրիից: Վակիդին ասել է, թե Մալիք իրն Անասն ու Իրն Աբու Զիրն ասել են՝ եթե բռնի ուժով նվաճված երկրի անհավատը մահմեդականանա, ապա Հողը կմնա նրա ձեռքում, կմշակի ու կվճարի Հողահարկը և այս պարագային տարբերություն չկա խրա և մահմեդականի միջև]:

Ասել են Մալիքը, Իրն Աբու Զիրը, Սուֆիան ալ-Սաուրին և Իրն Աբու Լայլան, որ բռնի ուժով նվաճված երկրում եթե մարդը մահմեդականանա, պետք է Հողից Հողահարկ վճարի և բերքից՝ գաքատ: Սա Աուզաիի կարծիքն է: Սակայն Աբու Հանիֆան և նրա [ղպրոցի] հետևորդները ասել են, թե միևնույն մարդը չպետք է Հողահարկ ու դաքատ վճարի միաժամանակ:

Ասել են Մալիքը, Իրն Աբու Զիրը, Սուֆիանն ու Աբու Հանիֆան՝ եթե մարդն իր խաբաջային Հողը տարեկան մի քանի անգամ մշակի, ապա նրանից միայն մեկ Հողահարկ պետք է գանձվի: Սակայն Իրն Լայլան ասել է, թե Հողահարկը պետք է գանձվի ամեն մի բերքի դիմաց: Սա նաև Իրն Աբու Սաբրայի ու Աբու Շիմրի կարծիքն է: Ասել են Աբու-լ-Ջիհնադը, Մալիքը, Աբու Հանիֆան, Աուֆիանը, Յակուբը, Իրն Աբու Լայլան, Իրն Աբու Սաբրան, Զաֆրը, Մուհամմադ իրն ալ-

Հասանք և Բիշր իբն Ղիյասը՝ Լթն մեկն իր Հողը չմշակի, նրան կասվի՝ մշակիր ու Հողահարկ վճարիր, ապա թն ոչ, ուրիշին Հանձնիր, որ մշակի:

Իսկ տասանորդային Հողը, ապա նրանից այս րանը չի կարելի պահանջել: Եթե ցանեց, նրանից կվերցնես սաղական, իսկ Լթն չցանեց, դա նրա զործն է: Ասել են նաև՝ Լթն մեկը իր Հողը երկու տարի անմշակ թողնի՝ Հետո չենացնի (մշակի), ապա պարտավոր է վճարել միայն մեկ տարվա Հողահարկ: Իսկ Իրն Շիմրն ասում է՝ երկու տարվա համար Հողահարկ պետք է վճարի:

Ասել են Արու Հանիֆան, Աուֆիանը, Մալիքը, Իրն Արու Զիրը և Արու Ամր ալ-Աուդահին՝ Լթն բերքին Հիվանդություն պատահի (միջատը փչացնի) կամ Հեղեղը փչացնի, Հողահարկ չի պահանջվի, իսկ Լթն այդպիսի խարաջային Հողը պատկանում է ստրուկի (արդ), դպրոցի, կամ կնոջ, ապա Արու Հանիֆան գտնում է, որ միայն խարաջ պետք է վճարվի, իսկ Աուֆիանը, Իրն Աբու Զիրը ու Մալիքն ասել են, թե պետք է վճարեն Հողահարկ և բերքի մնացորդից՝ տասանորդ:

Աբու Հանիֆան և Սաուրին ասել են՝ Լթն խարաջային Հողի վրա մահմեդականը, կամ զիմմին խանութներ (հավանիա) կառուցեն, կամ այլ բաներ, ապա ոչինչ պետք չէ գանձել, իսկ Լթն պարտեղ (ըուստան) դարձվի, ապա Հողահարկը պարտադիր է: Մալիքն ու Արու Զիրն ասել են, թե գտնում են, որ [առաջին դեպքում] ես պետք է Հողահարկ վճարի, քանդի չենքից օգտվելը նույնն է, ինչ որ մշակելուց օգտվելը: Ինչ վերաբերում է տասանորդային Հողին, ապա Ալլահը գիտի, թե ինչ է դրանից վերցվում:

Ասել է Աբու Յուսուֆը՝ Լթն մահմեդականը բռնի նվաճված երկրում մեռած (սոպան) Հողը մշակելի դարձնի, ապա դա նրանն է և խարաջային Հող կհամարվի, Լթն խարաջային [Հողերի] ջրից օգտվի, սակայն Լթն աղբյուր գտնի (ջրհոր փորի), կամ անձրևի ջրով ոռոգի, ապա տասանորդային Հող կհամարվի: Ասել է Բիշրը՝ բոլոր դեպքերում դա տասանորդային Հող է, թեկուզ խարաջային [Հողի] ջրից օգտվի կամ այլ ջրից:

Ասել են Աբու Հանիֆան, Սաուրին ու նրանց դպրոցի Հետևորդները, ինչպես նաև Մալիքը, Իրն Աբու Զիրը և Լայս իբն Ասադը, թե ոչ մի Հողահարկ չի պահանջվի այնպիսի խարաջային համարված Հողից, որը ոչ ոքի չի պատկանել և այնտեղ հաստատվել են մահմեդականներ ու դարձրել վաճառքի վայր ու շուկա:

Ասել է Աբու Յուսուֆը՝ Լթն երկրի [որևէ մասում] կա Հին օտար տոմար, որը մահմեդականության օրոք չի փոխվել և չի արգելվել, ապա Լթն ժողովուրդը բողոքի իմամին (խալիֆային), թե իրեն վնաս է հասնում դրանից (փոխելուց), նա իրավունք չունի փոխելու: Սակայն Մալիքը, Շաֆիին ասել են՝ կարող է փոխել թեկուզ և

հնացած լիսի, քանդի նա իրավասու է փոխելու որևէ սովորություն (սուննա, օրենք), որ դրել են մահմեդականները, նույն ձևով էլ կարող է փոխել անհավանների սահմանած սովորությունը:

ԿՆԻՔԻ ՄԱՍԻՆ

ԼՂ 447 - 451

Պատմել է Աֆֆան իրեն Մուսլիմը, վերցնելով Շուբայից, իսկ նա՝ Կատադայից և սա՝ Անաս իրեն Մալիքից, թե երբ Առաքյալը կամեցավ գրել Հոռոմների թագավորին, ասացին նրան, որ [Հոռոմները] չեն կարողում նամակը, եթե կնքված չէ: Ասաց՝ վերցրեց մի արծաթե մատանի, և կարծես տեսնում եմ նրա սպիտակությունը նրա ձեռքում, և վրան փորագրեց «Մուհամմադ՝ Ալլահի առաքյալ»:

Պատմել է Արու-լ-Ռարի Աուլայման իրեն Դաուդ ալ-Ջուհրանին, վերցնելով Համմադ իրեն Ջայդից, իսկ սա՝ Այյուբից և Նաֆիից, իսկ վերջինս՝ իրեն Օմարից, թե Առաքյալը իր համար պատրաստել էր տվել մի արծաթե մատանի և նրա կնիքը պահել իր ձեռքի մեջ:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրեն Հայյան ալ-Հայյանին, վերցնելով Ջուհայրից, իսկ սա՝ Հուճայդից և նա՝ Անաս իրեն Մալիքից, թե Առաքյալի մատանին ամբողջովին արծաթ էր, իսկ կնիքը՝ նույնպես արծաթ: Պատմել է Եղիզ իրեն Հարունը, վերցնելով Հուճայդից, իսկ սա՝ Հասանից, թե Առաքյալի մատանին արծաթից էր, իսկ կնիքը՝ եթովպական ակնաքար էր:

Պատմել է Հուդբա իրեն Ուալիդը, վերցնելով Համմադ իրեն Յահիայից, իսկ սա՝ Աբդ ալ-Ազիզ իրեն Մուհայրից, և նա՝ Անաս իրեն Մալիքից, թե Մարդարեն ասել է՝ պատրաստել եմ մի մատանի և թող ոչ ոք չփորձվի ընդօրինակել փորագրվածը: Պատմել է նաև Բաքր իրեն ալ-Հայսամը, վերցնելով Աբդ ալ-Ռազզակից, իսկ սա՝ Մամարից և նա՝ ալ-Ջուհրից, իսկ վերջինս՝ Կատադայից, թե՝ Առաքյալը պատրաստել էր տվել մի արծաթե մատանի և վրան փորագրել տվել «Մուհամմադ Ալլահի առաքյալ»:

Դրանով կնքում էին Աբու Բաքրը, ապա Օմարը և Օսմանը: Երբ վերջինիս ձեռքում էր, ընկավ ջրհորի մեջ՝ Ջահորը դատարկվեց, բայց հնարավոր չեղավ գտնել [մատանին]: Դա տեղի ունեցավ նրա խալիֆայության շրջանի կեսերին: Նա պատրաստել տվեց մի ուրիշ մատանի ու փորագրել տվեց «Մուհամմադ՝ Ալլահի առաքյալ» երևք տողի վրա: Կատադան ավելացնում է՝ և մի ծակ:

Պատմել է Հանադը, վերցնելով Ասուադ իրեն Շայբանից, իսկ սա՝ Ուալիդ իրեն Աուճայրից, թե մի մարդ Մաան իրեն Ջաիդա անունով կնդժել է խալիֆայության կնիքը և Քուֆայի հարկերից մեծ գումարներ է յուրացրել Օմար [խալիֆայի] օրոք: Օմարը իմանալով

գրել է Մուղիրա իրն Շուբային, թե լսել եմ, որ Մաան իրն Զաիդա կոչված մի մարդ կեղծել է խալիֆայության կնիքը և Քուֆայի Հարկերից մեծ գումարներ է յուրացրել. երբ նամակս սաանաս, արա ինչ հրամայված է և Հնաղանդվիր իմ գեսպանին (սուրհանդակ): Երբ Մուղիրան երևկոյան աղոթքը կատարեց և մարդիկ հավաքվել էին, գուրս եկավ Օմարի գեսպանի Հետ: Մարդիկ ուշադիր նայում էին նրան, իսկ նա ձերբակալեց Մաանին: Ապա նա ասաց գեսպանին՝ Հավատացելոց իշխանը հրամայել է ինձ գործել ըստ քո վճռի, ուստի հրամայիր ինչ կամենում ես: Ասաց գեսպանը՝ տուր ինձ մի շղթա, որ նրա վզից կախնեմ: Բերել տվեց մի շղթա և նրա վզից կախեց և ուժեղ սեղմեց: Ապա ասաց Մուղիրային՝ բանտարկիր նրան (Մաանին), մինչև որ հավատացելոց իշխանից հրաման ստանաս նրա մասին: Այդպես էլ արվեց: [.....]

Պատմել են Մուֆաղդալ ալ-Յաչքարին ու Արու-լ-Հասան ալ-Մաղաինին, վերցնելով Զաբանից, իսկ սա՝ Իրն ալ-Մուկաֆֆայից, թե Պարսից Թագավորները, երբ որեւէ հրաման էին տալիս, ստորագրող քարտուղարը (սահիր ալ-տաուկի) նրա (Թագավորի) ներկայությունը իր ստորագրութեամբ հաստատում էր: Քարտուղարն ունենում էր մի ծառա, որը հաշվեմատյանում ամեն ամսվա համար ընդօրինակում էր [հրամանները]: Թագավորն իր կնիքով կնքում էր և գա պահվում էր:

Ապա ստորագրված հրամանի (բնագիրը) ուղարկվում էր գանձապետին (սահիր ալ-ղիմամ, քննիչ), որի պարտականութունն էր կնքել [փաստաթղթերը], Հետո ուղարկվում էր գործերի վերակացուն (սահիր ալ-ամալ): Վերջինս մակագրում էր, թե «Թագավորի կողմից է»: Սա ընդօրինակվում էր բնագրին հարազատ և ուղարկվում դանձապետին, որը ցույց էր տալիս Թագավորին, իսկ նա համեմատում էր հաշվեմատյանում նախապես ընդօրինակված բովանդակության հետ: Վերջապես գանձապետը կնքում էր [հրամանը] Թագավորի, կամ նրա վստահելի մտերիմներից մեկի ներկայությամբ:

Ինձ պատմել է Մաղաինին, վերցնելով Մասլամա իրն Մուհարիրից, թե Զիյադ իրն Աբու Աուֆիանն առաջինն էր արաբների մեջ, որը պահում էր կանոնավոր հաշվեմատյան (դիվան դիմամ) և կնիք (լսատիմ), ըստ պարսիկների սովորության:

Պատմել է Մուֆաղդալ իրն ալ-Յաչքարին, վերցնելով Իրն Զաբանից, իսկ սա Իրն ալ-Մուկաֆֆայից, թե պարսից Թագավորներից մեկը ուներ գաղտնի կնիք, առաքումների (նամակների) կնիք և մի կնիք՝ կալվածների համար, որով կնքում էր հաշիվների արձանագրութունները (սիջիլատ), հողային պարգևումների (իկթա) հրովարտականը և նման պաշտոնական փաստաթղթեր: Երբեմն Թագավորի որեւէ մտերիմի թույլատրվում էր ունենալ գաղտնի կնիք և առաքումների կնիք:

Ինձ պատմել է Արու-լ-Հասան ալ-Մադահինին, վերցնելով Ջարանից, իսկ սա Իրն ալ-Մուկաֆֆայից, թե դրամական Հարկերի Հաշվետվությունները սովորաբար կարգացվում էին թագավորներին և դրանք այն ժամանակ գրվում էին մագաղաթե սսիտակ թերթերի վրա: Հարկային դիվանի սկսար (սահիր ալ-խարաջ) ամեն տարի, երբ ղալիս էր թագավորի մոտ, կից թղթեր էր կպցնում, որոնց վրա արձանագրում էր Հարկերի գումարը, որ Հավաքել էր և տարբեր նսլատակների Համար ծախսված գումարները, և թե ինչպիսին էր Հաշվելի՞որ պետական գանձարանում (րայտ ալ-մալ): Թագավորը կնքում և Հաստատում էր: Երբ Որմդդի որդի Նոսրովն իշխանություն ղլուի անցավ, ղղղոհեց այդ մագաղաթե թերթերի (սուհուֆ) Հոտի Համար և Հրամայեց, որ Հարկային դիվանի պետը իր զեկուցագրերը բերի ներկայացնի այնպիսի մագաղաթի վրա ղրված, որը ներծծված լինի քրքումով (ղափարան) և վարդաջրով և ընդհանրապես Հարկերի մասին իր մոտ բերված թերթերը միշտ անուշահոտություն մը լինեն: Այս բանն արվեց:

Երբ [մահմեդական շրջանում] Ասլիհ իբն Արդ ալ-Ռահմանը՝ Իրարի գլխավոր Հարկահանը (Հարկերի պետը) դարձավ, Իբն ալ-Մուկաֆֆան, որը նրա տեղակալն էր Տիգրիսի շրջանում (թեև ուրիշներն ասում են թե դա Բիհկուբադն էր), որոջ գումար բերեց իր Հաշվետվությունը գրելով քրքումով ներծծված կաշու վրա, Սալիհը ծիծաղեց ու ասաց՝ չեմ ուզում, որ այսուհետև որևէ մեկը նման Հաշվետվություն բերի: Այս բանն ասաց, քանի որ դիտեր պարսիկների սովորությունները:

Արու-լ-Հասանն ասել է՝ որոջ գիտուն ծերունի (չևյա) քարտուղարներ ինձ պատմել են, թե Ասորիքի արձանագրություններն, ինչպես նաև Օմայան թագավորներին տրված Հարկերի Հաշվետվությունները և այլ բաներ, սկզբում գրվում էին թղթերի (կաբաթիս) վրա: Սակայն Հավատացելոց իշխան Մանսուրը երբ իշխանություն գլուխ անցավ, Հրամայեց իր վեղիր Աբու Այյուբ ալ-Մուրիանիին դրամական Հարկերի Հաշիվները գրել մագաղաթե թերթերի վրա և դրանց վրա անուշահոտություն ցանել: Նրա Հրամանը ըստ այնմ կատարվեց:

ԴԻԱՄԻ ՄԱՍԻՆ

ԼՁ 451 - 456

Ինձ պատմել է ալ-Հուսայն իբն ալ-Ասուադը, որը լսել է Յահիա իբն Ադամից, իսկ սա՝ ալ-Հասան իբն Ասլիհից, թե պարսիկների թողարկած դիրհմները տարբեր մեծություն մը լին: Նրանք դրամը կտրում էին մսխալով (միսկալ)²⁴⁵, որը քսան կարատ (կիրաթ)²⁴⁶ քաշ

ունի, լինում էր նաև տասներկու կարատով, ինչպես նաև տասր կարատով և այս բոլորը մսխալի տեսակներն են:

Երբ Ալլահը բերեց մահճնդականութունը և դաքատ (հարկը) վճարելու համար կարիք դգացվեց միջինը գտնելու, վերցրեցին քսան կարատը, տասներկուսը և տասը ու գտան, որ գումարը քառասուն կարատ է, իսկ մեկ երրորդը քաշը վերցնելով ստացան տասնչորս կարատ: Այսպիսով արաբական դիրհնմի քաշը դարձավ տասնչորս կարատ, որը ոսկի դինարի կարատներին է: Ամեն տաս դիրհնմի քաշը յոթ մսխալ է, այսինքն՝ հարյուր քառասուն կարատ:

Հասան իբն Մալիհից բացի մի ուրիշն ասել է, թե պարսիկների դիրհնմներից մի մասի տաս հատի քաշը տաս մսխալ էր, մյուսի տաս հատի քաշը վեց մսխալ էր: իսկ երրորդի տաս հատի քաշը՝ հինգ մսխալ: Այս բոլորը գումարվեց ու ստացվեց քսանմեկ մսխալ, որի մեկ երրորդը ստացվեց յոթ մսխալ: Այսպիսով [սալիֆայության օրոք] կտրեցին այնպիսի դիրհնմներ, որոնց տասի քաշը յոթ մսխալ է: Վերոհիշյալ երկու տեղեկություններն էլ նույն բանն են հաստատում:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, լսելով Մուհամմադ իբն Օմար ալ-Ասլամիից, որը լսել է Օսման իբն Աբդալլահ իբն Մաուհաբից, իսկ սա իր հորից, իսկ վերջինս Աբդալլահ իբն Ասալաբա իբն Սուայրից, թե նախամահճական շրջանում Հերակլի դինարները օգտագործվում էին Մեքքայում, ինչպես օգտագործվում էին պարսկական Բադլիյա դիրհնմները: Դրանցով առևտուր էին անում միայն որպես ձույլ ոսկի (քաշով, ոչ հաշվով): Մսխալը նրանց մոտ որոշակի քաշ ուներ, այսինքն քսաներկու կարատ էր, հանած ինչ որ կոտորակ: Տաս դիրհնմի քաշը յոթ մսխալ էր, մեկ լիտրը (ռաթլ)²⁴⁷ տասներկու ունցիա (ուկիյա)²⁴⁸ էր, իսկ ունցիան՝ քառասուն դիրհնմ: Մարդարեն այս բոլորը հաստատեց, ինչպես նաև Աբու Բաքրը, Օմարը, Օսմանը և Ալին: Մուավիան նույնպես հաստատեց այն:

Սակայն Մուսաբ իբն ալ-Ջուբայբը Աբդալլահ իբն ալ-Ջուբայրի օրոք կտրել տվեց ավելի փոքր դիրհնմներ, որոնք հետագայում ջարդվեցին: Երբ Աբդ ալ-Մալիք իբն Մարուանը իջևեց, հարցրեց և իմացավ դիրհնմների ու դինարների դրությունը: Նա դրեց Հաջջալ իբն Յուսուֆին²⁴⁹, որ դիրհնմներ թողարկի տասնհինգ կարատով (կիրաթ), դինարի կարատներով: Նա ինքը թողարկել տվեց Դամասկյան (դիմաշկիյա) դինարներ: Ասել է Օսմանը, լսելով իր հորից թե՛ եկա Մադինա, ուր Մարդարեի մերձավորներից (սահաբա)²⁵⁰ ու հետևորդներից կային, որոնք այս բանը չմերժեցին: Ասել է Մուհամմադ իբն Սաադը՝ մեր դիրհնմներից մեկի քաշը տասնչորս կարատ է, հաշվելով մեր մսխալի կարատներով, որը քսան կարատ է և սա հավասար է տասնհինգ կարատի, այն մսխալից, որը պարունակում է քսանմեկ և երեք յոթերորդ կարատ:

Մուհամմադ իրն Սաադը, լսելով Մուհամմադ իրն Օսարից, որը լսել էր Իսհակ իրն Հաղիմից, իսկ սա Մութթալիի իրն ալ-Ասիբից և վերջինս՝ Արու Ուիդաա ալ-Սահմից, որն ասել է, թե ինձ ցույց են տվել սսիսալի քաշը և ես կշռել ու դտել եմ, որ Աբդ ալ-Մալիք իրն Մարուանի մսխալի քաշն է: Ասել է, որ դա կատարվել է Աբու Վիդաա իրն Դուրայրա ալ-Աահմիի ներկայությամբ, նախամահմեդական շրջանում (Ջահիլիյա)²⁷¹:

Ասել է Մուհամմադ իրն Սաադը, թե սլատմել է ալ-Վակիդին, լսելով Սաիդ իրն Մուսլիմ իրն Բարաքից, իսկ սա՝ Աբդ ալ-Ռահման իրն Սաբիթ ալ-Ջումահից, թե Կուրայշ [ցեղը] նախամահմեդական շրջանում ուներ կշիռներ և երբ եկավ մահմեդականությունը, հաստատեց: Կուրայշը արծաթը կշռում էր մի քաշով, որը կոչվում էր դիրհեմ, իսկ ոսկին մի քաշով, որը կոչվում էր դինար: Դիրհեմների ամեն տասի կշիռը հավասար էր դինարների յոթի կշռին: Նրանք ունեին նաև զարու հատիկի քաշը, որը դիրհեմի մեկ վաթսուներորդն էր: Նրանց ունցիան (ուկիյա) քառասուն դիրհեմ էր կշռում, իսկ նաչը՝ քսան դիրհեմ: Ունեին նաև արմավի կորիզը, որը հինգ դիրհեմ էր կշռում: Նրանք առետուր էին անում այդ չափերով կշռված ձուլյ ոսկով (տիբր): Երբ Մարգարեն Մեքքա եկավ, այս բոլորը հաստատեց:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրն Սաադը, լսելով Վակիդից, որը լսել էր Ռարիայից, իսկ սա էլ Օսմանից և վերջինս Վահբ իրն Քայսանից, թե տեսել եմ պարզ դինարներն ու դիրհեմները նախքան Աբդ ալ-Մալիքի փորագրելը և դրանք ունեին նույն քաշը, որ ունեն Աբդ ալ-Մալիքի թողարկած դինարները:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իրն Սաադը, լսելով Վակիդից, որը լսել էր Օսման իրն Աբդալլահ իրն Մաուհաբից, իսկ վերջինս՝ իր Հորից, թե հարցրել է Սաիդ իրն ալ-Մուսայրեին՝ ո՞վ է առաջինը թողարկել փորագրված դինարներ, պատասխանել է՝ Աբդ ալ-Մալիք իրն Մարուանը: Իսկ նախամահմեդական շրջանում դինարները ումի (բյուզանդական)²⁶² էին և դիրհեմները խոսրովական (պարսկական)²⁶³:

Պատմել է Մուհամմադ իրն Սաադը, լսելով Սուֆիան իրն Ուլայնայից, որը լսել էր իր Հորից, որ առաջին անգամ յոթ [դինար] տաս դիրհեմի դիմաց քաշով թողարկողը ալ-Հարիս իրն Աբդալլահ իրն Ռաբիա ալ-Մախդումին էր, իրն ալ-Ջուբայրի օրոք:

Նույնը պատմել է լսելով Մուհամմադ իրն Օսարից, որը լսել էր Իբն Ջինադից, իսկ վերջինս՝ իր Հորից, թե Աբդ ալ-Մալիքն առաջինն էր, որ թողարկեց ոսկեդրամներ խաղաղեցման (Ջամաա) տարում, այսինքն յոթանասունչորս (693-694) թվականին: Պատմել է Աբու-լ-Հասան ալ-Մադաինին, թե Հաջջաջը դիրհեմներ թողարկեց յոթանասունհինգ (694-695) թվականի վերջերին, ապա հրամայեց այն թո-

ղարկել բոլոր նահանգներում յոթանասունվեց (695-696) թվականին: Ինձ պատմել է դրամաճատության վերակացու (նակիր) Դաուդը, թե լսել եմ մեր ծերունիներից (չեյսեր), որոնք պատմում էին, թե Հիրայի քրիստոնյա (իբադ) ցեղերը²⁵⁴ Հարյուր քաչի դիմաց վեց էին տալիս, այսինքն՝ վաթսույն մսխալ գիրհններով: Իսկ Հարյուր քաչի դիմաց ութ էին տալիս, այսինքն՝ ութսույն մսխալ գիրհններով: Ինչպես նաև Հարյուր քաչին՝ Հինգ, այսինքն Հիսույն մսխալ գիրհններով: Կար նաև Հարյուր քաչին Հարյուր մսխալ:

Դրամաճատության վերակացու Դաուդը ասել է նաև, թե մի գիրհն եմ տեսել, որի վրա գրված էր «Այս դիրհնը թողարկված է Քուֆայում յոթանասուններե թվականին», սակայն դրամաճատության վերակացուները միաձայն ասացին, որ կեղծված է: Տեսել եմ նաև մի Հազվագյուտ դիրհն, որի նմանը չի եղել և վրան գրված էր «Ուրայդալլահ իբն Ջիյադ», սա ես կեղծված (մերժված) էր:

Պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, լսելով ալ-Վակիդիից, որը լսել էր Յահիա իբն Նուման ալ-Ղիֆարիից, իսկ վերջինս՝ իր Հորից, թե Մուսաբը դիրհններ էր թողարկել Աբդալլահ իբն ալ-Ջուբայրի հրամանով յոթանասուն (689 - 690) թվականին խոսրովների (պարսիկներ) թողարկածի ձևով, որի վրա կային «օրհնություն» և «Ալլահ» բառերը, իսկ երբ իշխանություն գլուխ անցավ՝ փոխեց: Նա պատմել է լսելով Հիշամ իբն ալ-Քալբիից, թե Մուսաբը դիրհնների հետ մեկտեղ թողարկել է նաև դինարներ:

Պատմել է դրամաճատության վերակացու (նակիր) Դաուդը, լսելով դրամաճատության վերակացու Աբու-լ-Ջուբայրից, թե Աբդ ալ-Մալիքը որոշ դինարներ է թողարկել յոթանասունչորս թվականին, ապա յոթանասունհինգ թվականին, իսկ Հաջջաջը թողարկել է Բազլիյա դիրհններ, վրան դրելով «Հանուն Ալլահի, Հաջջաջ», իսկ մեկ տարի անց գրել է ավել «Մեկ է Ալլահը, Հավիտյան է Ալլահը»: Այս բանի համար իրավագետները (ֆակիհ) մերժեցին այն և թողարկումը կոչվեց մերժված (մաքուհ), իսկ պարսիկները մերժեցին թեթև կշիռ ունենալու պատճառով և կոչվեց մերժված: Դրանք սումայրի կոչվեցին առաջին անգամ այն թողարկողի՝ Սումայրի անունով:

Ինձ պատմել է Աբբաս իբն Հիշամ ալ-Քալբին, լսելով իր Հորից, որը լսել էր Ավանա իբն ալ-Հաբամից, որ Հաջջաջը Հարցրել է, թե պարսիկները ինչպես էին թողարկում դիրհնները և իմանալով՝ ինքն էլ փողերանոց (դար դարբ) էր հիմնել և Հավաքել դրամ կտրողների (թաբաբ): Նա դրամ էր թողարկում տիրակալի (սուլթան) անունով, ձույլ ոսկի մետաղից, որը նրա համար Հավաքվում էր և այն լավ մետաղից, որն ստացվում էր կեղծված և նմանեցված դրամներից: Նա վաճառականներին և այլոց թույլատրել էր իրենց համար թողարկել արծաթ դրամներ, իսկ մնացածը՝ որպես չահույթ պահում էր, վճա-

րկու համար արհեստավորներին ու դրամ կտրողներին, իսկ կեղծ դրամ կտրողների ձեռքը խարանում էր: Երբ Եղիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքի օրոք Իրաքի կառավարիչ դարձավ Օմար իբն Հուբայրան, արծաթը առավել սաքրության հասցրեց. քան իր նախորդների ժամանակ էր, դիրհմների որակը բարձրացրեց և խիստ գտնվեց դրամափոխանակության հարցում: Իսկ երբ Նալիդ իբն Արդալլահ ալ-Բաջալին, որը կոչվում էր Կասրի, Հիշամ իբն Արդ ալ-Մալիքի օրոք կառավարիչ դարձավ, առավել խիստ գտնվեց արծաթ դրամի (մաքրության) հարցում, քան իբն Հուբայրան էր, մինչև որ այդ գործը կարգավորեց ավելի լավ, քան իր նախորդները: Ապա կառավարիչ դարձավ Յուսուֆ իբն Օմարը, որը խիստ վերաբերվեց դրամ կտրողների ու լուծալափոխների (սեղանավոր) նկատմամբ, ձեռքերը կտրելով ու մաշկը խարանելով:

Այսպիսով Հուբայրիյա, Նալիդիյա, Յուսուֆիյա կոչվածները Օմանների թողարկած ամենաբարձր դրամներն էին: Հետագայում Մանսուր խալիֆան Օմայանների թողարկած դրամներից միայն այդ դրամներով էր ընդունում հարկը: Իսկ առաջին թողարկված դրամները կոչվել էին մերժվածներ (մաքրուհա):

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Ասադը, լսելով Վակիդիից, իսկ սա՝ իբն Աբու Զինադից, որը լսել էր իր հորից, թե Արդ ալ-Մալիք իբն Մարուանն առաջինն էր, որ ոսկե ու արծաթե գրամներ թողարկեց խաղաղեցման տարում: Ասել է Իբն Զինադը, թե հարցրեցի հորս՝ լսե՞լ ես, որ մարդիկ ասում են, թե Իբն Մասուդը հրամայել է Ջարդել կեղծ դրամները: Պատասխանեց՝ այդ կեղծ դրամները, որ Ջարդել են, պարսիկների կողմից էին կտրված ու նմանեցված:

Պատմել է Աբդ ալ-Ալա իբն Համմադ ալ-Տարսին, լսելով Համմադ իբն Ասլամայից, որը լսել էր Դաուդ իբն Աբու Հինդից, իսկ սա ալ-Շաարիից, որն իր հերթին՝ Ալկամա իբն Կայսից, թե Իբն Մասուդը մնացորդ ուներ պետական գանձարանում, որը ծախել էր պակաս գնով: Օմար իբն ալ-Նաթթաթը արգելել էր նրան այդ բանն անելուց և նա դրանից հետո պարտքով էր տալիս:

Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, լսելով Վակիդիից, իսկ սա՝ Կուդամա իբն Մուսայից, թե Օմարը և Օսմանը կեղծ դրամներ էին գտնում պետական գանձարանում, հալեցնում ու դարձնում էին ձուլլարծաթ:

Ինձ պատմել է Վալիդ իբն Սալիհը, վերցնելով Վակիդիից, իսկ սա՝ Իբն Աբու Զինադից և նա՝ իր հորից, թե Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզի մոտ բերվեց մի մարդ, որը դրամ էր կտրել ոչ տիրակալի (սուլթան) արձանագրությամբ: Նա տանջեց նրան, բանտարկեց ու վերցնելով նրան երկաթե (դրամի կաղապարը) կրակը նետեց:

Պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից և սա՝

Քասիր իրն Զայդից, իսկ նա՝ ալ-Մուլթալիը իրն Աբդալլահ իրն Հանթարից, թե Արդ ալ-Մալիք իրն Մարուանը ձերբակալել էր մի մարդու, որը դրամ էր կտրում առանց պետական (մահմեդական) արձանագրության և ուղեց ձեռքը կտրել, ապա հրաժարվեց և միայն պատժեց տանջելով: Ասել է Մուլթալիը, թե Մադինայի ծերունիները հավանություն էին տվել այս արարքին ու գովել: Ասել է Վակիդին, թե մեր տերերը գտնում են, որ պետք է խստորեն պատժել ու խայտառակել նրանց, ովքեր խալիֆայության կնիքի փորագրությունը կեղծում են, թեև խորհուրդ չեն տալիս [մեղավորներին] ձեռքը կտրել: Սա Աբու Հանիֆայի ու Սաուրիի կարծիքն է:

Ասել են Մալիքը և Իրն Աբու Զիբն ու նրանց հետևորդները, թե համաձայն չենք, որ [կեղծված] դիրհամը եթե առողջ է, երկու կտոր արվի և արգելում ենք, քանի որ պարզապես սխալ է: Ալ-Ասուրին, Աբու Հանիֆան ու նրանց հետևորդները ասել են՝ կարելի է կտրել, եթե դա չի վնասում մահմեդականությունն ու նրա ժողովրդին:

Ինձ պատմել է դրամահատության վերակացու Ամրը, վերցնելով Իսմաիլ իրն Իրահիմից և սա՝ Իրն Աունից, իսկ նա՝ Իրն Սիրինից, թե Մարուան իրն ալ-Հաքամը բռնել էր մի մարդու, որը դիրհամներ էր կտրել և ձեռքը հատել էր տվել: Այս լուրը հասել էր Զայդ իրն Ասրիտին, որն ասել էր՝ արժանի պատիժն է տվել: Ասել է Իսմաիլը, թե այստեղ խոսքը պարսկական գիրհամներին է վերաբերում:

Ասել է Մուհամմադ իրն Ասադը, վերցնելով Վակիդիից, որն ասել է. թե Մադինայի կառավարիչ Աբրահմ իրն Օսմանը պատժել է դիրհամ չստացող կտրողներին երեսուն հարվածով և ցուցադրելով [քաղաքում]: Այդ պատիժը տրվում էր նրանց, որ ջարգում են դիրհամը, ապա հալեցնում պակաս արժեք ունեցող մետաղի մեջ:

Պատմել է ինձ Մուհամմադը, վերցնելով Վակիդիից և սա Ասլիհ իրն Զաաֆարից, իսկ նա Իրն Քաաբից այն բանաստեղծական տողի մասին «միթե մեր սևփականի հետ չենք կարող վարվել այնպես, ինչպես կամենանք»: Ակնարկում է դրամները ջարգելուն:

Մեղ պատմել է Մուհամմադ իրն Նալիդ իրն Աբդալլահը, վերցնելով Եդիդ իրն Հարունից, իսկ սա՝ Յահիա իրն Սաիդից, թե Իրն Մուսայաբին պատմել են մի մարդու մասին, որ դիրհամներ է ջարգել, իսկ Ասիդն ասել է՝ դա երկրի վրա ապականություն է:

Պատմել է դրամահատության վերակացու Ամրը, վերցնելով Իսմաիլ իրն Իրահիմից և սա՝ Յունիս իրն Ուբայդից, իսկ նա՝ ալ-Հասանից, թե այլահավատ (անհավատ) մարդիկ գիտեին այս դիրհամի արժեքը մարդկանց մոտ և լավացրին որակն ու մաքուր հալեցին, սակայն երբ ձեղ մոտ տարածվեց [մահմեդականությունը]՝ կեղծեցիք ու փչացրիք:

Օմար իրն ալ-Նաթթաբն ասել է մի անգամ, թե կուզենայի դիր-

հաններ սյատրսուտել ուղտի կաշվից, սակայն մեկն ասել է. թե այդ պարագային չեն լինի ուղտի ձագեր և նա հրաժարվեց ալդ մտքից:

ԳՐԻ ՄԱՍԻՆ

ԼՋ 456 - 460

Ինձ պատմել է Արրաս իրն Հիշամ իրն Մուհամմադ ալ-Սաիբ ալ-Քալրին, լսելով իր հորից, իսկ սա՝ իր պապից և նա՝ ալ-Շարկի իբն ալ-Կաթամիից. թե Թայյ ցեղից երեք հոգի հավաքվել են Մեքքայում՝ Մարտմիր իրն Մուսա Ասլամ իրն Սիդրա և Ամիր իրն Զադարա և արարական դիրն ստեղծեցին ու արարերենի այբուբենը (հիջա) չափեցին ասորերենի այբուբենի հետ:

Նրանցից սովորեցին Անբարի բնակիչներից ոմանք, իսկ վերջիններս սովորեցին Հիրայի բնակիչները: Բիշր իրն Աբդ ալ-Մալիքը գալիս էր Հիրա ու մնում որոշ ժամանակ, իսկ ինքը քրիստոնյա էր: Բիշրը սովորեց արաբական գիրը Հիրայի բնակիչներից, ապա որոշ գործերով եկավ Մեքքա և տեսան Սուֆիան իրն Ումայա իբն Արդ Շամար և Աբու Կայս իրն Արդ Մանաֆ իբն Զուհրա իբն Քիլաբը, որ նա գրում է ու լսնդրեցին, որ իրենց սովորեցնի գիրը և նա սովորեցրեց այբուբենը, ապա ցույց տվեց գրելու ձևը ու նրանք գրեցին: Ապա Բիշրը, Սուֆիանը և Աբու Կայսը գնացին Թաիֆ առևտրական գործերով ու նրանց հետ մտերմացավ Ղայլան իրն Ասլամա ալ-Սակաֆին, որը նրանցից սովորեց գիրը: Բիշրը նրանցից բաժանվելով եկավ Դիար Մուդար և նրանից դիար սովորեց Ամր իբն Զուբարա իբն Ուդասը, որը կոչվեց Ամր ալ-Քաթիր (քարտուղար): Ապա Բիշրը եկավ Ասորիք և մարդիկ նրանից դիար սովորեցին:

Ինձ պատմել են Վալիդ իբն Ասլիհը և Մուհամմադ իբն Ասադը, վերցնելով Մուհամմադ իբն Օմար ալ-Վակիդիից, իսկ սա՝ Նալիդ իբն Իլիասից և վերջինս՝ Աբու Բաքր իբն Արդալլահ իբն Աբու Զահմ ալ-Ադալիից, թե երբ մահմեդականությունը տարածվեց, Կուրայշ ցեղի մեջ տասնյոթ հոգի արդեն գրել գիտեին՝ Օմար իբն ալ-Նաթթաբը, Ալի իրն Աբու Թալիբը, Օսման իբն Աֆֆանը, Աբու Ուբայդա իբն ալ-Զառահը, Թալհան, Եղիդ իբն Աբու Աուֆիանը [...] Աբու Սուֆիան իբն Հարբ իբն Ումայան, Մուավիա իբն Աբու Սուֆիանը [...]:

Ինձ պատմել են Վալիդը և Մուհամմադ իբն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից, իսկ սա՝ իր ծերունիներից (չեյլսերից), թե առաջինը, որ Առաքյալի համար գրադրություն է արել և նրանից առաջ գնացել էր Մադինա, Ուբայ իբն Քաար ալ-Անսարին էր, որը միաժամանակ առաջինն էր, որ գրքի վերջում դրում էր «դրել է այսինչը»: Երբ նա րացակայում էր, Առաքյալը կանչում էր Զայդ իբն Սաբիտ ալ-

Անսարիին²⁵⁵ և սա նրա համար գրում էր: Ուբայր և Ջայդը ընդհանրապես զրանցում էին ի վերուստ (երկնքից) իջնցված (հայտնված) խոսքերը նրա ներկայությունը, ինչպես նաև գրում էին նրա նամակների, բոլոր նշումները և այլն:

Երբ հաղթանակի տարում Մուավիան ընդունեց մահմեդականությունը, նա ևս աշխատեց որպես [Մուհամմադի] քարտուղար: [.....]

Ասել է Վակիդին, թե արաբներն դրողները Աուս և Նադրաջ ցեղերի մեջ քիչ էին, իսկ հրեաներից ոմանք սովորել էին արաբներն գրելը և Մադինայում մանուկները վաղ շրջանում (նախքան մահմեդականությունը) սովորել էին այն: Երբ ի հայտ եկավ մահմեդականությունը, Աուս ու Նադրաջ ցեղերի մեջ չատերը գրել գիտեին: Ջայդ իրն Սաբիտը գրում էր թե՛ արաբական, թե՛ եբրայական գրերով:

Վակիդին ավելացնում է սրանց (քարտուղարների) շարքին նաև քամիլներին (կատարյալներին): Քամիլ էր կոչվում նա, ով բացի գրելուց գիտեր նաև նետաձգություն և լող, ինչպես Ռաֆի իրն Մալիքը [...], որոնք Յասրիբի (Մադինա) բնակիչներ էին և նախամահմեդական շրջանում ունեին այս երեք կարողությունները:

Ինձ պատմել է Իսհակ իրն Աբու Իսրաիլը, վերցնելով Արդ ալ-Ռահման իրն Աբու-լ-Ջինադից, իսկ սա՝ իր հորից և վերջինս՝ Նարիջա իբն Ջայդից, թե իր հայրը՝ Ջայդ իբն Սաբիտը ասել է՝ Առաքյալն ինձ հրամայել էր, որ իրեն [օգնելու] համար եբրայերեն (հրեական) գիրը սովորեմ: Նա ասում էր՝ չեմ վստահում հրեաներին, որ ինձ համար գրեն: Կես ամիս չանցավ, որ ևս այն (եբրայական գիրը) սովորեցի և նրա կողմից գրում էի հրեաներին և երբ նրան էին գրում, կարգում էի նրա համար: